

ISSN 2310-2896

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК № 3, 2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 3, 2022

ISSN 2310-2896

*Журнал зареєстрований
17 січня 2011 р.
Міністерством юстиції
України № КВ 17349-6119 Р.*

*Журнал виходить
4 рази на рік і включено до
Переліку наукових фахових
видань України (категорія «Б»)
зі спеціальностей
033. Філософія та
054. Соціологія відповідно
до Наказу МОН України від
02.07.2020 № 886 (додаток 4).*

*Рекомендовано
до друку вченою радою
Університету Ушинського,
протокол № 3 від
29.09.2022.*

*Друковані матеріали
виражають позицію
автора, яка не завжди
поділяється редакційною
колегією.*

*Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
«Перспективи.
Соціально-політичний
журнал».*

*Статті у виданні
перевірені на наявність
плагіату за допомогою
програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від
польської компанії Plagiat.pl.*

Редакційна колегія

Борінштейн Є. Р. – головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Атаманюк З. М. – заступник головного редактора, доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Балашенко І. В. – кандидат філософських наук, доцент, завідувачка наукового відділу (КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», Одеса, Україна)

Бліхар В. С. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Давід Шварц – Professor of political science (Тель-Авівський університет, Ізраїль)

Данієль Х. О.-Шалон – Doctor of Philosophy in Economics (Тель-Авівський університет, Ізраїль)

Добролюбська Ю. А. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Златіца Плашнієнкова – PhD, доктор філософії, філософський факультет (Університет Каменського в Братиславі, Словаччина)

Лісеєнко О. В. – доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Окорокова В. В. – доктор філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Орленко І. М. – доктор філософії, завідувач Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти (КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», Одеса, Україна)

Петінова О. Б. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Романенко М. І. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії (Дніпровська академія неперервної освіти, Дніпро, Україна)

Романенко С. С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри спортивних ігор (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Халапсіс О. В. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна)

Шип С. В. – доктор мистецтвознавства, професор кафедри музикознавства (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна)

Юшкевич Ю. С. – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології (Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна)

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ»**

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті у науковому журналі «Перспективи. Соціально-політичний журнал» необхідно надіслати на електронну пошту editor@perspektyvy.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) заповнити на сайті довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком кандидатів та докторів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: - статтю прийнято до друку, - доопрацювати статтю, - автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@perspektyvy.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософська онтологія	6. Філософія освіти	11. Методологія та методи
2. Гносеологія	7. Філософія синергетики	соціологічних досліджень
3. Філософська антропологія	8. Етика та естетика	12. Соціальна структура, соціальні
4. Соціальна філософія	9. Філософія релігії	інститути та процеси
5. Філософія історії	10. Теорія та історія соціології	13. Спеціальні та галузеві
		соціології

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) × 2 см (верхнє), 3 см (ліве) × 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 10 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (-), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ журналу**.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою (5-10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові** елементи: **актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження**.
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється у порядку згадування з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*. У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (в квадратних дужках переклад на англійську мову), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями на англійській мові. Наприклад:

Bilodid, I. K. (Ed.). (1970). *Slovnnyk ukrainskoi movy: v 11 tt.* [The Ukrainian language dictionary]. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5-10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

UDC 1(091).128

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.1>

Nesterenko Pavlo Olexandrovich

Postgraduate student at the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Education Policy
National Pedagogical Dragomanov University
9, Pyrohova str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8252-6879

THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY
IN THE TEACHINGS OF H. SKOVORODA IN THE CONTEXT
OF MODERN UKRAINIAN PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

This article is devoted to understanding the ideas of death and immortality in the philosophical heritage of the outstanding Ukrainian philosopher Hryhorii Skovoroda in the context of domestic philosophical anthropology.

Hryhorii Savych Skovoroda is a greater Ukrainian philosopher, whose ideas are more relevant than ever in our difficult time of social challenges and threats. Hryhorii Skovoroda is, without exaggeration, a unique Ukrainian thinker and, in fact, the father of Ukrainian philosophy. The philosophical views of Hryhorii Savych Skovoroda influenced and continue to influence the development of all Ukrainian philosophy.

Reflecting on the phenomenon of death, Hryhoriy Skovoroda wrote: "I know that death is like a sweeping scythe, it will not bypass even the king. Death does not care, whether it is a peasant or a king, it will devour everything like a fire of straw. Who would despise her terrible steel? The one whose conscience is like a clear crystal." We can agree with the thinker that our conscience, as the voice of the soul, can help overcome death.

The purpose of the article is to investigate the idea of death and immortality in the philosophical heritage of H. Skovoroda.

To study the phenomena of death and immortality, the author took the following works of the thinker: 1. The exit door to Christian piety. 2. Narcissus. A word about that: know yourself. 3. Interpretation from Plutarch about the silence of the heart. 4. The conversation of five travelers about true happiness in life.

The scientific novelty of the obtained results lies primarily in the fact that the problem of death and immortality of the individual in the creative heritage of Hryhorii Skovoroda is considered in ordinary, borderline and meta-boundary dimensions of human existence, which are key concepts of metaanthropology of Kyiv worldview-anthropological school.

Interpretation of H. Skovoroda's teachings in the coordinates of metaanthropology allows us to conclude that death and immortality are understood by the philosopher in the existence of people in ordinary, borderline, and meta-border dimensions. In ordinary level of being, persons are afraid of death: they either do not believe in life after death, or they are afraid of eternal hellish torments. For persons of the borderline human existence, who are filled with the will to power and creativity, belief in the immortality of the soul can become a temptation for their pride, persons of meta-boundary existence combine humility and understanding of the Other with the pursuit of good deeds and spiritual creativity.

Key words: *Hryhorii Skovoroda, Soul, personality, death, immortality, philosophical anthropology, metaanthropology, everyday existence, borderline existence, meta-boundary existence.*

Introduction. Death and immortality are an eternal problem of human existence, which philosophers and scientists have tried to solve throughout the history of mankind, but there is still no clear answer to the question of whether the immortality of personality is possible. According to

the Ukrainian researcher N. Khamitov, “the idea of the immortality of the individual can be proved and refuted with equal probability. Therefore, I accept the idea of the immortality of the personality as aesthetically and ethically more acceptable to me than the idea of personal mortality. Of the two equal-proof possibilities, I choose the more beautiful and ethically elevated one – the one that will allow me to respect the personal principle in society to the greatest extent” [3, c. 230].

The problem of death and immortality is extremely relevant and important for modern Ukrainian society. On the one hand, the Russian aggression and the war in Donetsk and Luhansk, which killed the best sons and daughters of Ukraine, on the other hand, the global coronavirus epidemic, which has not yet been overcome. Neo-imperial Russia is trying to deny the subjectivity of Ukraine, its special civilization project and is waging a hybrid war against it, one aspect of which is informational, moreover, ideological, which leads to existential upheavals and crises of our compatriots and requires special stability [9, c. 74–82].

All this proves the acute relevance of philosophical and anthropological research on the problem of death and immortality of the individual.

Hryhorii Skovoroda is a great Ukrainian philosopher, whose ideas are more relevant than ever in our difficult time of social change, challenges and threats. According to Ukrainian researchers Yu. Fediv and N. Mozgova, “the analysis of H. Skovoroda's philosophical heritage gives the right to express the opinion that his work is an important focal point in the development of philosophical thought in Ukraine. It is Skovoroda who is the founder of Ukrainian classical philosophy, in which such specific, expressive, and clear features of the Ukrainian worldview mentality as anteism, existentialism, cordocentrism, which were formed during the Kyiv era, were most mature, clearly revealed.” [2, c. 134].

Thus, H. Skovoroda is, without exaggeration, a unique thinker, whose philosophical views have influenced and continue to influence the development of all Ukrainian philosophy.

All this proves the relevance of referring to the philosophical works of H. Skovoroda, in order to analyze the phenomena of death and immortality.

The aim of the article is to explore the idea of death and immortality in the philosophical heritage of H. Skovoroda in the everyday, borderline and meta-border dimensions of human existence, which are the key concepts of N. Khamitov's metaanthropology. [6]

Research methodology. The methodology of our research is N. Khamitov's paradigmatic project – metaanthropology, as a philosophy of ordinary, borderline and meta-boundary dimensions of personality existence, which correspond to the following types of human worldview: everyday, personal and philosophical [3].

According to N. Khamitov, metaanthropology, as a philosophy of transcendence, is a philosophical theory “about the limits of human existence, its existential dimensions, the conditions of communication in these dimensions and the archetypal foundations of civilization and culture.” [6, c. 16]. This definition is important for our research, because death and immortality are manifested in different types of worldview, and correlate with different levels of personality.

Consider in more detail the concept of everyday, borderline and meta-border existence of the individual.

In the ordinary dimension of human existence, persons do not realize the inevitability of their own death. They also do not think about immortality, but unconsciously, through procreation, embody their own physicality in the genes of their descendants. The ordinary worldview corresponds to the ordinary dimension of human existence, so a persons are afraid to make existential choices, they are afraid to think about death and the meaning of their own existence, such thoughts frighten them.

Instead of creativity and reflection on death and immortality, all mental activity of persons with an ordinary worldview is mainly spent on procreation, childbirth, self-preservation, and other mundane, material needs, as well as often destructive bad habits such as smoking, alcohol, drugs, because persons of everyday life do not want to be responsible for their own life and their own choice, they are conformal and subject, as N. Khamitov said, to “a set of stereotypes of their time.” [3, c. 30]. The man of ordinary life floats downstream and tries to be like everyone else.

Persons who begin to think about death, but rejects the idea of their own personal immortality through creativity and intellectual development is in the borderline dimension of being.[3] This also includes believers of various religions who believe in the immortality of the soul, but absolve themselves of the responsibility of freedom, do not want to create and expand their own consciousness, they are fixated on dogmas, but because of these dogmas, they do not want to develop creatively and intellectually. This makes their immortality as individuals impossible (the soul often loses its individuality, character, and depersonalizes in their beliefs).

Why do people with a borderline existence so often try to fanatically impose and preach their religious views on the nature of death and immortality to others? Because, according to the researcher N. Khamitov, the borderline persons are characterized by the will to power.[3] That is, persons of borderline existence want to rule over other people and impose their views on people with the everyday dimension of being. On the other hand, the personality of the borderline dimension of being increases the feeling of loneliness, as well as the will to knowledge and creativity. And that is why, according to N. Khamitov, such a person is often involved “in the processes of creation and perception of culture” [5].

The borderline dimension of human existence corresponds to the personal worldview, which, according to N. Khamitov, “reflects the borderline human existence and differs in independence, critical thinking and creative character” [6, c. 43]. That is, persons of the extreme dimension of being overcome social stereotypes and are in self-knowledge and search for their own identity, as well as a personal worldview “acts as the basis for creating new goals, ideals and values” [6, c. 44].

Persons who are in the meta-boundary dimension of being begin to realize their own mortality and strives for immortality through the prolongation of life in a transformed corporeality or spiritual transformation through intellectual development, creativity and co-creation. It is precisely when the individual reaches the metaanthropological dimension of being that we can talk about the immortality of the human person. As N. Khamitov notes, “the meta-boundary being of man is the dimension of human being, in which there is a transition beyond borderline existence with its impersonal completeness and the limit being with its incompleteness and conscious existential separation. This is a key category of the metaanthropology project. Meta-boundary existence is the overcoming of the closed nature of human existence, which is expressed in the self-sufficiency of acts of power-volitional and objectification as the creation of cultural artifacts. Creativity as objectification in meta-boundary being turns into creativity as actualization – self-creation and creation of productive communication” [6, c. 35–36].

The meta-boundary dimension of human existence corresponds to a philosophical worldview. This type of worldview is holistic and has a systemic character, as well as critical, independent and creative in nature. Researcher N. Khamitov says that “the philosophical worldview reflects the meta-boundary existence of man and is marked by independence, critical thinking, creative character, as well as consistency and internal integrity. It can be argued that the philosophical worldview is the degree of maturity of the personal worldview” [6, c. 44].

In addition, a hermeneutical approach was also used to achieve the goal in our study. Using this method, the phenomena of death and immortality of the individual in the philosophical works of H. Skovoroda were analyzed and interpreted.

Using the method of hermeneutics, we can comprehend and interpret the various meanings of the phenomena of death and immortality. The hermeneutical method helps to identify the meaning of death and immortality of the individual, which is encrypted and encoded in the philosophical heritage of H. Skovoroda.

According to N. Druzhynin, the hermeneutical method consists “in the methods of interpretation of texts, the basis of which is the inclusion of textual information in the broader context of knowledge with interpretation, that is “translation” with the addition of additional meanings recorded in the text (the search for “second” hidden meaning). The text itself is presented as a problem where there is something known and something unknown that requires its interpretation” [1, c. 272–273]. That is, using the hermeneutical method, we can search in the text of H. Skovoroda semantic connections and interpret philosophical ideas about the death and immortality in the philosophical heritage of Hryhorii Skovoroda.

Results and discussion. To study the ideas of death and immortality, we took the following works by H. Skovoroda: "The Entrance Door to Christian Virtue" [13], "Narcissus. A Word About It: Know Yourself" [14], "Interpretation From Plutarch On the Silence of the Heart" [11], "A Conversation Among Five Travellers Concerning Life's True Happiness" [12].

According to A Malinov, "Skovoroda's literary heritage can be divided into four groups: above all there are his philosophical and theological works, then follow his literary works – poems, songs, fables, letters and, finally, translations. The literary works were mainly written in the earlier period of his life, the period of teaching, although some of them were written at the time when Skovoroda already started leading his wandering life. His poetical works were partially collected in the book "Garden of divine songs," and fables in the book, "Kharkov Fables." These works of Skovoroda had practically no effect on the development of Ukrainian and Russian literature, although some of them were popular among simple people" [8, c. 288]. So, for our research, we took the four above-mentioned philosophical works of Hryhorii Skovoroda.

In his work "The Entrance Door to Christian Virtue" H. Skovoroda says that "the whole world consists of two natures: one – is visible, the other – is invisible. The visible nature is called the face, and the invisible is called God. This invisible nature, or God, permeates and holds all creatures; it has always been, is and will be everywhere" [13, c. 17].

Therefore, God is the beginning and Creator of everything. Death, on the other hand, belongs to the Universal providence of God. "This most indulgent nature, or spirit, keeps the whole world in motion, as if the mechanical dexterity of the clock mechanism on the tower, and, following the example of a caring father, is itself the being of every creature. He himself inspires, nourishes, commands, fixes, protects, and at his own will, which is called the universal law or statute, again turns it into coarse matter or swamp, and we call it death" [13, c. 18].

That is, the fact that persons die and they are mortals is the will of the Creator, the will of God, which, according to H. Skovoroda, is "the Universal providence, because it concerns the welfare of all living things" [13, c. 19].

According to Ukrainian researcher S. Krylova, "the worldview of Hryhorii Skovoroda, – the founder of Ukrainian classical philosophy, is based on the division of everything that exists into "three worlds" – "macrocosm" (Universe), "microcosm" (man) and "world of symbols" (Bible), each of which consists of two principles – external (material) and internal (spiritual). Access to the inner is possible only through personal effort.

H. Skovoroda feels that everyday life passes quickly, and persons cannot be satisfied with it. They seek the meaning and purpose of her life, coming to God as an eternal being, a bearer of Truth, Goodness and Beauty and his own eternal being" [7, c. 73–74].

We can agree with the author. It follows that H. Skovoroda's teaching on the problem of death and immortality is characterized by both materialistic views on the principles of existence and the phenomenon of God, personality, death and immortality in line with the personalist type of worldview. This is confirmed by S. Krylova, "if there are eternal and imperishable ideas, and they are rooted in the life of a person, it necessarily means that the person for Skovoroda is eternal. It should be noted that the person of H. Skovoroda understands primarily the spiritual and creative possibilities and reality of the human self. Already here we can see the rudiments of the separation of personality and individuality" [7, c. 75]. We can agree with the author, but still in the works of H. Skovoroda it is quite difficult to find a definition of the phenomenon of human personality. In a detailed analysis of the studied texts, we find the following ideas about the nature of the phenomena of death and immortality in human existence.

In the work "Interpretation from Plutarch on the Silence of the Heart" H. Skovoroda says that persons should not be afraid of death, "because a madman trembles before death and therefore is afraid to free himself from the body. Not because he supposedly enjoyed the life that tyrannically torments him every day. He's like the one holding a wolf's ears. Holding on is incredibly hard and letting go is dangerous" [11, c. 199]. In this reflection of H. Skovoroda, we trace the correlation of ideas about death and immortality with the Christian worldview. After all, in Orthodoxy and other Christian

movements of the world there is a call to fearlessness before death, provided faith in the immortal life of the Christian Soul. For example, the Orthodox saint Dmitry Rostovsky teaches Orthodox Christians not to be afraid of the death: “Do not be afraid of death, but prepare for it by leading a holy life. If you are ready for death, you will stop being afraid of it. If you love the Lord with all your heart, you will wish death” [10].

It is not typical for a person of ordinary life to think about the death and immortality of his own personality, eternal life, and so on.[3] Therefore, in our opinion, H. Skovoroda describes persons of an ordinary level of being on a key basis – they are afraid of death. Persons of borderline and meta-boundary dimensions are not afraid of death, because according to G. Skovoroda, “a pure and, like spring, light-bearing heart not only does not suffer death approaching like a harbor, but considers it the sky that opens and receives him and his mother who places him in her bosom.” [11, c. 199].

In order to prepare for eternal life, all people must be satisfied with their own fate. “Let everyone be happy with their fate! The king – by power, the theologian – by the vision of the Resurrection, the sage – by the search for truth, the pious – by an honest life, the rich – wealth. Everyone has their own evil and good, and everyone is given their own. And now we are trying to rake everything for ourselves and, like a bunch of thorns, we hurry to collect, hating our own life as ungrateful and insufficient due to ingratitude” [11, c. 196]. – says H. Skovoroda.

In the dialogue “Narcissus. A Word About: Know Yourself” H. Skovoroda reveals the idea of immortality through the Resurrection, which is a bridge between life and death. “When this strange bridge brings mortals to life, it can be called the Resurrection with dignity and righteousness” [14, c. 74].

To better understand the nature of death, Hryhorii Skovoroda offers a dialogue between a Friend and Cleopas, from which we learn that death is everything that is transient. “All that is visible is an idol. All that is dishonest, that is perishable. All that darkness and death that is transitory... Look at the earthiness of your flesh. Do you believe that there is a treasure hidden in this dust of yours, that there is invisibility and the finger of God are hidden in it, that this dust of yours and all your dust holds?

Cleopas. I believe.

A Friend. Do you believe that there is a main and original basis and eternal plan of your flesh?

Cleopas. I believe.

A Friend. Ah! If you believed, you would never have said that your body is lost when your dust is scattered. You see in yourself only the animal body. You do not see the spiritual body” [14, c. 49].

That is, when the carnal body is mortal, the spiritual body is immortal.

“A true man never dies. From this it is clear that we have never seen a true person, and those whom we know, their hands, feet, and whole body turn to dust. But what does the STONE of Scripture bear witness to?

“His eye has not darkened,” he said, “nor has its humidity decreased.”

But where is such a person? We have never seen or know her. We don’t understand the eyes, ears or tongue. Everything we know is not like that. It speaks of an Immortal Man and an incorruptible body” [14, c. 76–77].

Every person has an eternal soul and this soul, according to H. Skovoroda, can imitate eternal life, that is, immortality. “Let us give thanks to our Heavenly Father for having opened our eyes. Now we understand in what our true happiness consists. It lives in the inward peace of our own heart, and peace lives in the harmony with God. The greater the harmony the greater one’s blessedness. The health of the body is nothing but the balance and harmony of fire, water, air, and earth; and the quieting of the soul’s rebellious thoughts is the health and life eternal” [12].

In earthly life, death cannot be defeated because it is “invincible” [12]. All people, whether they want to or not, but if they are born, they will definitely die. Also, disbelief in God, according to G. Skovoroda, “to deny the Lord is the most tormenting distress and the heart’s death” [12].

According to H. Skovoroda, the human soul is the highest value. “What is the use of ruling over the universe if we lose our own soul? What will you find in the world so precious and profitable that you would venture to exchange your soul for it?” [12] – H. Skovoroda asks.

In H. Skovoroda's philosophical views on the phenomenon of immortality there are ideas of hedonism as an eternal pleasure in paradise after biological death. H. Skovoroda tells about this in a parable in his philosophical work "A Conversation Among Five Travellers Concerning Life's True Happiness":

"Five travellers, guided by their guardian angel, came to the Kingdom of Peace and Love. Melchizedek, the king of this land, was in no way like other kings. There was nothing perishable in his kingdom, everything was eternal and pleasant down to the last hair, and his laws were wholly opposed to tyranny. A beautiful and shining arch marked the boundary of this blessed land, and on it was written: "The Primordial World." Everything that Holy Writ says about the Promised Land applied to this world. All things around it seemed and were plunged in darkness.

As soon as the newcomers reached the shining arch, a great multitude of the immortal inhabitants went forth to greet them. They divested the newcomers of everything that was old – clothing as well as the body that came off like a garment – and dressed them in a new body and clothing embroidered in gold with these words: "Get a firmer grasp of yourself" [12]. That is, after biological death with the soul there is a transformation of its bodily structure, the old body dies and the soul puts on a new bodily shell.

In the afterlife, according to G. Skovoroda, an immortal person can eat food and among this food there is meat, because without eating meat, even at the level of immortality, man cannot do without. "The travellers sat down to an immortal meal. They were offered angelic bread, new wine, a perfect lamb a year old, a heifer three years old, a she-goat, and the calf that Abraham had offered to his ever longed-for Guest in three persons; young pigeons and turtledoves and manna – and everything needful for a feast, of which it is written: "Blessed is he who has dined" [12].

The idea of hedonism in the creative heritage of Hryhoriy Skovoroda is that immortality is associated with eternal joy and merriment, because immortal people "have fun forever." "Enter the dwelling of your Heavenly Father and rejoice eternally" [12]. – says H. Skovoroda.

Conclusions. The conducted theoretical study has shown that in the views on death and immortality of H. Skovoroda, there is a Christian worldview, according to which the Thinker considers the phenomenon of immortality through the prism of the Resurrection from the dead. Death is the dumping of the old body; immortality is the dressing of a new corporeality. The human Soul is of the highest value and lives forever, that is, it is immortal by nature. At the same time, we can say that H. Skovoroda is characterized precisely by a personalistic worldview. Persons should freely separate the "literal" in the Bible from the "symbolic", spiritual, because they themselves are the bearer of the Spirit, one with the Soul.[4] These tendencies can be seen both in the literary work of the Thinker and in his life – the philosophical teaching of Hryhoriy Skovoroda, like that of Socrates, is largely manifested in his biography.

The interpretation of H. Skovoroda's teaching in the coordinates of metaanthropology, which continues the ideas of domestic personalism,[4] allows us to conclude that death and immortality are understood by the philosopher in the existence of people in ordinary, borderline, and meta-boundary dimensions. In the ordinary human existence, persons are afraid of death: they either do not believe in life after death, or are terrified of eternal hellish torments. To persons of borderline existence, who are filled with the will to power and creativity, faith in the immortality of the soul can become a temptation for their pride. Persons of meta-boundary existence combines humility and understanding of the other with the desire for good deeds and spiritual creativity.

BIBLIOGRAPHY

1. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология: учебник для вузов. 2-е издание. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 320 с.
2. Федів Ю., Мозгова Н. Історія української філософії : Навчальний посібник. Київ : Україна, 2021. 512 с.
3. Хамитов Н. ФИЛОСОФИЯ: Бытие. Человек. Мир. От метафизики к метаантропологии. Курс лекций. 6-е издание, исправленное и дополненное. Киев : КНТ, 2020. 268 с.
4. Хамітов Н. Філософська антропологія: світовий та вітчизняний контексти. *Вісник НАН України*. № 5. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=7874> (дата звернення: 16.09.2022).

5. Хамитов Н., Крылова С., Минева С. Этика и эстетика. Словарь ключевых терминов. Киев : КНТ, 2009. 336 с.
6. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. Київ : КНТ, 2017. 394 с.
7. Крылова С. А. Безсмертя особистості: ілюзія чи реальність? Київ, 1999.
8. Malinov A. The method of symbolic interpretation of Grigory Skovoroda / *Scrinium IX* (2013). *Patrologia Pacifica Tertia* [Електронний ресурс]. URL: accessed August 13, 2021, https://brill.com/view/journals/scri/9/1/article-p285_17.xml?language=en.
9. Пирожков С., Божок Є., Хамітов Н. Національна стійкість (резистентність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник НАН України*. № 8. URL: <http://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/135> (дата звернення: 16.09.2021).
10. Ростовский Д. Не бойся смерти, но готовься к ней. *Цветник духовный*. №22 (199). 8 июня '02, [Електронний ресурс]. URL: <https://orthodox-newspaper.ru/numbers/at28325> (дата обращения: 16.09.2021).
11. Сковорода Г. Тлумачення із Плутарха про тишу серця. Федів Ю., Мозгова Н. Історія української філософії : навчальний посібник. Київ : Україна, 2001. С. 188-200.
12. Skovoroda H. A Conversation Among Five Travellers Concerning Life's True Happiness. *Journal of Ukrainian Studies* 30. № 1. URL: accessed August 11, 2021, <http://sites.utoronto.ca/elul/English/218/Skovoroda-travellers.pdf>.
13. Сковорода Г. Вхідні двері до християнського доброчестя. Сковорода. Найкраще / Пер. Марії Кашуби, Галини Сварник, Назара Федорака; Передм. Ростислава Чопика, Андрія Любки; Іл. Данила Мовчана. Львів : Видавництво Terra Incognita, 2019. С. 14–27.
14. Сковорода Г. Нарцис. Слово про те: пізнай себе. Сковорода. Найкраще. Пер. Марії Кашуби, Галини Сварник, Назара Федорака; Передм. Ростислава Чопика, Андрія Любки; Іл. Данила Мовчана. Львів : Видавництво Terra Incognita, 2019. С. 28–91.

REFERENCES

1. Druzhynin V. N. *Eksperimental'naya Psikhologiya: Uchebnik Dlya Vuzov* [Experimental Psychology: Textbook for Universities]. 2-ye izd. SPb.: Piter, 2006. 320 c. [in Russian].
2. Fediv Yu. O., Mozhova N. H. *Istoriya Ukrayins'koyi Filosofiyyi* [History of Ukrainian Philosophy]: *Navchal'ny Posibnyk*. Yu. O. Fediv, N. H. Mozhova, K.: Ukrayina, 2001. 512 c. [in Ukrainian].
3. Khamitov N. *FILOSOFIYA: Bytiye. Chelovek. Mir Ot Metafiziki k Metaantropologii. Kurs Lektsiy* [PHILOSOPHY: Genesis. Human. The World From Metaphysics to Metaanthropology. Lecture course]. 6-ye Izdaniye, Ispravlennoye i Dopolnennoye / N. Khamitov, Kyiv: KNT, 2020. 268 c. [in Russian].
4. Khamitov N. *Filosofs'ka antropohiya: svitovyy ta vitchyznyanyy konteksty* [Philosophical anthropology: world and domestic contexts]. *Visnyk NAN Ukrayiny*, №5. URL: accessed September 16, 2021, <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=7874> [in Ukrainian].
5. Khamitov N., Krylova S., Mineva S. *Etika i Estetika. Slovar' Klyuchevykh Terminov* [Ethics and Aesthetics. Dictionary of Key Terms]. N. Khamitov, S. Krylova, S. Mineva, K.: KNT, 2009. 336 c. [in Russian].
6. Khamitov N. V. *Filosofs'ka Antropohiya: Aktual'ni Problemy. Vid Teoretychnoho Do Praktychnoho Povorotu* [Philosophical Anthropology: Current Issues. From Theoretical To Practical Turn]. N. V. Khamitov, K.: KNT, 2017. 394 c. [in Ukrainian].
7. Krylova S. A. *Bezsmertya Osobystosti: Ilyuziya Chy Real'nist'?* [Immortality of the Personality: Illusion or Reality?]. K.:, 1999. [in Ukrainian].
8. Malinov A. The method of symbolic interpretation of Grigory Skovoroda / *Scrinium IX* (2013). *Patrologia Pacifica Tertia*. URL: accessed August 13, 2021, https://brill.com/view/journals/scri/9/1/article-p285_17.xml?language=en. [in English].
9. Pyrozhkov S., Bozhok Ye., Khamitov N. *Natsional'na stiykist' (rezyl'yentnist') krayiny: stratehiya i taktyka vyperedzhennya hibrydnykh zahroz* [National stability (resilience) of the country: strategy and tactics of anticipation of hybrid threats]. *Visnyk NAN Ukrayiny*, № 8 URL: accessed September 16, 2021, <http://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/135>. [in Ukrainian].
10. Rostovskiy D. *Ne Boysya Smerti, No Gotov'sya k Ney* [Don't Be Afraid of Death, But Prepare for It]. *Tsvetnik Dukhovnyy*. №22 (199). 8 iyunya '02. URL: accessed September 16, 2021, <https://orthodox-newspaper.ru/numbers/at28325> [in Russian].

11. Skovoroda H. Tlumachennya Iz Plutarkha Pro Tyshu Sertsya [Interpretation From Plutarch On the Silence of the Heart]. Fediv Yu. O., Mozhova N. H. Istoriya Ukrayins'koyi Filosofiyyi: Navchal'nyy Posibnyk K.: Ukrayina, 2001. С. 188–200. [in Ukrainian].

12. Skovoroda H. A Conversation Among Five Travellers Concerning Life's True Happiness. Journal of Ukrainian Studies 30, №1. URL: accessed August 11, 2021, <http://sites.utoronto.ca/elul/English/218/Skovoroda-travellers.pdf>. [in English].

13. Skovoroda H. Vkhidni Dveri Do Khrystyyans'koho Dobrochestya [Entrance Doors to Christian Virtue]. Skovoroda. Naykrashche. Per. Mariyi Kashuby, Halyny Svarnyk, Nazara Fedoraka; Peredm. Rostyslava Chopyka, Andriya Lyubky; Il. Danyla Movchana L'viv: Vydavnytstvo Terra Incognita, 2019. С. 14–27. [in Ukrainian].

14. Skovoroda H. Nartsys. Slovo Pro Te: Piznay Sebe. Skovoroda. Naykrashche [Narcissus. A Word About That: Know Yourself]. Per. Mariyi Kashuby, Halyny Svarnyk, Nazara Fedoraka; Peredm. Rostyslava Chopyka, Andriya Lyubky; Il. Danyla Movchana L'viv: Vydavnytstvo Terra Incognita, 2019. С. 28–91. [in Ukrainian].

Нестеренко Павло Олександрович

аспірант кафедри соціальної філософії, філософії освіти
та освітньої політики

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-8252-6879

ПРОБЛЕМА СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ У ВЧЕННІ Г. СКОВОРОДИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Дана стаття присвячена осмисленню ідей смерті та безсмертя у філософській спадщині видатного українського філософа Григорія Сковороди в контексті вітчизняної філософської антропології.

Григорій Савич Сковорода – великий український філософ, ідеї якого актуальні як ніколи і в наш непростий час соціальних викликів та загроз. Григорій Сковорода – це без перебільшення унікальний український мислитель та фактично батько української філософії. Філософські погляди Григорія Савича Сковороди впливали і надалі впливають на розвиток всієї української філософії.

Розмірковуючи про явище смерті, Григорій Сковорода писав: «Знаю, що смерть – як коса замашина, навіть царя не обійде вона. Байдуже смерті, мужик то чи цар, – все пожере, як соломі пожар. Хто ж бо зневажить страшну її сталь? Той, в кого совість, як чистий кришталь». Можна погодитися з мислителем в тому, що наша совість як голос душі, може допомогти подолати смерть.

Мета статті – дослідити уявлення про смерть та безсмертя у філософській спадщині Г. Сковороди.

Для дослідження явлень про смерть та безсмертя, автор взяв наступні праці мислителя: 1. Вихідні двері до християнського благочестя. 2. Нарцис. Слово про те: пізнай себе. 3. Тлумачення із Плутарха про тишу серця. 4. Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті.

Наукова новизна отриманих результатів полягає насамперед у тому, що проблема смерті та безсмертя особистості у творчій спадщині Григорія Сковороди розглядається у буденному, граничному та метаграничному вимірах людського буття, які є ключовими поняттями метаантропології. київської світоглядно-антропологічної школи.

Інтерпретація вчення Г. Сковороди в координатах метаантропології дозволяє зробити висновок про те, що смерть і безсмертя розуміються філософом в існуванні людей у буденному, граничному та метаграничному вимірах. На буденному рівні буття люди бояться смерті: або не вірять у життя після смерті, або бояться вічних пекельних мук.

Для осіб граничного людського існування, які сповнені волі до влади та творчості, віра в безсмертя душі може стати спокусою для їх гордості. Особи метаграничного існування поєднують смирення та розуміння Іншого з прагненням до добрих справ і духовної творчості.

Ключові слова: Григорій Сковорода, душа, особистість, смерть, безсмертя, філософська антропологія, метаантропологія, буденне буття, граничне буття, метаграничне буття.

УДК 141.329.8:351:35.08

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.2>**Рубан Ольга В'ячеславівна**

кандидат філософських наук,

викладач методист

ВСП «Сумський фаховий коледж

Сумського національного аграрного університету»

с. Веретівка, Сумська область, Україна

orcid.org/0000-0001-5429-4233

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ БЕЗПЕКИ У БУТТІ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ, ГЕНДЕРНА СКЛАДОВА

Буття людини – специфічний спосіб її унікального, неповторного існування. В залежності від часу та поглядів мислителів, буття людини трактується у світовій філософії по-різному. Однак при всіх відмінностях воно осмислюється як особлива реальність, збагнення якої дозволяє людині краще зрозуміти саму себе. В умовах війни актуальним є питання безпечного буття – створення сукупності умов життєдіяльності, у яких людина може відчувати себе захищеною, бо є безпечне середовище існування людини. Саме тому, питання безпечного середовища набуває особливого сенсу та значення, коли людина знаходиться в зоні постійного ризику, незважаючи де вона перебуває на території України.

В статті підняте безпекове питання з урахуванням гендерної складової буття людини та використаний історичний підхід. Він дав можливість виявити світоглядні та соціокультурні витоки гендерних стереотипів, які мають вплив на питання безпеки. Поряд з вказаним історичним підходом, у процесі дослідження використовувалися методи компаративного аналізу та інтегративної системності, а також цілий ряд таких загальнонаукових методів як індукція і дедукція, аналіз і синтез, аналогія, порівняння, ретроспектива тощо.

В результаті доведено, що сучасне буття людини досить багатогранне та розкриває багато можливостей, водночас з можливостями виникає величезна кількість ризиків, з урахуваннями гендерної складової, які становлять загрозу безпеці людини. В Україні ці ризики посилені умовами воєнного стану.

Ключові слова: *безпечне буття, гендер, гендерна роль, гендерна ідентичність, гендерний стереотип.*

Мета статті актуалізувати питання безпеки в бутті людини в сучасному українському суспільстві в умовах воєнного стану з урахуванням гендерної складової, розкриваючи вплив гендерних ролей та гендерних стереотипів на питання формування безпечного буття людини.

Проблемам безпеки присвячено чимало праць – починаючи від античної філософії до сучасних наукових розробок. Під безпекою ми розуміємо відсутність дії факторів ризику, які певним чином можуть загрожувати життю, заподіяння шкоди фізичному чи психічному здоров'ю, а також може створити ситуації заподіяння збитків навколишньому середовищу або майну. Безпека є результатом правильного, пропорційного процесу взаємин між людиною та її оточуючим довкіллям. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Таким чином, безпека (захищеність) людини як система – це фізична, психологічна, моральна, соціальна, матеріальна, майнова та інші види. Так Сократ, який заклав основи філософського підходу до визначення безпеки, Аристотель, Г. Гроцій зазначали, що безпека напряду залежить від рівня захищеності прав та свобод людини, що в основі саме природного права лежить уявлення про дотримання людьми правил співжиття. До цього належить утримання від чужого майна, дотримання обіцянок, відшкодування шкоди, що завдана винними діями. Що допомагає зберегти безпеку людини, завдяки особистому розумінні своїх дій. Ж.-Ж. Руссо прагнення безпеки доводить природною необхідністю і природністю людини. Прагнення уникати страждань, нещастя, болю та голоду закладено у людині

природою – інстинктом самозбереження. Людина – природна істота – вижила завдяки природному відбору в дикій природі. Небезпеки природного довкілля, інстинкт самозбереження та виживання, здатність до вдосконалення – ось ті фактори, що призвели до походження суспільства та законів. Ж.-Ж. Руссо пов'язує проблему безпеки людини із проблемою функціонування суспільства. Об'єднання окремих особистостей перетворюється на моральне і суспільне ціле, тобто державу. Члени його, відповідно, називаються громадянами, а питання безпеки особистості, громадянського суспільства та держави загалом забезпечуються не окремою людиною у «війні всіх проти всіх» (вираз Т. Гоббса), а цивілізовано, з урахуванням права та закону.

Виходячи з вище зазначеного вважаємо визнання та закріплення на правовому рівні основних прав і свобод, чітке формулювання їх змісту та реалізація у повсякденному житті забезпечують людям безпеку у нормативно-правовому контексті. Забезпечення безпеки – створення сукупності умов життєдіяльності, у яких людина може відчувати себе соціально захищеною створює безпечне середовище існування людини – безпечне буття – безпечне людське буття.

Що стосується нашої держави, то положення Конституції України є основою законів та інших нормативно правових актів у сфері безпеки. Згідно з Конституцією України, в інтересах забезпечення безпеки, громадяни України мають перелік прав. Другий розділ Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [1]. Забезпечення особистої безпеки в соціумі розглядається як одне з найважливіших прав людини. Сучасний світ складний, буття людини багатогранне, тому маємо і складну структуру в сфері галузевого законодавства щодо безпеки, а саме акти про охорону здоров'я, про дорожній рух, про охорону навколишнього середовища та інші, що повинні сприяти створенню та підтримці безпечного середовища буття людини.

Сучасне буття людини досить багатогранне та розкриває багато можливостей для людини яка пізнає себе і світ. Водночас з можливостями виникає величезна кількість ризиків, які становлять загрозу безпеці. Саме тому існуючі закони регулюють поведінку людей та забезпечують захист, створюючи безпечне середовище – безпечне буття – безпечне людське буття.

В останні десятиріччя актуальності набуває гендерний аспект і в безпековій темі. Гендер – поняття, що використовується для визначення соціокультурної форми існування людини, оскільки чоловік та жінка виступають не як природні конструкції, в такому контексті підходить визначення «sex», а як соціокультурні конструкти [2, с. 43–44]. А гендерна ідентичність – це переживання власної відповідності гендерним ролям, сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників/-ниць певної статі, (або таким, що приписуються представникам/-цям певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією) [2, с. 98–99]. Де гендерна роль – типові для певного соціокультурного середовища зразки чоловічої і жіночої поведінки, які відображують панівні світоглядні уявлення та забезпечують ефективну соціальну взаємодію, «відображають шляхи існування та взаємодії жінок і чоловіків, що сформовані історією, ідеологією, культурою, релігією та економічним розвитком. Вони відрізняються залежно від особливостей розвитку суспільства, його місця в соціальному оточенні, географічному середовищі, від соціального та політичного часу» [2, с. 199–200]. В умовах війни гендерна складова нашого буття отримує нове бачення. Так в певних сферах нашої життєдіяльності відбувається формалізація гендерних відносин, а інколи – має місце загострення протистояння патріархального та феміністичного світосприйняття, що є історично тривалим та традиційним. Тема безпеки та її гендерна складова дає значний матеріал для наукових пошуків представників різних напрямків – психологів, соціологів, культурологів, економістів, політологів... і філософів.

Соціокультурна обумовленість, очікуваний та суспільно схвалений характер гендерних ролей, призводять до утвердження стійких уявлень про своєрідність гендерної поведінки, або «гендерних стереотипів» – саме вони стають частою причиною замаху на безпеку людини, сталі уявлення, які передаються із покоління в покоління. Коли з дитинства привчають, що хлопець повинен бути мужнім, сильним з фізичної сторони, а дівчина – бути слабкою. Або ж поділ на дівчачий та хлопчачий одяг, іграшки чи кольори. Коли ж реальність відрізняється від цих шаблонів – не обійтися без непередбачуваних ситуацій, конфліктів, які можуть відобразитися

на здоров'ї людини, чия поведінка чи зовнішній вигляд не вписується в традиційні норми та рольові прояви. З огляду на те, що у сучасному суспільному світогляді стереотип сприймається як своєрідний шаблон, зразок, і навіть упередження, котре не має жодного стосунку до реальності, гендерні стереотипи набувають яскраво вираженого негативного контексту. Поміж тим, така оцінка є не зовсім правильною, адже саме завдяки стереотипам суспільство отримує дієвий механізм трансляції соціальних норм, цінностей та зразків поведінки, які полегшують соціальну взаємодію. В умовах війни стереотипи, у тому числі й гендерні полегшують самовизначення людини пропонуючи їй наслідувати наявні та випробувані у часі зразки соціальної та гендерної поведінки. Звісно, у транзитивні періоди, стереотипи перетворюються на продуктовані суспільством перепони на шляху сприйняття новацій та, відповідно, особистісного розвитку та самовизначення людини.

Панування гендерних стереотипів забезпечує колективна пам'ять, образи якої невинно підживлюються різноманітними світоглядними ученнями, спрямованими утримати панівну і в певний історичний період дієву соціальну систему. Прямим свідченням цього можуть стати філософські вчення просвітників, в яких було показано докорінну відмінність чоловічих та жіночих якостей та обґрунтовано раціональність біполярного поділу суспільства та підпорядкованого становища жінок. Цікаво, що подібні твердження були цілком раціональними та відповідали тогочасній дійсності, котра усіма можливими засобами, й передусім вихованням, формувала бажаний для суспільства образ жінки. Це, своєю чергою, стало причиною поступового утвердження віри у певні обумовлені природою жіночі та чоловічі якості та чесноти. Сучасна українська реальність – приклад дієздатності стереотипів у процесі руйнування соціальних бар'єрів.

Попри те, що гендерні стереотипи мають значимий для суспільства потенціал і відповідають ціннісним орієнтаціям більшості суспільства, все ж не варто забувати про те, що саме вони стають ідейною основою дискримінації іншої меншості. Вона зазвичай постає під впливом найбільш прогресивних суспільних тенденцій, заразом потерпаючи від утисків та упереджень некритичної у своїх поглядах більшості. Внаслідок цього у кожному суспільстві, зазвичай існують цілі групи маргіналів, які не мають можливості повноцінно реалізуватися у цьому суспільстві. Звісно, в окремих випадках, люди, чия гендерна ідентичність не відповідає ustalеним гендерним ідеалам та панівним стереотипам, свідомо орієнтуються на типові гендерні образи, прирікаючи себе на постійний внутрішній конфлікт та внутрішню дисгармонію, котрі нерідко мають вкрай негативний вплив на розвиток особистісного потенціалу людини. Саме тому, варто зазначити, що, саме креативність, яка сьогодні є головним соціальним ресурсом людини та потребує високого рівня свободи, у тому числі й самовираження, що призводить до знецінення узвичаєних норм та цінностей, – набирає обертів в сучасних українських реаліях.

Попри невпинний спротив прихильників гендерного традиціоналізму, останніми десятиріччями все виразніше проглядається поступовий відхід від патріархальних приписів у рольовій сфері – «слово і діло» різняться, межа патріархальної буденності долається свідомо, а іноді, – несвідомо, бо так «практичніше», «простіше», у нього/неї «краще виходить», у нього/неї «більше часу», так «зручніше»... Деякі ролі і заняття більше не розділяються на «чоловічі» та «жіночі» [3, с. 20]. Так, приміром, сьогодні вже ні для кого не дивина, чоловіки, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною (за даними Міністерства соціальної політики України на 2013 рік 2% чоловіків знаходилися у відпустці по догляду за дитиною), а після лютого 2022 жінка-військова на фронті сприймається як даність, без зайвого подиву. Хтось із чоловіків, жінок, інших представників сімей гордо констатує це, хтось не бажає оприлюднення, а виконує свою роботу.

Зміни у напрямку паритетних відносин в українському суспільстві відбуваються еволюційно. Поступовий відхід від «радянської свідомості», де існували маркери на кшталт: «спеціалістка», «передовиця», «господиня», «мати», «дружина» і водночас «спеціаліст», «передовик», «сім'янин», «батько», «чоловік», втратив свій соціальний потенціал завдяки розвінчання ідеалів світського гуманізму, а з ними і віри в «ідеальну людину» та її природне покликання. Утім, знецінення радянських ідеалів, котре відбулося у 90-ті рр. XX ст., призвело до появи в українській суспільній свідомості т. зв. «світоглядного вакууму», тобто відсутність

«загальнонародної світоглядної концепції, що могла б стати основою державотворчого процесу, забезпечити єдність народу» [4, с. 117]. У цей час у суспільстві панували прямо протилежні погляди на мораль, реформи, історію, культуру, релігію тощо.

Відсутність чітких орієнтирів соціальної взаємодії у 90-ті рр. XX ст. стала однією з причин переосмислення усталених гендерних відносин і навіть значного посилення патріархальних цінностей. Ця тенденція була зумовлена потребою в нових світоглядних та ціннісних орієнтирах, котрі нерідко віднаходили завдяки відродженню та проникненню на терени України великої кількості різного роду релігійних конфесій, сект та релігійних об'єднань. Активна позиція місіонерів сприяла швидкому знайомству українців з їхніми віровченнями та популяризації засадничих для усіх релігій патріархальних цінностей. Згідно з ними, жінки і чоловіки мають деяке «природне» призначення, яке вони мають неухильно виконувати у процесі своєї життєдіяльності.

Утім, не тільки відсутність світоглядних передумов була причиною спротиву пропагованим державою соціальним програмам. Не менше цьому заважали й економічні чинники. Різкий спад виробництва, дефіцит, постійні черги, безробіття та нестача заробітної плати не давали можливості зробити вибір на користь родини, у тому числі й з огляду на високий рівень освіти жінок. Вони значно частіше, ніж позбавлена радянською номенклатурою гідності, маса чоловіків знаходили в собі сили для виживання, що стало однією з причин різкого занепаду інституту сім'ї в період перебудови, котрий зумовив порушення гендерної рівноваги.

Незважаючи на цілий ряд негативних тенденцій, «буремні» 90-ті заклали підвалини і для конструктивних зрушень на рівні соціального та родинного життя. Потреба у виживанні, знайомство з соціальними стандартами західного світу та розвиток демократії поступово заклали підвалини для переосмислення наявних гендерних стандартів та зміни ціннісної системи суспільства. Актуалізація цього процесу відбулася завдяки ратифікації усіх міжнародних документів, спрямованих забезпечити рівноправність українських громадян незалежно від статі. Певною мірою цьому сприяло й відродження культурної спадщини українського народу та інтелектуальної спадщини заборонених в радянський період мислителів. Їхні праці стали вагомим альтернативним джерелом відомостей про своєрідність української ментальності та культури. Це, своєю чергою, сприяло знайомству та відродженню цілого ряду традиційних українських обрядових практик, які несвідомо утверджували ідею гендерного паритету. Події 2014 року сприяли реалізації паритетних ідей на практиці в деяких сферах життя.

Вважаємо, ратифікація Стамбульської конвенції є гарним кроком на шляху розуміння важливості питання паритету та безпеки, шляхом боротьби з насильством. Потрібно працювати над усвідомленням і прийняттям положень конвенції. Не відхиляючи факт неприпустимості насилля незалежно від статі чи гендеру людини, остання теза заслуговує на окрему тему філософського осмислення.

Взагалі, у сфері безпеки можемо використовувати термін гендерна рівність, що означає рівність прав та можливостей забезпечувати безпеку як жінок, так і чоловіків. А також маємо на увазі врахування інтересів, потреб і пріоритетів людини незалежно від статі. Але у сучасному світі нерідко простежується різниця безпеки за гендерним критерієм. Як приклад, проблема насилля і фізичного, і психологічного, акцент на біологічних відмінностях та фізичних можливостях, тощо. Хоч з насильством можуть зіткнутися усі, незалежно від гендеру, віку, національності. Саме тому важливим є формування паритетного світогляду в гендерній сфері, якій сприятиме підвищенню критичності сприйняття та відтворення реальності в складних умовах безпосередньо сьогодення.

Важливо, щоб люди які відчували небезпеку говорили про це. Нажаль, в нашому суспільстві думка, що людина, яка потрапила в небезпеку, винна сама, досить актуальна, іноді можливо так і є, але для людини-розумної це важливий життєвий урок – досвід. Завдання близьких, спеціалістів допомогти та зменшити ризики на майбутнє людині, яка потрапила в небезпеку.

Само тому знайомство з темою варто починати з дитинства і бажано, із залученням спеціалістів. Представники навчальних закладів, позашкільних закладів, держави та громадських організацій повинні систематично проводити навчання молоді з безпеки та формувати культуру

безпечної поведінки, варто долучати ЗМІ та цілеспрямовану соціальну рекламу. Про питання безпеки потрібно говорити, не тільки під час війни, люди, що відчували себе у небезпеці, при бажанні можуть поділитися досвідом, щоб інші звертали увагу на можливі ризики та завчасно гальмували їх дію – формуючи безпечне середовище – безпечне буття. Війна сприяє тільки актуалізації та додає гостроти цьому питанню.

Ми різні, ставлення до сучасних подій в нашій країні неоднакове і залежить, як від особистісних якостей особистості її освіченості, доступу до інформації та бажанні її отримати, критичності її сприйняття, так і міри безпеки перебування людини на тій чи іншій території. За більше ніж шість місяців військової масштабної агресії можемо спостерігати еволюцію поглядів громадян на ситуацію в країні та навколо неї, оцінку та переоцінку цінностей, а в деяких випадках, можемо говорити і про певну стабільність поглядів, цінностей. Можемо констатувати важливість і актуальність питання безпеки в українських реаліях з одного боку, бо має місце певні зміни поглядів щодо ставлення та формування безпечного буття, а з іншого, можемо говорити про недостатнє усвідомлення деякими громадянами цього питання в цілому, навіть, незважаючи на воєнні дії, які доводять, що на території нашої держави неможливо бути у безпеці маючи ворога, який знаходиться у власно створеній реальності та постійно порушує існуючі міжнародні правила ведення війни.

Ми по різному реагуємо на сучасні життєві реалії і цей досвід – джерело інформації як на побутовому, так і науковому рівнях. Хтось веде записи, хтось малює, хтось б'є творчі чи наукові рекорди – відкриваються внутрішні резерви, які дають можливість людині жити, відчувати себе дієвою часткою сьогодення – кожен на своєму місці.

Записи, спогади, замітки та щоденники, художні твори, малюнки та карикатури є переживання та почуття в дії, не тільки виступаючи терапією на ситуацію в якій опинилася людина і є індивідуальною рефлексією на реальність. Цей матеріал є важливим джерелом інформації, значна частина якого відображає внутрішні переживання людини, людей різного віку, в різних регіонах України. Це є той евристичний потенціал, який дає можливість побачити, відчути світ небезпеки таким, яким його бачать мешканці країни на території якої відбуваються бойові дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України / Редакція станом на 04.04.2021 р. / Розділ II. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина. С. 8-16.
2. Мельник Т., Кобилянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення: Словник К. : К.І.С., 2005. 280 с
3. Кон И. С. Плюсы и минусы раздельного и совместного обучения. *Педагогика*. 2006. № 9. С. 16–22.
4. Левик Б. Християнська мораль у сучасному українському суспільстві. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. Вип. 19. С. 117–121

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy / Redaktsiia stanom na 04.04.2021 r. / Rozdil II Prava, svobody ta oboviazky liudyny i hromadianyna. [Constitution Of Ukraine / Revision as of 04.04.2021 / Section II human and civil rights, freedoms and obligations]. pp. 8-16.
2. Melnyk T., Kobylianska L. 50/50: Suchasne genderne myslennia: Slovnyk. [Modern gender thinking: a dictionary]. K.: K.I.S., 2005. 280 p.
3. Kon Y. S. Plusy i minusy razdelnoho i sovmestnoho obucheniia. [Pros and cons of separate and joint education]. *Pedahohika*. 2006. № 9. pp. 16–22.
4. Levyk B. Khrystyianska moral u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. [Christian morality in modern Ukrainian society. Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood]. 2010. Vyp. 19. pp. 117–121.

Ruban Olha Vyacheslavivna
Candidate of Philosophical Sciences,
Teacher Methodologist
SSD "Sumy professional college
Sumy National Agrarian University"
Veretenivka, Sumy region, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5429-4233

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF SECURITY IN HUMAN EXISTENCE IN WAR CONDITIONS, GENDER COMPONENT

Human existence is a specific way of its unique, inimitable existence. Depending on the time and views of thinkers, human existence is interpreted differently in World Philosophy. However, despite all the differences, it is understood as a special reality, the comprehension of which allows a person to better understand himself. In war conditions, the issue of safe existence is relevant – creating a set of living conditions in which a person can feel protected, because there is a safe human habitat. That is why the issue of a safe environment takes on a special meaning and significance when a person is in a constant risk zone, regardless of where he is located on the territory of Ukraine.

The article raises the issue of security taking into account the gender component of human existence and uses a historical approach. It made it possible to identify the ideological and socio-cultural origins of gender stereotypes that have an impact on security issues. Along with this historical approach, the research used methods of comparative analysis and integrative consistency, as well as a number of such general scientific methods as induction and deduction, analysis and synthesis, analogy, comparison, retrospective, etc.

As a result, it is proved that the modern human existence is quite multifaceted and opens up many opportunities, while at the same time there are a huge number of risks, taking into account the gender component, that pose a threat to human security. In Ukraine these risks are aggravated by the conditions of martial law.

Key words: *safe being, gender, gender role, gender identity, gender stereotype.*

УДК 1(091)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.3>**Соболєвський Ярослав Андрійович**

доктор філософських наук,

доцент кафедри історії філософії

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-8251-2744

ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ АМЕРИКАНСЬКОГО ПРОСВІТНИКА БЕНДЖАМІНА РАША

Вплив американської культури, політики, економіки, філософії на сучасний глобалізований світ є дуже значним, але, не зважаючи на це, багато актуальних тем, особливо в філософських науках, залишаються поза увагою дослідників. Мета дослідження полягає в доповненні вітчизняної гуманітаристики результатами вивчення філософського спадку ранніх американських філософів, таких, наприклад, як Б. Раш. Завдяки методам історико-філософського дослідження, наприклад, історико-філософської реконструкції, було проаналізовано та досліджено основні філософські погляди американського мислителя XVIII ст. В результаті дослідження було продемонстровано основні філософські погляди Б. Раша, зацентровано увагу на унікальному на той час погляді на природу морального почуття, крізь призму фізіології людини. Було продемонстровано, що доба американського Просвітництва, окрім суспільно-політичних ідей, запропонувала багато філософських концепцій, які досліджують історики філософії. Було доведено, що Б. Раш, не зважаючи на те, що він має неофіційний статус засновника американської психіатрії, писав філософські праці та мав власні філософські погляди на проблеми етики, душі, духу та матерії тощо. Філософські погляди Б. Раша тяжіють до деїзму та матеріалізму, але варто наголосити на тому, що сам себе він не називав матеріалістом. Матерія, на думку Б. Раша, не менш безсмертна, ніж дух, то ж для того, щоб бути безсмертною, душа зовсім не повинна бути нематеріальною. Душа людини містить вроджену моральну здатність, яка розрізняє добро і зло. Вона не гомогенна, а містить пам'ять, уяву та здатність судження. Вони так само залежать від фізіологічних обставин. На думку Б. Раша, існує сімнадцять явищ, які впливають на формування моральних принципів. Ці принципи залежні від клімату, режиму харчування, напоїв, голоду, хвороб, лінощів, надлишку сну, фізичних болів, чистоти, самотності, мовчання, музики, красномовства, запахів, світла і темряви, газів, ліків. В своїх філософських розвідках Б. Раш розглядає моральну поведінку як предмет медицини, пов'язаної з натуральною філософією.

Ключові слова: історія філософії, рання американська філософія, американське Просвітництво, моральна філософія, Бенджамін Раш.

Історія ранньої американської філософії поділяється на окремі періоди, а різні дослідники пропонують різні періодизації. Наприклад, дослідниця Б. Маккіннон пропонує наступні періоди в історії: Пуританська думка (Puritan Thought), Американське Просвітництво (the American Enlightenment), Трансценденталізм (Transcendentalism) [1]. Дослідник Г. В. Шнайдер пропонує наступну періодизацію: Платонівська спадщина Пуритан Нової Англії (the Platonic Heritage of the New England puritans), Американське Просвітництво (the American Enlightenment), Націоналізм і демократія (Nationalism and Democracy), Ортодоксія (Orthodoxy), Трансцендентальний настрій (the Transcendental Temper), Еволюція і людський прогрес (Evolution and Human Progress), Ідеалізм (Idealisms), Радикальний емпіризм (Radical Empiricism) [2]. Період американського Просвітництва характеризувався активністю суспільно-політичних рухів, оскільки був тісно пов'язаний з боротьбою за незалежність колоній. В цей час з'являються унікальні філософи, основні погляди яких суттєво відрізнялися від мислителів попередньої епохи – пуританізму. Якщо в епоху пуританізму, за часів перших колоній, панував теїзм та теологія, то у XVIII ст. на зміну приходять деїзм та натурфілософія. В політичній філософії церковний

конгрегаціоналізм змінився світським сепаратизмом, посилюються суспільні інтереси, зменшується вплив релігійного світогляду. На території Тринадцяти колоній (майбутні Сполучені Штати Америки) критика релігійного ригоризму призвела до становлення американського Просвітництва, яке проголосило розум вихідним поняттям та основою побудови філософських поглядів. Досліджуючи історію американської філософії, Г. В. Шнайдер визначає добу Просвітництва як епоху єдності теорії та практики, а також тісного зв'язку політичної думки та соціальної діяльності: «...Ніколи в Америці філософська думка і суспільно-політична діяльність не були більш тісно пов'язані між собою» [2].

В добу американського Просвітництва було засновано «Американське філософське товариство» (*"American Philosophical Society"*), засновником якого був видатний суспільно-політичний діяч, винахідник, філософ Бенджамін Франклін (*Benjamin Franklin, 1706–1790 pp.*). Серед інших американських просвітників необхідно згадати Семюеля Адамса (*Samuel Adams, 1722–1803 pp.*), Ітана Аллена (*Ethan Allen, 1738–1789 pp.*), Томаса Джефферсона (*Thomas Jefferson, 1743–1826 pp.*), Кадвалладера Колдена (*Cadwallader Colden, 1688–1776 p.*), Томаса Пейна (*Thomas Paine, 1737–1809 pp.*), Бенджаміна Раша (*Benjamin Rush, 1745–1746 pp.*) та ін. Ці постаті відомі широкому загалу завдяки своїм ідеям з галузях політики, мистецтва, натурфілософії, етики, теології тощо. Втім, філософський аспект їхньої діяльності часто залишається поза увагою. В історико-філософській науці існує певна кількість досліджень філософських поглядів мислителів: «Філософія Томаса Джефферсона» (*"The Philosophy of Thomas Jefferson"*, 1943 р.) Адрієнни Кох (*Adrienne Koch, 1913–1971 pp.*) [3], «Політична філософія Бенджаміна Франкліна» (*"The Political Philosophy of Benjamin Franklin"*, 2007 р.) Лоррейн Сміт Пангл (*Lorraine Smith Pangle*) [4], «Філософія Ітана Аллена» (*"The Philosophy of Ethan Allen"*, 1931 р.) Дани Дотен (*Dana Doten*) [5], «Політична та освітня філософія Бенджаміна Раша» (*"The Political and Educational Philosophy of Benjamin Rush"*, 1988 р.) Джона Голдера (*John J. Holder Jr.*) [6] та ін. Серед цих видатних мислителів вирізняється Б. Раш, в його філософських поглядах поєднувалися людська фізіологія та моральність, суспільно-політичні ідеї та природничо-наукові дослідження. Він відомий насамперед тим, що підписав Декларацію незалежності Сполучених Штатів та був громадським діячем у Філадельфії. За своє життя він перепробував багато професій: був лікарем, політиком, соціальним реформатором, гуманітарним працівником та педагогом. Б. Раш був прихильником американської революції, противником рабства та лідером американського Просвітництва. Дуже помітна була його участь у багатьох реформах, особливо в галузі медицини та освіти. Так, наприклад, він виступав за покращення освіти як для чоловіків, так і для жінок. Як філософ епохи американського Просвітництва, він прагнув теоретизувати медичні знання, тобто більше спиратися на раціональність ніж на емпіричні методи. Його вивчення психічних розладів зробило його одним із засновників американської психіатрії.

Мета та завдання. Завданням статті є дослідження основних філософських ідей та поглядів американського філософа Б. Раша. Для реалізації історико-філософської реконструкції філософських поглядів американського мислителя було проаналізовано біографічні відомості, бібліографію автора, проаналізовано основні ідеї та погляди. Мета полягає в доповненні ранньої американської філософії аналізом філософських поглядів мислителя, що у свою чергу збагачує історико-філософську науку.

Результати. Про освіту майбутнього американського філософа відомо, що він навчався у Коледжі Нью-Джерсі (*College of New Jersey*), майбутній Принстонський університет (*Princeton University*): «Навесні 1759 року, на п'ятнадцятому році життя, мене перевели зі школи доктора Фінлі до Коледжу Нью-Джерсі, де після іспиту, проведеного двома репетиторами, мене прийняли до молодшого класу... У вересні 1760 року я отримав ступінь бакалавра мистецтв» [7, р. 16, 18]. Після навчання в Коледжі Нью-Джерсі Б. Раш навчався у доктора Джона Редмана (*John Redman, 1722–1808 pp.*) у Філадельфії. Дж. Редман закликав його продовжити навчання в Единбурзькому університеті в Шотландії, де Б. Раш навчався з 1766 по 1768 і отримав ступінь доктора медицини: «У серпні 1766 року я відплив до Ліверпуля на борту корабля

“Френшип”, керував яким капітан Пірс, з метою відправитися звідти до Единбургу, щоб продовжити навчання медицині» [7, р. 20]. Під час навчання він виявив інтерес до філософських наук: «Виявивши, що я менше знайомий із класичними та філософськими знаннями, ніж це було необхідно для розуміння всього, що викладалося в медицині, я використав літні місяці, щоб відновити знання латинської мови та вивчати математику під керівництвом приватного вчителя. Я набував нових знань зі швидкістю і задоволенням, яких я ніколи раніше не відчував. Саме тому, що ці науки викладають надто рано у житті, молоді люди не відчують насолоди від навчання. Протягом цього літа та частини осені я також оволодів французькою мовою та набув достатньо знань з італійської та іспанської мов, щоб могли читати» [7, р. 23]. Повернувшись до Америки, Б. Раш відкрив медичну практику у Філадельфії та викладав хімію у Філадельфійському коледжі (*The Academy and College of Philadelphia*), який було засновано у 1749 році групою місцевих меценатів, у тому числі Б. Франкліном.

Згодом він став членом «Американського філософського товариства» Б. Франкліна. Пізніше був куратором, секретарем і віце-президентом товариства. Відомо, що Б. Раш опублікував перший американський підручник з хімії та кілька томів для навчання студентів-медиків, а також написав впливові патріотичні та філософські есеї. На філософські погляди та ідеї американського письменника вплинула не лише інтелектуальна література, але й особисті знайомства як з європейськими філософами, так і з американським. Наприклад, відомо, що Б. Раш був знайомий з С. Джонсоном, Д. Г'юмом, Т. Пейном та ін. «До зустрічі Континентального конгресу Раш вже був протеже Бенджаміна Франкліна, який після закінчення Рашем медичної школи в Шотландії представив молодого лікаря під час обіду світилам Просвітництва, включаючи Семюеля Джонсона та Девіда Г'юма... у 1775 році він переконав невідомого письменника на ім'я Томас Пейн написати “Здоровий глузд”, який Раш потім відредагував, назвав і передав видавцеві» [8]. В своїй докторській дисертації «Я оспівую тіло республіки: як Бенджамін Раш створив американську медицину» (*I sing the body republic: How Benjamin Rush created American medicine*, 2018 p.) Сара Е. Нарамор (*Sarah E. Naramore*) доводить значний вплив на американського мислителя шотландської філософії: «Як і в багатьох американських чоловіків революційного покоління, шотландська філософія здорового глузду стала центральною у його світогляді» [9, р. 59].

Різноманіття поглядів американського мислителя було виражено у широкій бібліографії. Він є автором таких праць, як «Проповіді до багатих і старанних, про стриманість і випробування» (*Sermons to the Rich and Studious, on Temperance and Exercise*, 1772 p.), «Промова, виголошена 4 лютого 1774 року перед Американським філософським товариством у Філадельфії, містить дослідження природної історії медицини індіанців у Північній Америці та порівняльний погляд на їхні хвороби та засоби лікування з хворобами цивілізованих націй» (*An Oration, delivered February 4, 1774, before the American Philosophical Society, held at Philadelphia, containing, an enquiry into the Natural History of Medicine among the Indians in North-America, and a comparative view of their Diseases and Remedies, with those of Civilized Nations*, 1774 p.), «Зауваження щодо нинішнього уряду Пенсільванії» (*Observations upon the Present Government of Pennsylvania*, 1777 p.), «Новий метод щеплення від віспи» (*The New Method of Inoculating for the Small Pox*, 1781 p.), «Промова, виголошена перед Американським філософським товариством, що відбулася у Філадельфії 27 лютого 1786 р., містить дослідження про вплив фізичних причин на моральні здібності» (*An Oration, delivered before the American Philosophical Society, held in Philadelphia on the 27th of February, 1786, containing an enquiry into the Influence of Physical Causes upon the Moral Faculty*, 1786 p.), «План створення державних шкіл і поширення знань у Пенсільванії, до якого додано думки про форми навчання, належні республіці» (*A Plan for the Establishment of Public Schools and the Diffusion of Knowledge in Pennsylvania, to which are added, Thoughts upon the Mode of Education, Proper in a Republic*, 1786 p.), «Думки про здоровий глузд» (*Thoughts on Common Sense*, 1791 p.), «Нариси: літературознавчі, морально-філософські» (*Essays: Literary, Moral, and Philosophical*, 1798 p.), «Медичні дослідження та спостереження про психічні захворювання» (*Medical Inquiries and Observations upon the Diseases of the Mind*, 1812 p.) [10, р. 914-915] та ін.

У своїй праці під скороченою назвою «Дослідження про вплив фізичних причин на моральні здібності» (*The Influence of Physical Causes upon the Moral Faculty*, 1786 р.) американський філософ розмірковує про природу моральних здібностей. «Під моральною здатністю я маю на увазі здатність людського розуму розрізняти і вибирати добро і зло, або, іншими словами, чесноту і порок. Це вроджений принцип, і хоча він може бути покращений досвідом та роздумами, він не є похідним від жодного з них. Св. Павло і Цицерон дають нам найкращий опис цього принципу, який можна знайти у сучасних чи давніх авторів» [11, р. 1]. Американський філософ наводить цитату Цицерона з промови «На захист Тита Аннія Мілона», який казав про не писаний, але природний закон, який людина не вивчає, не отримує у спадок, але бере у самої природи. Це вроджений принцип, на думку Б. Раша, помилково ототожнюють з совістю. Він доводить це посиланнями на св. Павла, який казав, що совість є свідком, який звинувачує та виправдовує людину при порушенні закону. «Схоласти називають моральну здатність *regula regulans*, а совість – *regula regulata*. Або, простіше кажучи, моральна здатність здійснює обов'язок законодавця, тоді як справа совісті виконувати борг судді» [11, р. 2]. Американський просвітник переконаний, що обидві ці здібності духу точно співвідносяться одна з одною, але вони можуть існувати в одній людині по-різному. Так, наприклад, людина може мати совість, але не бути моральною. Відповідаючи на питання, про спільне існування совісті та морального почуття в людині, Б. Раш зазначає: «Метафізики вже давно задаються питанням, де знаходиться совість – у волі чи розумі. Суперечка може бути вирішена лише шляхом визнання волі вмістилищем моральної здібності, а розуму вмістилищем совісті. Таємнича природа поєднання цих двох моральних принципів з волею та розумінням є предметом, далеким від предмета цього дослідження» [11, р. 2]. Автор вважає, що на пам'ять (*memory*), уяву (*imagination*) та здатність судження (*judgment*) можуть впливати хвороби, тобто фізіологічні чинники. Інколи у результаті хвороби ці духовні здібності можуть або згасати, або зростати. Як лікар, Б. Раш постійно використовує в тексті приклади з медичної практики. В нього були, як він згадує, пацієнти, які через хворобу страждали від нав'язливих фантазій, або мали неймовірну пам'ять, або відчували моральне піднесення. Багато людей діють в силу тієї чи іншої хвороби, що ставить під питання ступінь відповідальності. Розум не є вродженим, на думку американського філософа. Він зазначає: «Але я піду далі і визнаю разом із паном Локом, що деякі дикі народи зовсім позбавлені моральних здібностей, проте з цього аж ніяк не випливає, що це було початковим станом їхнього розуму... З чеснотою, як із вогнем. Вона існує в умі, як вогонь у деяких тілах, у латентному чи спокійному стані. Як зіткнення робить одне чуттєвим, так освіта робить інше видимим» [11, р. 8]. Посилаючись в цих словах на «Досвід про людське розуміння» Дж. Лока, Б. Раш зізнається, що є певні моменти, де його погляди не співпадають з поглядами європейського мислителя: «Не дивно, що пан Лок сплутав цей моральний принцип з розумом (*reason*), або що лорд Шефтсбері сплутав його зі смаком (*taste*), оскільки всі ці здібності сходяться в об'єктах свого схвалення, незважаючи на те, що вони існують в умі незалежно одна від одної» [11, р. 8-9]. Згадує в тексті, окрім Дж. Лока, й інших відомих мислителів, таких як Френсіс Гатчесон (*Francis Hutcheson*, 1694–1746 pp.), Джеймс Бітті (*James Beattie*, 1735–1803 pp.), Ентоні Ешлі Купер Шефтсбері (*Anthony Ashley Cooper, 3rd Earl of Shaftesbury*, 1671–1713 pp.) та ін.

Розмірковуючи про вплив фізичних причин на моральні здібності, американський філософ стверджує, що його можуть звинуватити у думці про матеріальність душі. Для Б. Раша очевидно, що фізика впливає на психіку, тому можливо помилково вважати душу нематеріальною. Безсмертність душі залежить від Бога, як зазначає філософ, а не від властивостей духа. Матерія так само є вічною та незнищеною, як і дух. Терапевтично впливаючи на матеріальне тіло, можна впливати на душу людини, і це завдання ставить собі Б. Раш, розуміючи, що це цілковито нова наука.

На моральні здібності людей впливають фізичні чинники. Автор перелічує їх, наводячи красномовні приклади. Серед причин варто назвати клімат, режим харчування, напої, голод, хвороби, лінощі, надлишок сну, фізичні болі, чистоту, самотність, мовчання, музику, красномовство, запахи, світло і темряву, гази, ліки. Разом це сімнадцять причин, кожна з яких

аргументовано подана філософом у тексті. Наприклад, про клімат та його вплив на моральні орієнтири людей американський філософ пише, що на його думку, моральні та інтелектуальні якості залежать від кількості сонячного світла. Запальність, легковажність, боязкість і лінощі у поєднанні з випадковими поривами доброзичливості є моральними властивостями жителів країн з теплим кліматом. «Таким чином, я перерахував основні причини, що механічно впливають на моральність... Я згадав про наслідки фізичних причин лише у простому вигляді» [11, р. 19].

Висновки. У добу американського Просвітництва з'являються нові погляди на природу людини та Бога, поступово теїзм заміщується деїзмом, світ перетворюється з сакрального на матеріальний, який можна вивчати, змінювати та використовувати. Змінюється в поглядах і природа людини, природа її тіла та духа, сфера етики пояснюється фізіологічними особливостями та природними законами. Американський філософ Б. Раш запропонував унікальний на той час погляд на природу морального почуття, крізь призму фізіології людини. Філософські погляди Б. Раша тяжіють до деїзм та матеріалізму (сам себе він не називав матеріалістом), оскільки він визнає Бога творцем світу та людської душі, але він не впевнений у природі людської душі, чи є вона духовною чи матеріальною. Матерія, на його думку, не менш безсмертна, ніж дух. Для того, щоб бути безсмертною, душа зовсім не повинна бути нематеріальною. Як засновник американської психіатрії, він визнавав можливим дослідження та лікування душі. Людська душа містить моральну здатність, яка розрізняє добро і зло та є вродженою. Такі духовні принципи, як пам'ять, уява та здатність судження можуть залежати від фізіологічних обставин, а це означає, що мораль залежна від фізики. Американський філософ наводить сімнадцять явищ, які впливають на формування етики та моральних принципів. Йдеться про вплив клімату, погоди, пори року, температури повітря, кількості та якості харчування, хвороб, лінощів, сну, гігієнічних умов, музики, запахів, світла та темряви, медичних препаратів. Моральна поведінка розглядається Рашем як предмет природознавства, головним чином медицини, в особливості психіатрії, яка на той час була тісно пов'язаною з філософією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. MacKinnon B. *American Philosophy: A Historical Anthology*. Albany: State University of New York Press, 1985. 688 p.
2. Schneider H. W. *A History of American Philosophy*. New York: Columbia University Press, 1946. 646 p.
3. Koch A. *The Philosophy of Thomas Jefferson: Doctoral dissertation* / Columbia University. New York, 1943. 209 p.
4. Pangle L. S. *The Political Philosophy of Benjamin Franklin*. Baltimore: Johns Hopkins University, 2007. 277 p.
5. Doten D. *The Philosophy of Ethan Allen: M. A. dissertation* / University of Vermont. Burlington, 1931. 75 p.
6. Holder J. J. *The Political and Educational Philosophy of Benjamin Rush. Transactions of the Charles S. Peirce Society*. 1988. Vol. 24, No. 3. PP. 409–422.
7. Rush B., Biddle L. A. *A Memorial Containing Travels Through Life Or Sundry Incidents in the Life of Dr. Benjamin Rush, Born Dec. 24, 1745 (Old Style) Died April 19, 1813*. Lanoraie: Louis Alexander Biddle, 290 p.
8. Fried S. *Rush: Revolution, Madness, and the Visionary Doctor Who Became a Founding Father*. New York: Crown, 2018. 597 p.
9. Naramore S. E. *I sing the body republic: How Benjamin Rush created American medicine: M. A. dissertation* / University of Notre Dame. Indiana, 2018. 341 p.
10. Shook J. R. *The dictionary of early American philosophers*. New York: Continuum, 2012. 1288 p.
11. Rush B. *An inquiry into the influence of physical causes upon the moral faculty: delivered before the American Philosophical Society, held in Philadelphia on the twenty-seventh of February, 1786*. Philadelphia: Haswell, Barrington, and Haswell, 1839. 37 p.

REFERENCES

1. MacKinnon, B. (1985). *American Philosophy: A Historical Anthology*. Albany: State University of New York Press.
2. Schneider, H. W. (1946). *A History of American Philosophy*. New York: Columbia University Press.
3. Koch, A. (1943). *The Philosophy of Thomas Jefferson*, by Adrienne Koch... [A dissertation]. New York: Columbia University Press.
4. Pangle, L. S. (2007). *The political philosophy of Benjamin Franklin*. Baltimore: Johns Hopkins University.
5. Doten, D. (1931). *The philosophy of Ethan Allen*, by Dana Doten... [A dissertation]. Burlington: University of Vermont.
6. Holder, J. J. (1988). The Political and Educational Philosophy of Benjamin Rush. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 24(3), 409–422.
7. Rush, B., & Biddle, L. A. (1905). *A Memorial Containing Travels Through Life Or Sundry Incidents in the Life of Dr. Benjamin Rush*, Born Dec. 24, 1745 (Old Style) Died April 19, 1813. Lanoraie: Louis Alexander Biddle.
8. Fried, S. (2018). *Rush: Revolution, Madness, and the Visionary Doctor Who Became a Founding Father*. New York: Crown.
9. Naramore, S. E. (2018). *I sing the body republic: How Benjamin Rush created American medicine*, by Sarah E. Naramore ... [A dissertation]. Indiana: University of Notre Dame.
10. Shook, J. R. (2012). *The dictionary of early American philosophers*. New York: Continuum.
11. Rush, B. (1839). *An inquiry into the influence of physical causes upon the moral faculty: delivered before the American Philosophical Society, held in Philadelphia on the twenty-seventh of February, 1786*. Philadelphia: Haswell, Barrington, and Haswell.

Sobolievskyi Yaroslav Andriiovych

Doctor of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of History of Philosophy
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8251-2744

PHILOSOPHICAL VIEWS OF THE AMERICAN EDUCATOR BENJAMIN RUSH

The influence of American culture, politics, economics, and philosophy on the modern globalized world is very significant, but despite this, many topical issues, especially in the philosophical sciences, remain unattended by researchers. The purpose of the study is to supplement the domestic humanities with the results of studying the philosophical heritage of early American philosophers, such as for example Benjamin Rush. Thanks to the methods of historical and philosophical research, for example, historical and philosophical reconstruction, the main philosophical views of the American thinker of the 18th century were analyzed and investigated. As a result of the study, the main philosophical views of Benjamin Rush were demonstrated, and attention was focused on a unique view of the nature of moral faculties, through the prism of human physiology. It has been demonstrated that the era of the American Enlightenment, in addition to socio-political ideas, offered many philosophical concepts for historians of philosophy. It has been proven that Benjamin Rush wrote philosophical works and had his own philosophical views on the problems of ethics, soul, spirit, and matter, etc. Matter, according to Benjamin Rush, is no less immortal than the spirit, therefore, in order to be immortal, the soul does not have to be immaterial at all. The human soul contains an innate moral faculty that distinguishes between good and evil. It is not homogeneous but contains memory, imagination, and judgment, which in turn depend on physiological circumstances. According to Benjamin Rush, seventeen phenomena influence the formation of moral principles. These principles depend on climate, diet, certain drinks, extreme hunger, diseases, idleness, excessive sleep, bodily pain, cleanliness, solitude, music, eloquence of the pulpit, odours, light and darkness, airs, and medicines. In his philosophical research, Benjamin Rush considers moral behavior as a subject of medicine associated with natural philosophy.

Key words: history of philosophy, early American philosophy, American Enlightenment, moral philosophy, Benjamin Rush.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.6+168.522

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.4>

Аксьонова Віра Ігорівна

доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін
Льотної академії Національного авіаційного університету України
вул. Добровольського 1, Кропивницький, Україна
orcid.org/0000-0001-9615-9339

ГУМАНІТАРНА ОСВІТА В УКРАЇНІ ЯК ФАКТОР АНТРОПОЛОГІЗАЦІЇ
СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Гуманітарна освіта демонструє філософську мудрість і соціальну силу діалектики людини, яка завжди була предметом антропологізації онтологічного дискурсу, подолання суперечності між суспільством та індивідом, особливо в умовах війни. У сучасному духовному просторі України рельєфне йде формування політичної нації, відбуваються складні соціокультурні процеси суспільної трансформації. Під час військового протистояння змінюються філософські концепції взаємодії людини і суспільства. Тому без філософського осмислення гуманітарного адеквату сучасної стадії антропологізму неможливе подолання інерції відчуження людини від влади, людини від людини, людини від природи, що відображає труднощі входження України у складні еволюційно – соціокультурні процеси країн європейського світу, що детерміновані суспільними змінами і трансформаціями становлення політичної нації. В статті розглянута система інноваційних трансформацій патріотичних цінностей. Запропоновано постнекласичний аналіз когнітивних структур цивілізованого буття. Автор розкриває нові антропологічні рівні історичної діалектики особистості, що полягають в оволодінні гуманістичним кодом за екстремальних умов і жанрами дискурсу метафізики та діалектики історії. Відбувається суб'єктивізація змін у європейському просторі навколо суверенітету України, становлення нової моделі цивілізованої української людини. В результаті дослідження автор дійшов розуміння, що соціальне значення проблеми антропології гуманітарних цінностей політичної нації полягає у розкритті громадського розуміння аспектів комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу діалектики поточного моменту, визначення аксіологічних вимірів інформації та інформатизації. Гуманітарна освіта, у такому разі, навіть коли дуже критикує небезпечні прояви сфери управлінської діяльності, є необхідний момент громадських зрушень за умов глобальної кризи, – потребує від людини-фахівця пошуку внутрішньої правди, і високих зразків філософської культури.

Ключові слова: гуманітарна освіта, віктимність, антропологізація, європейські цінності.

Вступ. В гуманітарній освіті саме філософам належить пріоритет впливу на сучасні покоління, які намагаються зрозуміти глибину апорій Сократа (зокрема, «Я знаю, що нічого не знаю») [1;2;3]. «До Сократа приходили з питаннями про добро і зло, справедливість та законність, що є красиве та потворне? ... Протистояти його загальногрецькій популярності було майже неможливо. Ще менш можливо було для його багаточисельних співрозмовників перемогти його в різноманітних суперечках... Його довго терпіла влада, що вважала себе демократичною... але не витримала цієї доброзичливої іронії» [7, с. 17-18]. «Дух Сократа» як цивілізаційна фаза стародавніх Афін істотно визначає позитивні можливості філософії. Антропологізм гуманітарної освіти створює умови для відтворення героїзму соціальних акторів та впливів конкретних харизматичних особистостей на історичний процес. «Казус Сократа» представляє собою новий тип виду Homo Liber в розумінні комунікативних та інформаційних детермінант постмодерної людини і суспільства.

Мета статті – дослідження гуманітарної освіти в Україні як фактору антропологізації становлення європейських цінностей

Методи дослідження. Методи аналізу і синтезу, які використовувалися впродовж всього дослідження для вивчення гуманітарної освіти в Україні як фактору антропологізації становлення європейських цінностей, націєнкосолідуючого компоненту, особливостей її проявів у сучасному соціокультурному просторі. Соціокультурний метод дозволяє розглянути феномен гуманітарної освіти в Україні в контексті глобальних трансформаційних процесів.

Результати. Інновації антропологічних засад афінського філософа діє в контексті соціалізації європейського націотворення, чим обумовлює діалектику смисложиттєвих орієнтирів антропологізму, потребує розширення меж свободи історичного простору. Під час становлення української політичної нації людина проходить «антропологічний іспит» через формування нових історико-етнонаціональних сенсів буття, що детерміновані діалектикою цивілізаційних процесів [11]. Метафізичний вимір антропологічної фази етносоціальних перетворень відбувається в умовах особистісного комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу діалектики цивілізаційності буття (Сократ, Платон, Аристотель, Т.Шевченко, І. Франко) та обумовлює антропоцентричний контекст європейського простору (В. Винниченко, М. Грушевський, О. Лосєв, П. Сорокін). Дослідження гуманістичної трансформації сучасної людини за умов гострого міждержавного протистояння обумовлює дух нової моделі націотворення – оптимізує символи діалектики європейських гуманітарних інтенцій (М. де Сервантес). Так, наприклад, образ Сократа інтерпретується у символі «Дон Кіхота» [8], що є алегорією постнекласичного антропоцентризму європейських цінностей у вихованні (Я. Корчак, А. Макаренко, В. Сухомлинський). Лицарське служіння Вітчизні у душі ідеалів Сократа відтворює сценарій духовного виходу із стану кризового суспільства (З. Атаманюк, Є. Борінштейн, Ф. Кессіді, В. Ситковський, О. Халапсіс). Подолання суперечностей існування і сутності націотворення сприяють новій формі антропологічної парадигми гуманітарної освіти: інформаційно знімає поверховий аналіз і української політичної нації, і європейського простору, відтворює постнекласичний погляд на становлення духу еліти і навіть обмежує невігластво носіїв сепаратизму, колабораціонізму та конформізму. Поглиблення державно-відтворювальної діяльності патріота на фоні військового «екстриму» політичного розвитку несе неочікувані громадою зміни в сучасній економічній, військово – політичній, культурно-світоглядній сферах суспільства, до яких слід віднести формування глобально-комунікативного простору, фундаментальних соціокультурних зсувів у свідомості звичайної людини. Антропоцентричні зміни цивілізованої людини обумовлюють становлення інтегрального соціокультурного простору, де перехрещується централізм та децентралізм, дух європейського простору (з античних часів) та відображення протидії свідомих прихильників цивілізації проявам дикунства та варварства.

Антропоцентричне «дорослішання» людини в Україні відображає особливості історичних концептів змін звичайних та надзвичайних форм національного буття. «Весь этот новый период философско-эстетической мысли Греции (5 ст. від Р.Х. – *Авт.*) характеризуется ... как антропологизм... средней классики..., необычным образом оттачивала и заостряла субъективную человеческую жизнь» (О. Лосєв). Ймовірно онтологічно – віртуальне як діалектично – трансцендентне, зв'язує з метафізикою історії відтворення проявів свободи народу, відкинувши антропологічне «зачарування» софістикою деяких популістських проєктів імперських радикалів, або, навпаки, загострення суперечок лібералів і демократів, оскільки антропоцентризм гуманітарної освіти робить руйнівними дії носіїв «кволої демократії». Відомий представник середньої фази цивілізації стає спостерігачем циклічності подій, і абсолютно невилітним у своєму конформізмі, якщо ми, за онтологією, розв'яжемо проблему поваги до гуманітарно-сократівських чеснот істини [1]. Культурно – історичні пошуки в умовах військового протистояння здійснюються патріотами з надією на філософський Дух гуманістичної культури «фаустівської людини», що зумовлює потреби у метафізичному і гуманістично-сократівському підході до антропоцентричних вимірів становлення політичної нації. Метафізика історії є необхідним носієм розробки сучасної європейської культурної парадигми (О. Халапсіс). Так, професор

Є. Борінштейн та його школа соціокультурної динаміки намагаються дуже широко тлумачити витоки і сутність антропоцентризму. Отже, всі історичні народи полюбують власних героїв – патріотів, які мають покликання понад за все боротися й за Вітчизну та істину, й за сенс відтворення загальнолюдських ідеалів. Українська нація має свою силу і Бога, які отримані часто-густо за незвичних та чудових обставин. Гуманістика соціокультурної динаміки «відчуває» віктимність поточного моменту як носія удосконалення розумових здібностей звичайних громадян, що пов'язані з повагою гідності людини, яка створена «за образом і подобою Бога», на думку християнських богословів та прихильників національної гідності цивілізованої людини. Поступово складаються різні соціокультурні напрямки сократівського духу громадської думки, у тому числі за українським досвідом, що часто-густо, одним з перших у Європі є двигуном антропоцентризму інтелігентності європейського простору. На думку гуманістів, «інтелігенту притаманне: розуміння життя заради загального благоденства, індивідуального життя як квінтесенції суспільно-історичних відносин, прагнення до ліквідації недосконалості життя, перетворення свого життя в активний або потенційний подвиг» (А. Лосєв). Окремі фрагменти філософсько-патріотичних знань почали складатися вже в стародавніх цивілізаціях і пов'язані з розвитком діалектики антропологічного процесу та ускладненням суспільно-виробничої практики. У західній цивілізації доби Відродження йшов потік наукової літератури, використовувались громадські новації. Зараз їх сенс передається як поняття «гуманітарна парадигма», що пов'язана з християнізацією, соціокультурними змінами України – Русі, гетьманською величчю. У наших корифеїв глибинні визначення субстанційних засад буття час від часу визначені у поняттях філософсько-релігійних та діалектики теологічних взаємозв'язків. Цілісність Бога у монотеїзмі є історичним фактом, наслідком усвідомлення історичним народом цінностей соціокультурного буття. Його суто виховна та громадська цілісність закладена в розуміння саме трипостасної природи Слова, та пов'язана з усвідомленням Його, як Керманіча, Судді, Батька, Всюдисутнього, Всемогутнього, тобто Всевишнього – носія діалектики «універсальної любові» (М. Бердяєв, О. Лосєв, Г. Сковорода, П. Юркевич). Своєрідне глибинне підвищення сенсу філософсько-національної культури може бути об'єктивною обставиною того, що у працях носіїв ідеї людиновимірності буття запропоновані також перспективні тексти для критичного переосмислення всіх ціннісно-нормативних систем, більш глибокого вивчення синтезу релігії, гуманістики різних культурних етик, ділової раціональності майбутнього фахівця європейського рівня. Дух афінських мислителів (Сократ, Платон, Аристотель) як пізнання духу історичного етносу відбувається за метафізичною лінією сходження від «ідеї – форми держави» до софіологічного розуміння громадського духу історичної нації, яка є виявленням діалектики екзистенції його сутності, але за нормами, що визначені суспільною та особистісною свободою. У духовно-ціннісному просторі національної ідеї існує окрема діалектична ієрархізація епістемологічних принципів пошуку істини, оскільки Божественний ейдос патріотичної екзистенції, прищеплює молоді духовну приналежність до свого роду (народу), вираховуванням ознак історичної Свободи. Відомо про те, що «краса, як і все, що існує ..., обов'язково є єдністю і боротьбою протилежностей. Ця єдність, як боротьба, про що говорить нам тільки вивчення самої дійсності» (О. Лосєв). Роздуми про еволюцію метафізичного пізнання української системи формування патріотичної людини відзначає те, що є необхідність оновлення громадської ходи цивілізованого діалогу та його якісної трансформації на основі досвіду історичної рефлексії національної ідеї. Це стосується історичної пам'яті, що з часів античності вплинула на самовизначення духовної еліти Києво-Руської держави і суспільства, а потім – і на політичну взаємодію носіїв офіційної влади та альтернативного демосу. У демократично-патріотичній взаємообумовленості зв'язків наставника і вихованця один до одного, взагалі з'ясовуються наміри патріотичних людей за ради досягнення якомога кращого життя Вітчизни. Дух громадського антропологізму європейського мислення має онтологічний статус, підкреслюючи можливості в гуманітарній сфері поступового розповсюдження феномену «громадського донкіхотства», оскільки діалектика матеріалізує найвідоміші трансцендентні аксіоми пізнання суперечливості буття. Ось чому, антропологічне є світське та духовне, громадянське

і релігійне, світоглядне явище. Гуманітарне пізнання історичних парадоксів антропоцентричної фази цивілізації через феномен «кризового суспільства» номінує постнеокласичні сценарії метафізики історії. Можна осмислити освітлювання етнокультурного розуміння громадянської позиції «маленької людини», сутнісних наслідків софістичного перевертання цивілізаційної саморегуляції соціокультурного простору, навіть у номінації дій колишнього імперського сателіта – «малоросійської спільноти», з тим, щоб формувати гідні патріотичні обрії. Філософія принципів саморегулятивності людини, що онтологічне сполучені духовною елітою, відтворює дух свободи, зміцнює європейську цивілізаційність позиції соціальних акторів. Її часто-густо профанують нестійкі (штатні) представники-імітатори «футурологом вульгарного соціологізму». Але позитивним є те, що зараз в Україні активно відроджуються громадська повага до досвіду самокритичного розуміння постмодерної європейської думки.

Критичний розгляд змагання моделей розвитку українського суспільства і стратегій, які упроваджені для вирішення проблем збереження цивілізованості держави, соціуму, людини, пов'язані навіть із військовим захистом гідності історичної нації та надією на щасливе майбутнє всіх складових молодого демократичного суспільства. На шляхах оптимізації діє дух актуалізації онтологом процесу соціокультурних змін. Націотворення тоді трансцендує дії філософів і політиків стосовно захисту історичності нашого народу, який попри гібридних ускладнень, спроб анексії Криму і Донбасу може вивести власну «стежку» у здійсненні соборності держави у душі демократично-патріотичних перетворень. Модель оптимальної європейської демократії, завдяки системному підходу до інформаційних проблем європейського простору, відтворює адекват політичній нації. Дух надії виникає в суспільстві, яке намагається поступово опанувати критеріями «еталонної цивілізації». Якщо дивитись на зміни, що супроводжують сучасний розпад неосталінізму, суттєво впливаючи на будь-яку глобальну чи локальну кризу етносоціальних відносин, можна побачити, що все починалось з руйнування стереотипів, створення духу гуманітарних цінностей на користь національних ідеалів. Логіка становлення політичної надії спрямована проти малоросійської меншовартості, яка, обоюючи міфологеми про «імперську націю», котра оперує нібито субстанціальними поняттями, такими як «національне життя», «історичний час», «історичний етнос», та відкидає їх врешті-решт на «трансцендентне узбіччя».

Дух соціокультурного простору в європейському вимірі є не стільки сукупність філософських ідеалів, скільки антропоцентризму гуманітарних цінностей, – це базова фундаментальна властивість онтології молоді людини як ідеальної особистості. В антропологічній фазі діалектика духу цивілізованості носіїв європейської культури є основою не тільки професійного довголіття, а й життєвого благополуччя, навіть під час вільної чи невільної зустрічі «маленького українця» з вимогами «екстремалів» кризового буття. Всі ці зміни історичного процесу призводять до того, що об'єктивно стають затребуваними такі специфічні характеристики духовності людини як шляхетність, професіоналізм, патріотизм, креативність, інформативність, віктимність громадської активності, які можуть сприяти прогресивному розвитку суспільства і особистості, збереженню вільного життя і виживанню локально-етносоціальних утворень навіть у військових умовах.

Висновки. Ми обґрунтовуємо, що практика становлення системи європейських цінностей і соціокультурних перетворень свідчить, що коли в соціумі порушуються умови формування гармонії відносин «громадянин – держава» і послаблюється етносоціальна взаємодія, то дезорганізується і розхитується увесь державно – соціальний організм, який відзначається колізіями в гуманітарній сфері попри негативного замовчування про суперечливий розвиток особистості і про кризовий соціум, оскільки держава, суспільство, людина перестають бути цілісною системою, «єдиним тілом», так як порушуються субстанційно-кореляційні зв'язки між усіма складовими інформаційного поля, освітосферою та філософсько-інноваційною діяльністю. В результаті дослідження ми дійшли розуміння, що соціальне значення проблеми антропології гуманітарних цінностей політичної нації полягає у розкритті громадського розуміння аспектів комунікативно-інформаційного усвідомлення сенсу діалектики поточного моменту,

визначення аксіологічних вимірів інформації та інформатизації. Гуманітарна освіта, у такому разі, навіть коли дуже критикує небезпечні прояви сфери управлінської діяльності, є необхідний момент громадських зрушень за умов глобальної кризи, – потребує від людини-фахівця пошуку внутрішньої правди, і високих зразків філософської культури, одержання індивідом особливих лицарських якостей, засвоєння категорій близьких до релігійних (почуття особистої гідності, відповідальності, духу свободи, постійного самоочищення і любові до Вітчизни, до ближнього). Відзначимо, що сьогодні реформатори впевнені у тому, що метафізика історії обумовлює становлення суб'єктів євроінтеграції, а українська політична нація може цивілізовано діяти, тобто еволюційно долати кризовий стан націотворення, попри «закону штучного відтворення хаосу глобальних систем» тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова В.І., Скловський І. З. Гуманістичний контекст соціокультурного простору України. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. Наук. журн. / Борінштейн Є. Р., гол. ред. 2015. № 2 (35). С. 12-16.
2. Atamaniuk Z. The philosophical and methodological basis of analysis of the science of philosophy of education. Колективна монографія SENSE Comprehension of the formation of the world in different philosophical approaches. Lviv-Torum : Liha-Pres, 2019. Р. 1–24.
3. Борінштейн Є.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 400 с.
4. Кесіді. Ф.Х. Сократ. 2-е вид., доп. К., 1988. 220 с.
5. Корчак Я. Як любити дітей / Пер. с польск. К. : Знання, 1968. 960 с.
6. Лосєв О.Ф. Історія античної естетики. Софісти. Сократ. Платон. Харків : Фоліо. 2000. 846 с.
7. Лосєв О.Ф. Пристрасть до діалектики. К. : Наука, 1990. С. 46.
8. Платон. Твори. У 3-х т. / Пер. с давн. грец. / Лосєв А.Ф. Жизненный и творческий путь Платона. Под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. К.: Наука, 1968. Т. 1. С. 5-74.
9. Снегірьова В. Мигель де Сервантес. «Дон Кіхот». «Печальний образ» чи пародія. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2014. № 4. С. 21-22.
10. Сорокін П.О Проблеми соціальної рівності. Людина. Цивілізація. Суспільство / Пер. с англ. К., 1992. С. 245-252.
11. Сократ і його час. Історичний нарис В.Д. Ситковського. К. : Вид-во Я. Башмакова, 1910. 110 с.
12. Халапсис О.В. Дзеркало Кліо. Метафізичне дослідження історії : монографія. Дніпро: Адверта, 2018. 384 с.

REFERENCES

1. Aksonova V. I., Sklovskyi I. Z. (2015) Humanistychnyi kontekst sotsiokulturnoho prostoru Ukrainy. [The humanistic context of the socio-cultural space of Ukraine]. *Naukove piznannia: metodolohiia ta tekhnolohiia*. Nauk. zhurn. / Borinshtein Ye. R., hol. red. 2015. № 2 (35). S. 12-16. [in Ukrainian]
2. Atamaniuk Z. (2019) The philosophical and methodological basis of analysis of the science of philosophy of education. *Kolektyvna monohrafiia SENSE Comprehension of the formation of the world in different philosophical approaches*. Lviv-Torum : Liha-Pres. P. 1–24. [in Polish].
3. Borinshtein Ye. R. (2006) *Osoblyvosti sotsiokulturnoi transformatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva: monohrafiia*. [Peculiarities of sociocultural transformation of modern Ukrainian society] Odesa: Astroprynt, 2006. 400 s. [in Ukrainian]
4. Kesidi. F. Kh. (1988) Sokrat. [Socrates], 2-e vyd., dop. Kyiv. 220 s. [in Ukrainian]
5. Korchak Ya. (1968) *Yak liubyty ditei* [How to love children] / Per. s polsk. Kyiv: Znannia, 1968. 960 s. [in Ukrainian]
6. Losiev O. F. (2000) *Istoriia antychnoi estetyky. Sofisty. Sokrat. Platon*. [History of ancient aesthetics. Sophists. Socrates. Plato] Kharkiv: Folio. 846 s. [in Ukrainian]
7. Losiev O. F. (1990) *Prystrast do dialektyky*. [A passion for dialectics]. Kyiv. S. 46. [in Ukrainian]
8. Platon. (1968) *Tvory*. [Writings] U 3-kh t. / Per. s давн. hrets. / Losev A. F. *Zhyznennyi y tvorcheskyi put Platona*. Pod obshch. red. A. F. Loseva y V. F. Asmusa. Kyiv. T. 1. S. 5-74. [in Ukrainian]

9. Snehrova V. (2014) Myhel de Servantes. «Don Kikhot». «Pechalnyi obraz» chy parodiia. Vse-svitnia literatura v suchasni shkoli. [Miguel de Cervantes. "Don Quixote". "Sad image" or parody]. 2014. № 4. S.21-22. [in Ukrainian]
10. Sorokin P.O. (1992) Problemy sotsialnoi rivnosti. Liudyna. Tsyvilizatsiia. Suspilstvo [Problems of social equality. Man. Civilization. Society] / Per. s anhl. Київ. S. 245-252. [in Ukrainian]
11. Sokrat i yoho chas. Istorychnyi narys [Socrates and his time. Historical essay] V.D. Sytkovskoho. (1910). Київ : yzd-vo Ya.Bashmakova. 110 s. [in Ukrainian]
12. Khalapsys O.V. (2018) Dzerkalo Klio. Metafizychnе doslidzhennia istorii: [Clio mirror. Metaphysical study of history] monohrafiia. Dnipro : Adverta. 384 s. [in Ukrainian]

Aksonova Vira Ihorivna

Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law and Social and Humanitarian Disciplines
Flight Academy National Aviation University of Ukraine
1, Dobrovolsky str., Kropyvnytskyi, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9615-9339

HUMANITARIAN EDUCATION IN UKRAINE AS A FACTOR OF ANTHROPOLOGIZING THE FORMATION OF EUROPEAN VALUES

Humanitarian education demonstrates the philosophical wisdom and social power of human dialectics, which has always been the subject of anthropological ontological discourse, overcoming the contradiction between society and the individual, especially in wartime.

In the modern spiritual space of Ukraine, the formation of a political nation is taking place in relief; complex socio-cultural processes of social transformation are taking place. Philosophical concepts of interaction between man and society change during military confrontation. Therefore, without a philosophical understanding of the humanitarian adequate of the modern stage of anthropology, it is impossible to overcome the inertia of alienation of man from power, man from man, man from nature, which reflects the difficulties of Ukraine's entry into the complex evolutionary and socio-cultural processes of the countries of the European world, which are determined by social changes and transformations of the formation of a political nation. The article examines the system of innovative transformations of patriotic values. A post-classical analysis of the cognitive structures of civilized life is proposed. The author reveals new anthropological levels of the historical dialectics of the individual, which consist in mastering the humanistic code under extreme conditions and the discourse genres of metaphysics and the dialectics of history. There is a subjectivization of changes in the European space around the sovereignty of Ukraine, the formation of a new model of a civilized Ukrainian person. As a result of the study, we came to understand that the social significance of the problem of anthropology of the humanitarian values of the political nation is to reveal a public understanding of the aspects of communicative and information awareness of the meaning of the current moment dialectics, the definition of axiological dimensions of information and informatization. Humanitarian education, in this case, even when it is very criticized by dangerous manifestations of management activity, there is a necessary moment of public shifts in the face of a global crisis-requires a specialist of search for internal truth, and high patterns of philosophical culture.

Key words: humanitarian education, victimhood, anthropologization, European values.

УДК 316.6+168.522

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.5>

Атаманюк Зоя Миколаївна

доктор філософських наук,

доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності

ДЗ «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0001-7299-409X

СВОБОДА ЯК ОСНОВА ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ФЕНОМЕНОМ ДУХОВНОСТІ

Втілення цінності свободи в практичній життєдіяльності направляє активність особистості в наступних основних напрямках: 1) досягнення зовнішньої свободи (від природної стихії, соціуму, деспотії іншого), сприяє перетворенню природного середовища, вдосконаленню техніки і технології, розвитку наукової думки; формуванню правового і політичного простору, вдосконаленню інститутів влади і управління, забезпеченню прав і свобод особистості; 2) досягнення внутрішньої свободи сприяє трансформації пріоритетів особистості від природних до духовно-моральним; 3) сприяє розвитку вільного, незалежного від стереотипів і традицій інтелектуального знання; 4) наближає до звільнення від влади афектів і чуттєвих потреб; 5) веде до сходження від залежності від зовнішнього світу до самодостатності і внутрішньої гармонії.

В статті стверджується, що духовність є суб'єктивним світом людини. Вона існує як внутрішнє, інтимне життя людини, вона розгортається в її ідеальному просторі і часі, виступає як особливість Я кожної конкретної людини. Духовність як міра розвитку людини. Часто під духовністю розуміють міру розвитку в людині морально-етичних якостей, принципів, ступінь засвоєння досягнень духовної культури людства.

Зв'язок духовності та свободи є більш органічним та взаємопроникним. Духовність – це життя людського «Я» у багатстві та різноманітності його проявів. Духовність – це активне буття людини, активне розгортання її сил у суб'єктивному просторі. А це означає, що сама духовність спочатку є процесом самореалізації людини, тобто її свободи.

В результаті дослідження, виявилось, що духовна свобода особистості завжди присутня в різних культурних сферах, проникаючи в політику (у вигляді політичної волі), в мистецтво (в формі художньої творчості), в мораль (як свобода вибору і підстава морального вдосконалення особистості). Специфіка феномену свободи полягає в тому, що вона стає справжньою реальністю тільки в ціннісній системі взаємопов'язаних категорій.

Ключові слова: свобода, духовність, цінності, духовні цінності, трансформації суспільства.

Вступ. Людська свобода починається з утвердження власного «Я», з усвідомлення формування своїх власних прагнень. Ідентифікація людиною себе як «Я» є надзвичайно важливою з точки зору свободи. Зрештою, якщо свобода – це міра самореалізації людини, то від того, як людина представляє себе на власні очі, від того, як вона бачить те, від чого вона повинна звільнитися, від цього безпосередньо залежить як людина уявляє свою оптимальну самореалізацію, тобто його свободу. Горизонт людського «Я», її вимоги до себе широкі, тоді – простір її свободи великий, значення свободи в її житті величезна. Вузкий горизонт людського «я» – і її свобода зменшується як шагренева шкіра.

Розглянемо деякі аспекти реалізації свободи як основу людини, пов'язану з її духовністю. Свобода нерозривно пов'язана з подоланням. Свобода – це певний рух по маршруту, який долає перешкоди. І в цьому плані духовність відіграє дуже важливу роль. Світ як справжнє зчеплення речей, об'єктів, процесів – світ, завдяки цій зчепленості, – це суть світу, яка чинить опір усім

творчими перетвореннями. Більше того, він чинить опір перетворенню, що надходять ззовні, що випливає з іншої людини, сил людини. З тією ж основою можна сказати, що світ матерії, екзистенційна об'єктивність також протистоїть імунітету свободи. Більше того, цей опір свободі може бути в протилежному сенсі, навіть більший, ніж опір творчості. Бо якщо ідея відскоку світу може базуватися на творчості, то дія імпульсу свободи поширюється ще далі, вона переслідує мету підтвердити людську волю в цьому світі, щоб її затвердити сама людина в своїй людській суті. Ситуація зовсім інша у внутрішньому світі людини, у її міцності. Тут, ще раз, нам доведеться сказати про винятковий свій власний ідеал як про форму духовності.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідження свободи як основи людини та її зв'язку з феноменом духовності. Для реалізації мети досліджувалися аспекти соціокультурної трансформації духовності та духовних цінностей в сучасному українському суспільстві.

Методи дослідження. Системний підхід використовувався в статті для визначення місця і ролі свободи в системі суспільних відносин; за допомогою порівняльного методу зіставлялися свобода як соціально-філософська категорія, свобода як цінність суспільного буття, свобода як фактор соціокультурних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Філософське обґрунтування теорії цінностей дали представники неокантіанства В. Віндельбанд та Г. Ріккерт, в роботах яких цінності носять надісторичний характер, утворюючи, в сукупності, своєрідний, вічний в своїй трансцендентності світ, незалежний від свідомості людей. Це такі цінності як «істина», «добро», «краса», які є цілями самі по собі і не можуть слугувати засобом для якихось інших цілей. М. Вебер, розглядаючи «ціннісно-раціональну орієнтацію» як один із видів соціальної дії, підкреслював соціально-історичну природу цінностей. Для М. Шелера цінності виступають в якості джерела розвитку людського розуму. Значний внесок у розробку проблеми цінностей та ціннісної свідомості зробили Ф. Брентано, М. Вебер, Л. Вітгенштейн, Н. Гартман, Е. Гуссерль, Дж. Дьюї, Е. Дюркгейм, Ф. Енгельс, А. Камю, К. Льюїс, К. Маркс, Г. Марсель, Ж. Мартен, А. Мейнонг, Дж. Мур, Т. Парсонс, Р.Б. Перрі, Б. Рассел, Н. Реншер, Ж.-П. Сартр, П. Сорокін, Ч.Л. Стівенсон, П. Толкотт, М. Хайдегер, М. Шелер та інші.

Починаючи з античності людина розглядалася як найвища цінність, як така, яка могла бути критерієм для оцінювання предметів і явищ навколишнього світу, і в тому числі тих, що сама створює в процесі своєї діяльності. Людина стає в центрі уваги філософської науки, чим і пояснюється наявність багатьох точок зору на дану проблему, її сутність, роль у суспільному розвитку. В античній філософії людина розглядалася як частинка космосу, природи, вона не існує «сама по собі», а лише в рамках певних відносин, які сприймаються як абсолютний порядок, як космос. Ці космічні сили переживаються людиною як всезагальна сила, тому і усвідомлення власного «Я» відбувалося у зіткненні із зовнішніми (космічними, божественними, соціальними) силами. У поглядах софістів людина і все, що створено нею, має відносну та історичну цінність. Їм належить ідея рівності народів, оскільки, на їх думку, всі мають єдину природу, отже може бути створена і єдина ціннісна система для всіх. Для софістів людина є центром культури, творцем культурних цінностей, в усіх своїх вчинках вона керується волею, почуттями. На противагу їм Сократ вважає людину творцем добра і зразком самопізнання. Його передусім цікавить внутрішній світ людини, її душа, моральні цінності, а критерієм цінності людини, її вчинків є пізнання, широта кругозору та здатність до самопізнання. Тільки правильне розуміння суті речей і знання самої себе робить людину цінністю та корисною для інших. Тому й головне завдання кожної людини полягає в пізнанні самої себе.

Представники християнського вчення, відстоюючи божественне начало в людині, намагалися обґрунтувати ідею самоцінності людської душі, її безсмертя. На противагу їм номіналісти, а саме Дунс Скотт, Уільям Оккам, більше цікавилися питанням які здібності людини – воля чи розум, найкраще визначають її сутність, а відтак і цінності.

В період Нового часу коли у світі зароджувалися і утверджувалися нові капіталістичні відносини, проблема людини знову посідає центральне місце серед інших філософських проблем. В цей період поступово починає змінюватися соціальна роль людини і її цінності. Епоха Відродження поставила питання про цінність окремої людини, піднесла її на вищий щабель

у суспільному розвитку, а філософія стала розглядати людину, її сутність, як одну з головних філософських проблем.

У світовій філософії виникають такі нові течії та напрямки, як неокантіанство, прагматизм, неотомізм, екзистенціалізм та інші, представники яких розглядали людину у тісному взаємозв'язку з формуванням нових суспільних відносин, виробничих процесів, політичних подій [1].

Такі філософи, як Фіхте, Шеллінг, Гегель, К'єркегор, Фейєрбах, Маркс, а в другій половині XIX – на початку XX століть – Шопенгауер, Гартман, Віндельбанд, Ріккерт, Конт та інші присвятили багато своїх праць цій проблематиці, однак, перебуваючи під впливом різних філософських концепцій світосприйняття, маючи різні світогляди, вони знову ж таки не змогли дійти до спільної думки щодо сутності людини і її цінностей. Людина, на думку більшості з них, перебуває під владою ірраціональних життєвих ситуацій, в трансцендентальному світі, що завадило їм виробити реальну, послідовну, науково обґрунтовану теорію цінності людини [2, с. 57-67].

Досліджуючи процеси соціокультурної трансформації на різних рівнях, ми зафіксували, що ціннісна система суспільства, що формується сьогодні, кристалізуючи домінуючі в нашому соціумі переваги, містить в собі не тільки диференціюючі, але і інтегруючі цінності. Остання обставина дозволяє говорити про можливість діалогу, співпраці, взаємодії, що намітилася (хай ще вельми слабкої), між різними, деколи антагоністами соціальними спільнотами. І хоча ціннісний підхід в рамках нашого дослідження був реалізований переважно по відношенню до проявів такого феномена як свобода, одержані нами результати, як нам здається, можуть бути екстрапольовані і на суспільство в цілому.

У той же час ми хотіли б підкреслити, що духовність людини – це не просто набір оптимальних умов для прояву свободи. З такою інтерпретацією фіксується, неначе деяка дистанція між духовністю та свободою, вони сприймають як щось, що відокремлюється одне від одного. Насправді зв'язок духовності та свободи є більш органічним та взаємопроникним. Справа в тому, що вже сама по собі духовність – це життя людського «Я» у багатстві та різноманітності його проявів. Духовність – це активне буття людини, активне розгортання її сил у суб'єктивному просторі. А це означає, що сама духовність спочатку є процесом самореалізації людини, тобто її свободи. Іншими словами, дух людини як такої спочатку вільний. Таким же чином свобода, як така, не є застосуванням людського духу, не його проявом, а, в певному сенсі, самою духовністю. Все це свідчить про первісну свободу людини, її духовність. Гегель цілком справедливо писав: «Людина як така вільна ... свобода духу – найосновніша властивість її природи» [2].

Говорячи про свободу як ціннісний феномен необхідно підкреслити її багатогранність. Під свободою розуміється, по-перше, власний необмежений вибір і діяльність, по-друге – незалежність від зовнішніх обмежень і умов і, по-третє, – здатність контролювати природні потреби аж до відмови від самозначимості. Важливий аспект проблема свободи розроблявся в філософії екзистенціалізму. Свобода розуміється і як вища індивідуальна цінність, і як тяжкий хрест людини одночасно. Проблема полягає в тому, що «якщо існування передуює сутності, то відсиленням до раз і назавжди даної людської природи нічого не можна пояснити» [6, с. 319-345]. Інакше кажучи, немає детермінізму, а людина і є свобода. Але людина не сама створив себе, отже, вона «засуджена» бути вільною, – підсумовує Сартр. Але якщо людина не має заданої природи, сенсу, якості, на що спрямована її свобода і чи можлива вона? За словами Н. Омельченко, людина може бути повністю вільною «лише за відсутності свого внутрішнього світу, тільки в умовах екзистенційного вакууму. Тільки спустошена душа (душа, тотожна ніщо) засуджена на безмежну свободу. Тільки смерть не знає заборон» [5, с. 91]. З цією думкою можна повністю погодитися. Однак, стверджуючи, що людина є «проект» і «свобода», Сартр не має на увазі, що людина є «ніщо». Бути свободою значить мати потенції для реалізації безлічі можливостей: мати розум, душу, чуттєвість, тілесність, активність, знання і т.д. Бути свободою означає не нікчемність, а відсутність зовнішньої домінанти в становленні власної індивідуальності і якості.

Можливість свободи в екзистенціалізмі трактується по-різному: як бунт проти абсурду (Камю), як самостійність будь-якого вибору (Сартр), як духовне спілкування і мислення (Хайдеггер, Марсель), як творчість і любов (Бердяєв). Загальною ідеєю екзистенціалізму є розуміння, що людина-для-себе, «людина-свобода» це особистість, яка обумовлена зовнішніми матеріальними і соціальними умовами. Вона діє зсередини, за власними вольовим імпульсам, що не безпричинні, але залежать від самого індивіда. На відміну від «колективного людини» для «людини свободи» фізичні та соціальні причини не мають вирішального значення. Це особливий тип суб'єкта в вольовому, інтелектуальному і моральному аспектах. Об'єктивні чинники для нього вторинні, що є результатом його мислення і переживання («екзистенціальний» суб'єкт цінності).

Як зрозуміло із цих суджень, обґрунтування цінності свободи продиктовано прагненням до розкриття творчого потенціалу людини, зокрема: 1) вдосконалення природного буття відповідно до уявлень індивіда про благо і красу; 2) можливість незапрограмованого біологічними і соціальними потребами морального, інтелектуального, естетичного вибору.

Таким чином, свобода, яку людина шукає у всіх сферах буття, виступає вищою онтологічною, екзистенціальною і моральною цінністю особистості, відображаючи її духовну суть – спрямованість до нових форм досконалості. Але рух до свободи внутрішнє суперечливий, породжує нові стани несвободи і залежності більш складного порядку. Чи означає це ілюзорність і приреченість можливості реалізації свободи людиною? На наш погляд, шлях, що відкриває нові несвободи, не тільки трагічний, але і внутрішньо цінний і необхідний. Для людини інноваційної цивілізації ідеалом виступає не спокій, згасання життя і гомеостаз, а постійна боротьба і подолання проблем, тому цінністю цивілізації цього типу є як свобода, так і несвобода, де остання є імпульс, умова руху вперед. Традиційний світогляд також включає в себе цінність свободи (звільнення), сутність якої полягає в подоланні залежностей внутрішньої сутності від зовнішнього світу, духовної сфери від матеріальних потреб, початкової спонтанної природи від ілюзорності сприйманого буття. Її головною особливістю виступає позаособистісний, трансцендентний характер, що дозволяє уникнути стану нових несвободи, іманентних особистісному пошуку звільнення [4, с. 117].

Втілення цінності свободи в практичній життєдіяльності направляє активність особистості в наступних основних напрямках: 1) досягнення зовнішньої свободи (від природної стихії, соціуму, деспотії іншого), сприяє перетворенню природного середовища, вдосконаленню техніки і технології, розвитку наукової думки; формуванню правового і політичного простору, вдосконаленню інститутів влади і управління, забезпеченню прав і свобод особистості; 2) досягнення внутрішньої свободи сприяє трансформації пріоритетів особистості від природних до духовно-моральним; 3) сприяє розвитку вільного, незалежного від стереотипів і традицій інтелектуального знання; 4) наближає до звільнення від влади афектів і чуттєвих потреб; 5) веде до сходження від залежності від зовнішнього світу до самодостатності і внутрішньої гармонії [4, с. 121].

Процес соціально-духовного перебудови соціуму включає три послідовні етапи. Перший – це первинне пристосування до ситуації, перебудову «старої» соціокультурної системи відповідно реально існуючим ідеалам соціуму. На другому етапі здійснюється суспільний вибір ціннісних орієнтацій та ідеалів. Третій – етап суб'єктивно-особистісних прилучення до нової аксіологічної системи, почуття конгруентності до неї. Наше суспільство перебуває на першому адаптаційному етапі, основними характеристиками якого є: мімікрія духовної культури і моральності, нігілізм у ставленні до попереднього соціального устрою і глобалізація духовно-культурної сфери. Саме внаслідок перехідного етапу українське суспільство перебуває в стані соціальної невизначеності, недостатності, незадоволеності – «навіть так звані «нові українці»... не відчують себе щасливими ... Психічна інфляція, яка призводить до атрофії індивідуальності, отождолення з соціальною роллю «нового багатія»... з необмеженими можливостями ... позбавляє людину соціальної імунітету, соціальної відповідальності ... занурює до історично набутих найгіршим архетипів колективного несвідомого» [4, с. 117].

Тільки перехід до другого етапу визначає стабілізацію ціннісно-нормативної системи. Третій етап позначить встановлення духовно-оновленого суспільства. Сучасна соціокультурна трансформація може аналізуватися як перехід від цивілізації індустріального типу до постіндустріального, відмінність між якими полягає в рівні і ступені використання технологій в виробничих процесах, сутності соціальних відносин і механізму саморегулювання, що забезпечує функціональну стабільність суспільства. Під терміном «цивілізація» в даному контексті маються на увазі не досягнення людства на шляху від архаїчного до сучасних форм життя (винахід машин і апаратів, писемності, введення юридичних норм, грошей, виникнення ринкових відносин, розподіл праці на розумовий і фізичний і ін.), А певна стійка соціальна спільність, яка зберігає свою унікальну самість на певному відрізку історії всупереч зовнішнім впливам.

Трансформація суспільства здійснюється в напрямку постіндустріальної цивілізації, під якою розуміється тип соціокультурного розвитку, який виник в Європі в епоху становлення пізнього капіталізму. Дослідники визначають її наступні характеристики: прискорення темпів соціального розвитку, екстенсивний розвиток замінюється інтенсивним; в культурі вищою цінністю стають інновації та творчість; традиції постійно модифікуються під впливом нових оригінальних ідей, парадигм, ціннісних установок; головним фактором зміни суспільного життя є розвиток техніки і технології; постійна динаміка типів спілкування, форм комунікації людей; радикальна зміна системи соціальних зв'язків, видів діяльності і ціннісно-цільових структур. При такому аналізі, нас, перш за все, цікавить цінність свободи як духовно-суспільного феномену. Цінності свободи формуються постіндустріальної цивілізацією, яка історично готували культурою античного полісу, християнською традицією, розвитком ідей епох Реформації і Просвітництва, становленням науки як виробничої сили. На даному етапі вона експлікована в «розуміння людини як діяльного істоти, що протистоїть всьому світу в своїй перетворювальній діяльності; розуміння самої діяльності, як креативного, інформаційного процесу, спрямованого на перетворення об'єктів зовнішнього світу, які забезпечують владу людини над об'єктами; сприйняття природи, як закономірно-упорядкованого поля об'єктів, які виступають матеріалом і ресурсами перетворювальної діяльності» [7, с. 3-18]. Отже, цінність свободи в постіндустріальному баченні і розумінні світу є людська активна діяльність.

Висновки. Досліджуючи уявлення про систему ціннісних орієнтацій, важливо враховувати положення, за яким система цінностей є виміром, що характеризує рівень соціального значення певних об'єктів і реалій життєдіяльності людини. Особливість дослідження цього процесу полягає в тому, що цей вимір має не лише суб'єктивний, а й об'єктивний характер.

Духовні цінності особистості розглядаємо як цілісне утворення, яке складається з цілої низки духовних почуттів, прагнень, потреб. Одні з них можуть займати лідируючі позиції в цьому процесі, інші – відіграють другорядну роль у контексті духовної спрямованості особистості. Формуючись у певних соціальних умовах, духовні цінності втілюють у собі високі суспільні інтереси, активізують соціальну діяльність, стимулюють індивіда до суспільно-корисних справ, слугують свідомому вибору місця в ньому.

Людина в своєму духовному та ідеальному світі може бути звільнена, вільно будувати свою долю. Без цих якостей – без внутрішньої вільної ідеальної побудови себе людина у зовнішньому середовищі, в соціальній реальності, не може отримати жодної самореалізації, тобто свободи.

Духовність можна визначити як духовне життя людини, її суб'єктивно-ідеальний світ. Духовна свобода особистості завжди присутня в різних культурних сферах, проникаючи в політику (у вигляді політичної волі), в мистецтво (в формі художньої творчості), в мораль (як свобода вибору і підстава морального вдосконалення особистості). Специфіка феномену свободи полягає в тому, що вона стає справжньою реальністю тільки в ціннісній системі взаємопов'язаних категорій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманюк З. М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства : *монографія*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 316 с.
2. Бех І. Д. Проблема особистісних цінностей: стан і орієнтири дослідження. *Українська психологія: сучасний потенціал* [в 3-х т.] : матеріали Четвертих Костюківських читань, (Київ, 25 вересня 1996 р.). Київ : ДОК-К, 1996. Т. 1. С. 57–67.
3. Гегель Г. В. Политические произведения. М. : Наука, 1978. 483 с.
4. Донченко О. Б., Романенко Ю. В. Архетипи соціального життя і політика. *Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення*. К.: Либідь, 2001. 334 с.
5. Омельченко Н. В. Первые принципы философской антропологии. Волгоград : Изд-во ВОЛГУ. 1997. 196 с.
6. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии. М. : Республика, 2004. 639 с.
7. Степин В. С. Теоретическое знание. М. : Прогресс-Традиция, 2000. 744 с.

REFERENCES

1. Atamanyuk Z.M. (2020) Svoboda kak faktor sotsial'no-kul'turnykh preobrazovaniy sovremennogo ukrainskogo obshchestva: monografiya [Svoboda as a factor of socio-cultural transformations of modern Ukrainian society:]. ODESA: Helvetika Publishing House. [in Ukrainian]
2. Behn I. D. (1996) Identifikatsiya problemy lichnykh tsennostey: gosudarstvo i rukovodyashchiye printsipy issledovaniy. [Problem of personal values: the state and guidelines of research] *Ukrainskaya psikhologiya: sovremennyy potentsial [v 3 tomakh]: materialy chetvertykh chteniy Kostyuka* (KYIV, 25 sentyabrya 1996 g.). Kyiv: Doc-K. [in Ukrainian]
3. Gegel' G.V. (1978) Politicheskoye proizvodstvo [Political Production]. M.: Nauka,. 483 s. [in russian].
4. Donchenko OB, Romanenko Yu. V. (2001). Arkhetipy sotsial'noy zhizni i politiki [Archetypes of social life and politics]. Glubokiye pravila psikhopoliticheskoy povsednevnoy zhizni. K.: Libid,. 334 s. [in Ukrainian].
5. Omel'chenko N.V. (1997). Pervyye printsipy filosofskoy antropologii [The first principles of philosophical anthropology]. Volgograda: Volga. 196 s. [in russian].
6. Sartr Dzh. P. (2004) Bitye i Nikhto: fenomenologicheskaya ontologiya opit [Beatie and Nichto: Obit phenomenological ontology]. M.: Respublika,. 639 s. [in russian].
7. Stepin V.S. (2000) Teoreticheskiye znaniya [Theoretical knowledge]. M.: Progress-traditsiya. 744 s. [in russian].

Atamaniuk Zoia Mykolaivna

Doctor of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy,
Sociology and Management of Socio-Cultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7299-409X

**FREEDOM AS A PERSON'S BASIS AND HIS CONNECTION WITH
THE PHENOMENON OF SPIRITUALITY**

The embodiment of the value of freedom in practical life directs the activity of the individual in the following main directions: 1) achievement of external freedom (from the natural element, society, despotism of another), promotes the transformation of the natural environment, improvement of technology and technology, development of scientific thought; formation of legal and political space, improvement of institutions of power and management, ensuring the rights and freedoms of the individual; 2) the achievement of inner freedom contributes to the transformation of personality priorities from natural to spiritual and moral; 3) promotes the development of free, independent of stereotypes and traditions of intellectual knowledge; 4) approaching the release from power of affect

and sensual needs; 5) leads to ascent on dependence on the outside world to self-sufficiency and inner harmony. The article states that spirituality is the subjective world of man. It exists as an inner, intimate life of a person, it unfolds in its perfect space and time, acts as a feature of each individual. Spirituality as a measure of human development. Often, spirituality is understood as the development of moral and ethical qualities, principles, the degree of assimilation of the achievements of the spiritual culture of mankind. The connection of spirituality and freedom is more organic and interpenetrable. Spirituality is the life of the human "I" in the wealth and diversity of its manifestations. Spirituality is an active being human, the active deployment of its forces in the subjective space. And this means that spirituality itself is a process of self-realization of man, that is, his freedom. As a result of the study, it turned out that spiritual freedom of personality is always present in different cultural spheres, penetrating into politics (in the form of political will), into art (in the form of artistic creativity), into morality (as freedom of choice and the basis of moral improvement of personality). The specificity of the phenomenon of freedom is that it becomes a true reality only in the value system of interrelated categories.

Key words: *freedom, spirituality, values, spiritual values, transformation of society.*

УДК 37.013.43:81:378.4

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.6>**Баннікова Катерина Борисівна**

кандидат соціологічних наук,
директор із залучення талантів та управління персоналом
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
просп. Незалежності, 6, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-5696-1033

ВИРІШЕННЯ ЕТИЧНИХ ДИЛЕМ І ЗАВОЮВАННЯ ДОВІРИ КЛЮЧОВИХ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН У МІЖКУЛЬТУРНИХ УМОВАХ

Актуальність дослідження. Вітчизняні підприємства сьогодні вимушені підлаштовуватися під нові реалії української економіки, які продиктовані наявним в державі воєнним станом, при цьому багато підприємств сьогодні адаптуються до нових умов розвитку в міжкультурному просторі, оскільки були вимушені перенести виробничі потужності чи офіси у безпечні регіони України. Зрозуміло, що в період суттєвих змін у суспільстві загострюються етичні проблеми, що характерно також і для бізнес-середовища. Тому проблематика пошуку напрямів вирішення етичних дилем і завоювання довіри ключових зацікавлених сторін у міжкультурних умовах сьогодні є надзвичайно актуальною.

Мета статті – виявлення особливостей виникнення та пошук напрямів вирішення етичних дилем і завоювання довіри ключових зацікавлених сторін у міжкультурних умовах.

Відповідно до мети, стаття має такі **завдання**: конкретизувати можливі етичні дилеми, що виникають у міжкультурних умовах, систематизувати підходи до класифікації етичних дилем у міжкультурних умовах, розробити напрями ефективного розвитку бізнесу в міжкультурних умовах з урахуванням потреби вирішення етичних дилем і завоювання довіри ключових зацікавлених сторін.

Методи, використані під час реалізації дослідження: 1) аналіз наукової літератури; 2) синтез; 3) індукція; 4) дедукція.

Результати дослідження. В перебігу проведення дослідження доведено, що в процесі здійснення регулярної економічної діяльності бідь яке підприємство зіштовхується з етичними дилемами, а в період наявності значних перетворень у зовнішньому середовищі чи проявів його недружності, ці етичні дилеми загострюються, виникає нагальна проблеми їх вирішення. Систематизовано погляди вчених на причини виникнення етичних дилем, визначено їх типи. Встановлено, що для сучасних суб'єктів підприємництва, які здебільшого функціонують у міжкультурних умовах, найбільш раціональним напрямом вирішення етичних проблем виступає формування внутрішньої корпоративної етики та абсолютне слідування її принципам. Доведено, що сучасним українським підприємствам доцільно в якості основи для побудови кодексу корпоративної етики використовувати сучасні етичні принципи ділової поведінки американського соціолога Л. Хосмера, що дозволить мінімізувати етичні дилеми бізнесу у міжкультурних умовах.

Ключові слова: етична дилема, норми моралі, міжкультурні відносини, корпоративна етика, зацікавлена сторона, розвиток бізнесу.

Вступ. Міжкультурна комунікація та побудова бізнесу в умовах міжкультурних взаємин сьогодні вимагає від бізнесменів таких навичок, які б дозволяли швидко та ефективно створювати позитивне враження при ділових контактах. При цьому може виникнути низка етичних дилем, які по'язані зокрема з вільною конкуренцією чи можливостями формування позитивного іміджу компанії серед потенційних клієнтів. В цьому випадку керівництву компанії необхідно відповісти собі на питання, щодо етичності чи неетичності певних напрямів просування бізнесу в міжкультурних умовах. При цьому, проблема етичних дилем у міжкультурних умовах загострюється ще і тому, що виникає потреба в адаптації до нових умов, які можуть бути як дружніми, так і агресивними до бізнесу.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення особливостей виникнення та пошук напрямів вирішення етичних дилем і завоювання довіри ключових зацікавлених сторін у міжкультурних умовах. Для досягнення поставленої мети роботи необхідно вирішити ряд завдань, зокрема: конкретизувати можливі етичні дилеми, що виникають у міжкультурних умовах, систематизувати підходи до класифікації етичних дилем у міжкультурних умовах, розробити напрями ефективного розвитку бізнесу в міжкультурних умовах з урахуванням потреби вирішення етичних дилем і завоювання довіри ключових зацікавлених сторін.

Методи. Для повного розкриття теми та досягнення поставленої мети в роботі використано такі методи:

- 1) аналіз наукової літератури, для визначення основних етичних дилем, що виникають в процесі ведення бізнесу у міжкультурних умовах;
- 2) синтез для узагальнення напрямів вирішення етичних дилем в процесі ведення бізнесу в міжкультурних умовах;
- 3) індукція для систематизації поглядів на моральні норми та особливості їх впливу на розвиток бізнесу в період воєнного стану;
- 4) дедукція для конкретизації етичних дилем, що можуть виникати в процесі розвитку бізнесу в умовах міжкультурних відносин.

Результати дослідження. За результатами аналізу наукової літератури [2; 5; 6; 7], маємо змогу стверджувати, що під етичною дилемою розуміється полемічний аргумент із двома протилежними положеннями, які виключають одне одного, і в той же час не допускають наявності третього.

Таким чином, будь-яка дилема передбачає наявність ситуацію вибору. Ситуація, яка становить інтерес для етики бізнесу, є ситуацією вибору, що характеризує суперечливість взаємодії сучасної економіки та традиційної моралі.

При цьому з позиції бізнесу, головна мета керівника цього бізнесу полягає в підвищенні добробуту власників через збільшення його ринкової вартості, при цьому, можуть виникати такі ситуації, коли можливості досягнення фінансових чи економічних цілей протирічать сталим моральним нормам в суспільстві.

Для загальної етики базовою категорією етичного аналізу є категорія «добра», яка позначає такий стан світу та ту подію, яка є бажаною з погляду існуючої нормативної етичної системи. В утилітаристському визначенні, «добро» є задоволення людини – явище чи подія, про яку людина самостійно приймає рішення, що вона для неї є задоволенням [3].

З точки зору етики бізнесу, дилема ставить людину перед вибором між добром однієї людини та добром іншої. Наприклад, частина доходу споживачів переходить до компанії, що підвищує ціни; або працівник вибирає між роботою у вихідні на прохання начальника та власним відпочинком. У всіх цих випадках на шальках терезів виявляються «добро» і «добро», але різних людей. Цей вибір є основною проблемою етики - неможливість задоволення таких очікувань одночасно.

Отже, можемо стверджувати, що доведено той факт, що в бізнесу дилема не завжди полягає в виборі між умовним добром та умовним злом, вибір може бути між «добрим», але для різних людей в різних обставинах.

У контексті етики бізнесу моральна дилема постає у тому випадку, коли виникають суперечливі очікування зацікавлених сторін компанії та неможливість задовольнити ці інтереси одночасно. До етичних дилем приєднується також проблема завоювання довіри, оскільки, в разі незадоволення очікування споживачів чи партнерів бізнесу, довіра може бути втрачена.

Як правило, у визначенні моральної дилеми виходять з її розуміння як ситуації вибору без вказівки вірного варіанта, але існують і такі визначення, що акцентують увагу на конфлікті двох та більше етичних принципів [9]. В цьому випадку власнику чи керівнику бізнесу все одно необхідно вирішувати етичну дилему, але вже з використанням багатоваріантного вибору.

До найважливіших моральних проблем, які стоять перед суб'єктами економічної діяльності, можна віднести:

- співвідношення суспільних інтересів, норм суспільної моралі та особистих інтересів власників бізнесу; співвідношення цілей та засобів досягнення фінансових та економічних цілей;

- вибір між довгостроковим результатом та короткостроковою вигодою для покриття поточних проблем розвитку бізнесу;
- вибір між задоволенням потреб вже існуючих споживачів та активним розширенням ринку та пошуком нових споживачів;
- співвідношення духовних і матеріальних цінностей при ухваленні управлінських рішень.

На макрорівні ключові етичні проблеми виникають у відносинах між: окремими компаніями, державою та компаніями, компаніями-виробниками та споживачами, компаніями та інвесторами, компаніями та місцевими спільнотами, компаніями та навколишнім середовищем.

Проте, в поточній ситуації, коли українські підприємства через воєнний стан вимушені здійснювати релокацію виробничих потужностей, офісів та шукати нові ринки для збуту продукції, ці етичні проблеми можуть безумовно загострюватися. З огляду на це, виникає також потреба визначати головні цілі, досягнення яких не суперечило б морально-етичним принципам суспільства та кожної окремої зацікавленої сторони. При цьому слід усвідомлювати, що релокація бізнесу обов'язково призводить до зростання конкуренції в тому регіоні, куди переміщається бізнес, що вимагає впровадження новітніх умов прийомів завоювання аудиторії.

Наприклад, як результат, між компаніями, які діють в одній сфері, є неминучою конкуренція, в процесі якої обов'язково виникає питання про вибір засобів боротьби з конкурентами, у тому числі й економічних засобів, включаючи демпінг. Проте демпінгування є неоднозначним заходом з точки зору етики, в результаті чого перед власниками бізнесу постає етична дилема: чи застосовувати демпінгування, як засіб конкуренції. Відповідь на це питання може надати собі тільки власник бізнесу.

Саме тому, науковці [1; 3; 4; 6; 10] вказують на те, що економічні заходи мають моральний бік, породжуючи питання, якою мірою конкуренція може продовжуватися, не порушуючи етичних принципів і норм, прийнятих у суспільстві.

Можливі різні типології етичних дилем, що виникають в процесі завоювання довіри ключових зацікавлених сторін, залежно від обраного критерію.

Так, існує класифікація за ступенем невизначеності щодо правильного рішення та мотивації суб'єкта, який має здійснити ухвалення рішення. Зіставлення цих двох факторів (низький чи високий ступінь невизначеності правильного рішення та низький чи високий рівень мотивації суб'єкта) дозволяє виділити чотири типи етичних дилем:

- реальна етична дилема – правильний вибір невідомий, але суб'єкт хоче його знайти;
- дилема прийняття правильного рішення – правильний вибір відомий, але суб'єкт не хоче йому слідувати;
- етична зневага – вірний вибір невідомий і суб'єкт не зацікавлений у його пошуку;
- відсутність дилеми – правильний вибір відомий і суб'єкт бажає йому слідувати;

Ця класифікація є результатом аналізу поведінки суб'єкта, який ухвалює управлінські рішення в умовах міжкультурних відносин. Специфіка виникнення етичних дилем у міжкультурному середовищі полягає в тому, що суб'єктам підприємництва необхідно також враховувати норми етики та моралі притаманні різним суспільствам чи національностям.

Натомість, можлива інша класифікація за критеріями етичності та легальності, де також можливе виникнення чотирьох типів комбінацій даних факторів:

- етично та легально;
- неетично, але легально;
- нелегально, але етично;
- нелегально та неетично.

Оптимальним є ухвалення тих управлінських рішень, які є і етичними, і легальними, проте досягти цього не завжди можливо. З точки зору закону та перспектив розвитку бізнесу, обов'язковою умовою є ухвалення легальних рішень, тоді як етична сторона залишається внутрішнім мотивом особи, що ухвалює рішення.

За критерієм сприйняття вибору рішення та етичної сторони розвитку бізнесу, можлива класифікація етичних дилем по участі в них зацікавлених сторін (наприклад, співробітники,

постачальники, споживачі) та за ступенем очевидності наявності етичної дилеми (наприклад, менеджери приймають рішення відповідно до формальних етичних норм, менеджери приймають рішення відповідно до неформальних етичних норм, менеджери постають перед завданням вирішення конфлікту кількох етичних норм) [2].

Таким чином, відзначимо, що існує багато причин та джерел виникнення етичних дилем в процесі розвитку бізнесу, а особливо це актуально для функціонування бізнесу в міжкультурних умовах.

Також корисно буде розглянути конкретні приклади моральних дилем, що можуть виникнути у процесі здійснення економічної діяльності. До моральних проблем в етики бізнесу можна віднести:

- співвідношення ринку та моралі;
- протиріччя між конкуренцією та співпрацею;
- співвідношення між рентабельністю компанії та його соціальною відповідальністю;
- дилема «службового інформування»;
- протиріччя між інстинктивним прагненням вигоди та розумними цілями бізнесу;
- дилема «вигідних зв'язків»;
- дилема «сексуальних домагань»;
- дилема взаємодії представників різних соціальних груп в одному колективі.

Отже, основні види моральних проблем, які призводять до виникнення етичних дилем та конкретні причини систематизовано та наведено на рис. 1.

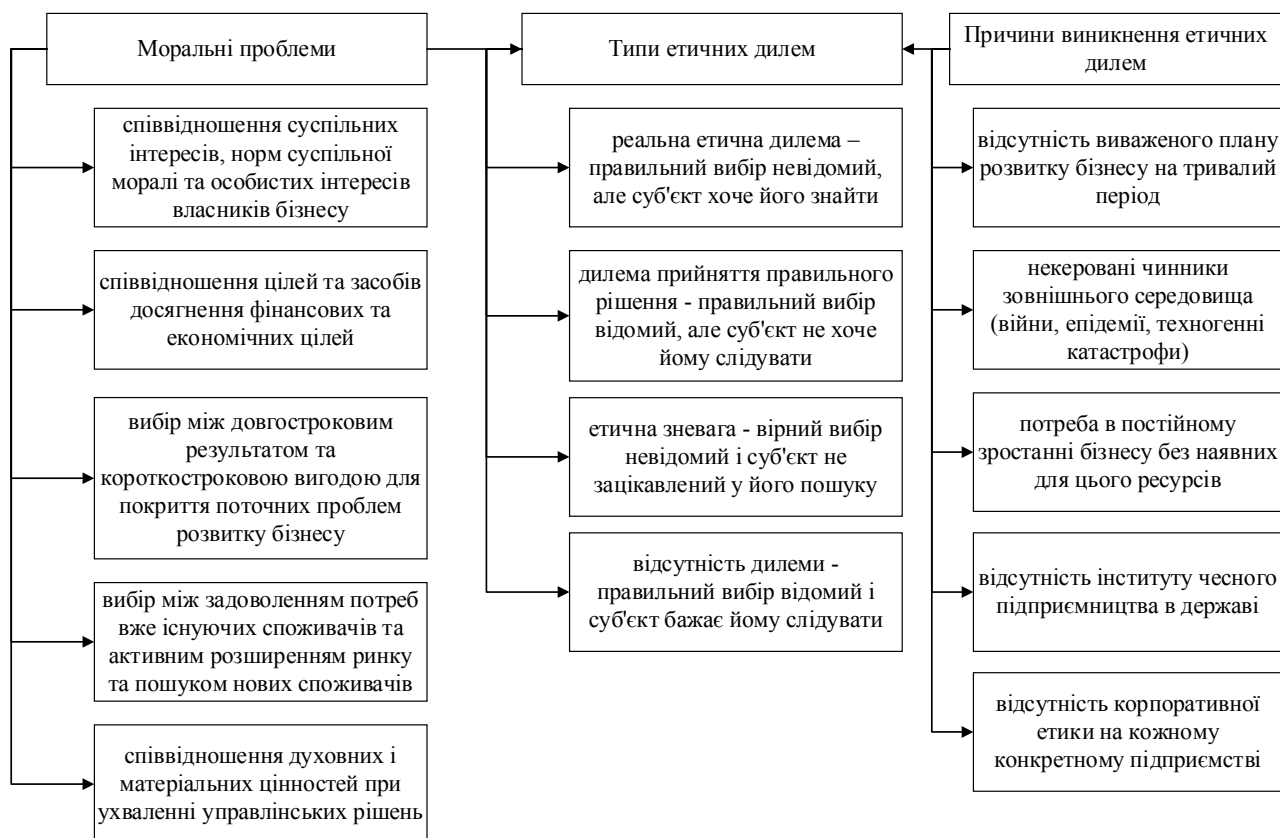

Рис. 1. Передумови та причини виникнення етичних дилем розвитку бізнесу у міжкультурних умовах

Розв'язання етичних дилем в першу чергу залежить моральних якостей особи, що ухвалює управлінські рішення, отже, особистісні якості відіграють вирішальну роль в розв'язанні етичних дилем.

Загалом для мінімізації етичних дилем в процесі розвитку бізнесу в будь яких умовах доцільно створювати та впроваджувати в практичну діяльність принципи корпоративної етики. Принципи етики корпоративних відносин – узагальнене вираження моральних вимог, вироблених у свідомості суспільства, які вказують на норми поведінки учасників ділових відносин.

В основу сучасної корпоративної етики, на думку більшості вчених, повинні бути покладені три найважливіші положення:

- створення матеріальних цінностей у всьому різноманітті їх форм сприймається як важливий процес;
- прибуток та інші доходи виробництва розглядаються як результат досягнення різних суспільно значимих цілей;
- пріоритет у вирішенні проблем, що виникають у діловому світі, повинен надаватися інтересам міжособистісних відносин, а не виробництву продукції.

У роботі американського соціолога Л. Хосмера [10] сформульовані сучасні етичні принципи ділової поведінки, що спираються на аксіоми світової філософської думки, що пройшли багатовікову перевірку теорією та практикою:

- ніколи не роби того, що не в твоїх довгострокових інтересах чи інтересах твоєї компанії.
- ніколи не роби того, про що не можна було б сказати, що це справді чесне, відкрите та істинне, про яке можна було б з гордістю оголосити на всю країну в пресі та по телебаченню;
- ніколи не роби того, що не сприяє формуванню почуття ліктя, тому що всі ми працюємо на одну спільну мету;
- ніколи не роби того, що порушує закон, бо в законі представлені основні моральні норми суспільства;
- ніколи не роби того, що не веде до добра, а не шкоду суспільству, в якому ти живеш;
- ніколи не роби того, чого ти не хотів би рекомендувати робити іншим, які опинилися в схожій ситуації;
- ніколи не роби того, що обмежує права інших;
- завжди роби так, щоб максимізувати прибуток у рамках закону, вимог ринку та з повним урахуванням витрат, оскільки максимальний прибуток за дотримання цих умов свідчить про найбільшу ефективність виробництва;
- ніколи не роби того, що могло б зашкодити найслабшим у суспільстві;
- ніколи не роби того, що перешкоджало б праву іншої людини на саморозвиток та самореалізацію.

Зазначені принципи так чи інакше присутні і визнаються справедливими у різних ділових культурах. Ідеальною, хоч і дуже віддаленою метою світового ділового співтовариства стає тип відносин, заснований на верховенстві морально-етичних принципів. Крім того, саме на цих принципах більшість компаній будують власну систему принципів корпоративної етики.

Також варто додати, що питання вирішення етичних дилем бізнесу та особливості розвитку компаній у міжкультурних умовах наразі постають особливо гостро через активний розвиток міжнародного співробітництва та проростання глобалізації в бізнес-середовищі. У міжкультурному просторі найбільш нагальними етичними питаннями є, наприклад, такі: розбіжності умова праці в різних країнах, прийнятність дитячої праці в одних країнах та неприйнятність в інших, вплив релігії на бізнес, гострота екологічних питань, тощо. Очевидно, що компанії, що функціонують у міжкультурних умовах зобов'язані дотримуватися вимог законодавства різних країн, але вони також повинні враховувати особливості норм етики та моралі в кожному з суспільств з якими працюють. Саме це міжкультурні етичні аспекти також мають бути прописані в принципах корпоративної етики. Отже, при розробці системи корпоративної етики для бізнесу життєво необхідно враховувати особливості міжкультурного розвитку, як запоруки успіху розвитку бізнесу у сучасних реаліях. Як результат сьогодні на ринку праці зростає попит на спеціалістів, які готові до роботи на міжнародних ринках та можуть ефективно адаптуватися до роботи у міжкультурних умовах.

Висновки. За результатами дослідження доведено, що в процесі здійснення регулярної економічної діяльності бідь яке підприємство зіштовхується з етичними дилемами, а в період наявності значних перетворень у зовнішньому середовищі чи проявів його недружності, ці етичні дилеми загострюються, виникає нагальна проблеми їх вирішення. Систематизовано погляди вчених на причини виникнення етичних дилем, визначено їх типи. Встановлено, що для сучасних суб'єктів підприємництва, які здебільшого функціонують у міжкультурних умовах, найбільш раціональним напрямом вирішення етичних проблем виступає формування внутрішньої корпоративної етики та абсолютне слідування її принципам. Доведено, що сучасним українським підприємствам доцільно в якості основи для побудови кодексу корпоративної етики використовувати сучасні етичні принципи ділової поведінки американського соціолога Л. Хосмера, що дозволить мінімізувати етичні дилеми бізнесу у міжкультурних умовах. А враховуючи доведену надзвичайну важливість розв'язання етичних питань у міжкультурному просторі, вищі навчальні заклади України сьогодні повинні забезпечити можливість підготовки спеціалістів, спроможних вирішувати етичні та бізнес питання у міжкультурному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анищенко Л.О. До питання профілактики медіатравматизації педагогів. *Збірник статей Восьмої міжнародної науково-методичної конференції «Критичне мислення в епоху токсичного контенту»*. Київ: Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2020. С. 282-286.
2. Вовк Н.П., Мохнар Л.І. Комунікативна складова організації та здійснення антикризового управління. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. № 1 (59). С. 63-71.
3. Дзяна Г.О., Дзяний Р.Б. Комунікаційна стійкість суспільства як запорука стабільності держави в умовах кризи. *Публічне управління XXI століття: портал можливостей* : зб. тез XX Міжнар. наук. конгресу (м. Харків, 23 квітня 2020 р.). Х. : Вид-во ХарРІДУ НАДУ «Магістр», 2020. С. 199-201.
4. Мельник Ю.В., Ющенко В.В., Резнік А.В. Психологічна характеристика ситуації невизначеності в життєвому просторі особистості. *Габітус*. 2021. № 21. С. 83-87.
5. Семигіна Т. В. Розвиток власних теорій соціальної роботи: глобальні тенденції. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 березня 2018 року, Київ) . За ред. Ю.М. Швалба. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. С. 90-194. URL: <http://psy.univ.kiev.ua/ua/scientific-publications/rozvyvalnyi-potentsial-suchasnoi-sotsialnoi-roboty-metodolohii-ta-tekhnohii>.
6. Сушинський О. Субституційна відповідальність як гарантія найвищої соціальної цінності у проблематиці децентралізації. *Міжнародні та європейські стандарти місцевого самоврядування: проблеми імплементації в Україні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 грудня 2019 р., м. Львів). Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2020. С. 42-52.
7. Хижняк О. В. Культура довіри в рекламі та PR технологіях: практикум. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2017. 96 с.
8. Beaty R. E., Kenett Y. N., Christensen A. P. Robust prediction of individual creative ability from brain functional connectivity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2018. № 1(16), P. 1087–1092
9. Hosmer L. T. Trust: the connecting link between organisational theory and philosophical ethics. *Academy of Management Review*. 2016. Vol. 20, No. 2. P. 379–403.

REFERENCES

1. Anyshchenko, L.O. (2020). Do pytannia profilaktyky mediatravmatyzatsii pedahohiv [To the issue of prevention of media traumatization of teachers]. *Zbirnyk statei Vosmoi mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii «Krytychne myslennia v epokhu toksychnoho kontentu»*. Kyiv : Tsentrl Vilnoi Presy, Akademiia ukrainskoi presy, 282-286 [in Ukrainian]
2. Vovk, N.P., Mokhnar, L.I. (2021). Komunikatyvna skladova orhanizatsii ta zdiisnennia antykryzovoho upravlinnia. [Communicative component of the organization and implementation of anti-crisis management]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 1 (59), 63-71 [in Ukrainian]

3. Dziana, H.O., Dzianyi, R.B. (2020). Komunikatsiina stiikist suspilstva yak zaporuka stabilnosti derzhavy v umovakh kryzy. [Communication stability of society as a guarantee of state stability in crisis conditions]. *Publichne upravlinnia XXI stolittia: portal mozhlyvostei* : zb. tez KhKh Mizhnar. nauk. konhresu (m. Kharkiv, 23 kvitnia 2020 r.). (pp. 199-201). Kh. : Vyd-vo KharRIDU NADU «Mahistr».

4. Melnyk, Yu.V., Yushchenko, V.V., Reznik, A.V. (2021). Psykholohichna kharakterystyka sytuatsii nevyznachenosti v zhyttievomu prostori osobystosti. [Psychological characteristics of the situation of uncertainty in the life space of the individual]. *Habitus*, 21, 83-87 [in Ukrainian]

5. Semyhina, T. V. (2018). Rozvytok vlasnykh teorii sotsialnoi roboty: hlobalni tendentsii. [Development of own theories of social work: global trends]. *Rozvyvalnyi potentsial suchasnoi sotsialnoi roboty: metodolohiia ta tekhnolohii* : materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (15 – 16 bereznia 2018 roku, Kyiv) . Za red. Yu.M. Shvalba. Kyiv : KNU imeni Tarasa Shevchenka, 90-194. URL: [http://psy.univ.kiev.ua/ua/scientific publications/ rozvyvalnyi-potentsial-suchasnoi-sotsialnoi-roboty-metodolohii-ta-tekhnolohii](http://psy.univ.kiev.ua/ua/scientific%20publications/rozvyvalnyi-potentsial-suchasnoi-sotsialnoi-roboty-metodolohii-ta-tekhnolohii). [in Ukrainian]

6. Sushynskyi, O. (2020). Substytutsiina vidpovidalnist yak harantiia naivysshchoi sotsialnoi tsinnosti u problematytsi detsentralizatsii. [Substitutional responsibility as a guarantee of the highest social value in the issue of decentralization]. *Mizhnarodni ta yevropeiski standarty mistsevoho samovriaduvannia: problemy implementatsii v Ukraini* : materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (20 hrudnia 2019 r., m. Lviv). (pp. 42-52). Lviv: LRIDU NADU. [in Ukrainian]

7. Khyzhniak, O. V. (2017). Kultura doviry v reklami ta PR tekhnolohiiakh [Culture of trust in advertising and PR technologies: workshop]. Kharkiv : Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina, 96 s. [in Ukrainian]

8. Beaty, R. E., Kenett, Y. N., Christensen, A. P. (2018). Robust prediction of individual creative ability from brain functional connectivity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 1(16), 1087–1092.

9. Hosmer, L. T. (2016). Trust: the connecting link between organisational theory and philosophical ethics. *Academy of Management Review*, 20(2), 379–403.

Bannikova Kateryna Borisivna

Candidate of Sociological Sciences,

Director of Talent Acquisition and Human Resources

V. N. Karazin Kharkiv National University

6, Nezalezhnosti ave., Kharkiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-5696-1033

RESOLVING ETHICAL DILEMMA AND GAINING THE TRUST OF KEY STAKEHOLDERS IN A CROSS-CULTURAL SETTING

Relevance of research. Today, domestic enterprises are forced to adapt to the new realities of the Ukrainian economy, which are dictated by the state of war in the country, while many enterprises today are adapting to the new conditions of development in the intercultural space, as they were forced to move production facilities or offices to safe regions. It is clear that in a period of significant changes in society, ethical problems become more acute, which is also characteristic of the business environment. Therefore, the problem of finding ways to solve ethical dilemmas and gaining the trust of key stakeholders in intercultural conditions is extremely relevant today.

The purpose of the article: to identify the peculiarities of the emergence and search for ways to solve ethical dilemmas and gain the trust of key stakeholders in intercultural conditions.

According to the goal, the article has the following tasks: to specify possible ethical dilemmas that arise in intercultural conditions, to systematize approaches to the classification of ethical dilemmas in intercultural conditions, to develop directions for effective business development in intercultural conditions, taking into account the need to solve ethical dilemmas and win the trust of key stakeholders.

Methods used during the implementation of the research: 1) analysis of scientific literature; 2) synthesis; 3) induction; 4) deduction.

Research results. In the course of the research, it was proven that in the process of carrying out regular economic activity, any enterprise is faced with ethical dilemmas, and during the period

of significant changes in the external environment or manifestations of its unfriendliness, these ethical dilemmas become more acute, and urgent problems of their solution arise. The views of scientists on the causes of ethical dilemmas are systematized, and their types are determined. It has been established that for modern business entities, which mostly function in intercultural conditions, the most rational way to solve ethical problems is the formation of internal corporate ethics and absolute adherence to its principles. It has been proven that modern Ukrainian enterprises should use the modern ethical principles of business behavior of the American sociologist L. Hosmer as a basis for building a code of corporate ethics, which will minimize the ethical dilemmas of business in intercultural conditions.

Key words: *ethical dilemma, moral norms, intercultural relations, corporate ethics, interested party, business development.*

УДК 130.2.-316.32

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.7>**Ворніков Віктор Іванович**

доктор філософських наук,
доцент кафедри філософії, психології та педагогіки
Державного університету інтелектуальних технологій та зв'язку
вул. Ковальська, 1, м. Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-0739-7632

СЕМІОТИКА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: СТРУКТУРА КОНВЕНЦІОНАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

В статті виявляються принципи конвенціональних взаємовідносин в сучасному інформаційному суспільстві та розкриваються особливості комунікації. Актуальність дослідження виходить із того, що на сьогодні комунікацію в більшості випадків розглядають з позицій практики-певного емпіричного рівня досвіду тощо. Метою дослідження є розгляд принципів комунікації та їх семіотичних засад у просторі знаків та знакових структур інформації як основ фактично Нового рівня комунікативності, і виявити сутнісні характеристики «конвенціональності» як чинника комунікації та обґрунтувати її роль на засадах теоретичної моделі комунікативної взаємодії, що включає знакові та символічні її структурні виміри. Методи дослідження традиційно-загальнонаукові та концептуально-змодельовані, що пов'язано із тим, що взаємовідносини необхідно розглядати в певному специфічному та концептуальному вимірі із певними поправками, так як комунікація є знаково-символічним патерном – концептом, а «перцептивне» її наповнення – це проблеми відношення до інформації. В результатах дослідження надається позиція, що у просторі установа «постпостмодерністської» реальності, семіотичні аспекти комунікації створюють властиві постмодернізму символізація із «тотальною семіотизацією» взаємодій та взаємовідношень. Заявляється, що в умовах стрімкого посилення різного рівня інформаційних контактів особливої уваги потребують задіяні знаки та знакові структури інформації як Знакової основи фактично Нового рівня комунікації. В контексті наявних тенденцій до трансформацій семіотичного простору, пов'язаного з появою нових соціальних кодів конвенціональної взаємодії та самоорганізації суспільства, обґрунтовується важливість здійснення аналізу нових форм комунікації та виявлення семіотичних вимірів, що надають можливості створення теоретичної «моделі – проекту» конвенціональної комунікації на основі поєднання феноменологічного методу та семіотичного підходу. На основі концептуальних засад та принципів дослідження по створенню і теоретичної Моделі – проекту взаємовідносин як Практичного результату, виходимо із результатів поєднання-синтезу феноменологічного методу та семіотичного підходу, із урахуванням в змістовній структурі задіяних знаків та символів, що притаманні як загальному концептуально-обумовленому суспільству, так і мають специфіку у просторі певної суспільної формації. В висновках зазначається, що освоєння соціокультурних кодів, які є проявленними та вираженими в концептах інформаційно-віртуальної культури, сприяє створенню конвенції та конвенціональному порозумінню в комунікаціях і дозволяє уникати наявних та потенційних розбіжностей.

Ключові слова: інформаційне суспільство, семіотика, текст, символ, знак, комунікація, комунікаційна система, конвенціональна комунікація, конвенціональна комунікативна стратегія.

Актуальність постановки проблеми. В сучасному світі в умовах глобалізації й інтеграції усіх соціокультурних процесів і явищ, де проявляється одночасне прагнення до виокремлення національних культур, і в той же час – до посилення контактів між представниками різних мов і культур, спричинюється потреба досягнення взаємопорозуміння, що окреслює проблеми традиційних та нових форм міжкультурної комунікації. Особливого значення ж при цьому набувають принципи встановлення Конвенції як продуктивного Діалогу в комунікації,

основою якого є діюча структура конвенціонального рівня взаємин представників різних культур, прийняття принципів терпимості і культурного плюралізму. На основі уявлень про сучасне інформаційне суспільство на комунікативних засадах знаково-символічного рівня, де соціальні відносини знаходяться в семіотичному просторі певних центробіжних сил, але із тісною взаємодією та переплетінням суспільних елементів та зв'язків, стало необхідним звернення до їх конвенціонального наповнення.

Аналіз останніх наукових досліджень. Для розкриття даної проблематики суттєве значення мали праці: розгляд феноменів культури та комунікації в їх нерозривному зв'язку (І. Кант, Ф. Ніцше, Ю. Габермас, Г. Гадамер, І. Фіхте, Ф. Шляєрмахер, О. Шпенглер, П. Сорокін, та інші); уявлення про поняття «міжкультурна комунікація» та розуміння її функціональних принципів (К. Бергер, С. Гантінгтон, Е. Гірш, С. Даль, К. Клакхон, А. Кребер, Р. Портер, Д. Трагер, Л. Самовар, Г. Гофстеде, Е. Холл, та інші); в сучасності акцент – на специфічності міжкультурної комунікації як сфери людських відносин (Ф.С. Бацевич, І. В. Слейко, Н. В. Кіш, М. Нижник, Ю. Петрушенко, О. Приятельчук та інші); розуміння цілісності і комплексності проблем міжкультурної комунікації і взаємозв'язку мовних і соціокультурних явищ (В. Антонов, М. Арутюнова, Ю. Бромлей, А. Вежбицька, Г. Гачев, Т. Дейк, О. Пеліпенко, Л. Уайт, К. Клакхон, Б. Успенський, І. Яковенко, Е. Гірш та інші). В сучасних дослідженнях міжкультурної комунікації (США) суттєвими є розгляд міжкультурної комунікації як спілкування та взаємодія культур різних країн і народів і міжкультурної комунікації як спілкування і взаємодія субкультур у межах однієї спільної – як великої культури. Особлива увага звернена до семіотичного контексту комунікації в суспільстві: на засадах мовленнєвої комунікації виявляється вплив соціокультурних чинників на процес та соціокультурна зумовленість вербальних та невербальних комунікаційних засобів на будь-якому рівні функціонування (Л. Вітгенштейн); на тісний та взаємообумовлений зв'язок мови та міжкультурної комунікації, мовні стилі як ефективність міжкультурного спілкування (В. Костомаров, В. Біблер, С. Ханінгтон, Б.Л. Уорф, Є.Верещагін, С. Тер-Мінасова, А. Карась, Г. Молчанова та інші); про наявність особливостей міжкультурного діалогу як ефективної комунікації (М. Бахтін, Ю. Лотман та інші); до проблематики Інформаційного суспільства – розгляд простору взаємовідношень – комунікації як Тексту в цілому (Р. Барт, П. Бурдьє, Дж. Ділі, Ж. Дельоз, Ч.У. Морріс). В цілому, із робіт виявляється, що фактично комунікація є властивістю життя – стильовою характеристикою як практичного досвіду – у просторі спілкування та взаємовідношення – з усіма людськими якостями та характеристиками цього процесу, але для сучасного, вже фактично проявленого інформаційно – віртуального простору та стану взаємовідносин в суспільстві, виникає необхідність нового цілісного підходу до розгляду комунікації-взаємодії на засадах знаково-символічного відтворення, що задіяні в структурі взаємовідносин, навіть без повного уявлення та розуміння про їх існування.

Мета та завдання. Метою дослідження є розгляд принципів комунікації в інформаційному суспільстві та розкриття їх семіотичних засад у просторі знаків та знакових структур інформації як Знакової основи фактично Нового рівня комунікації. Виявити сутнісні характеристики «конвенціональності» як чинника комунікації та обґрунтувати її роль на засадах теоретичної моделі комунікативної взаємодії, що включає знакові та символічні її структурні виміри.

Завдання дослідження. Виходячи із наявності того, що сучасна комунікація в інформаційному суспільстві є фактично простором віртуально – комунікативної взаємодії, де комунікацію створюють властиві традиційному постмодернізму

та постпостмодернізму тотальна семіотизація міжкультурних взаємодій та взаємовідношень, і при цьому, ця комунікація постійно набуває нових знаково-символічних форм, виникають до вирішення питання про концептуальні засади, на основі яких можливе порозуміння між знаками та символами, що мають певного рівня соціальне наповнення-Мову та її змістовні характеристики. Особливо є необхідність визначення та окреслення можливих шляхів досягнення конвенціональної комунікації в процесі взаємодії та співпраці.

Методи дослідження. Обумовлюємо, що взаємовідносини в інформаційному суспільстві необхідно уявляти та розглядати в певному специфічному та концептуальному вимірі із певними методичними поправками. Так, ґрунтуючись на смисловому наповненні Оперативних понять дослідження звертаємо увагу на розуміння в міжкультурній комунікації, з одного боку, вимагає стикування мовних кодів та концептів, а з іншого потребує заповнення міжконцептуального простору, який може здійснюватися різними способами, залежно від рівня культурно-мовної компетенції комунікантів; сукупність шляхів і закономірностей переходу від одного мовного коду до іншого у процесі спілкування зумовила формування нового поняття – «трансформація». На основі принципів дослідження по створенню теоретичної Моделі – проекту взаємовідносин як Практичного результату, виходимо із концепції поєднання-синтезу феноменологічного методу та семіотичного підходу, із урахуванням в змістовній структурі задіяних знаків та символів, що притаманні як загальному концептуально-обумовленому суспільству, так і мають специфіку у просторі певної суспільної формації. На підставі концепції та методології дослідження, етимологія поняття «конвенціональності» заключає зміст понять: згода та конвенція. Конвенціональність комунікації проектує у наслідок встановлення конвенції – функціонально-договірної згоди, яка формується спеціально для досягнення певних цілей у суспільстві, стало можливим виявлення і встановлення конвенціональності як складної системи суспільних взаємин суспільства, що самоорганізовується.

Результати. В кожний відрізок історичного часу суспільної формації формується той тип та принцип життєдіяльності, який фактично створює та обумовлює і простір для усіх форм та способів взаємовідношень. Окремою проблемою є наслідком поглиблення процесів міжкультурних комунікацій. Незважаючи на той факт, що постійно відбувається розширення і поглиблення міжкультурних комунікацій країн, народів, регіонів, серед труднощів міжкультурного спілкування різного роду, комунікативні труднощі – мовні, релігійні, політичні тощо є тими бар'єрами, що особливо явно проявляються на рівнях комунікацій. При цьому, зміст і результати міжкультурної комунікації багато в чому залежать від здатності її учасників адекватно розуміти один одного і досягати згоди, яка визначається культурою кожної із взаємодіючих сторін.

Для уявлення про комунікаційні засади Глобального інформаційно-віртуального Планетарного суспільства, їх можливого урозуміння – хоча і як певної «візуальної штучної ілюзії» – і до відтворення їх передбачуваних певних соціокультурних аспектів (в їх проявленості як результатів та навіть без такої – у розумінні їх існування в цілому), що завжди задіяні в структурі взаємовідносин, необхідним є створення проєкції їх певних якісних характеристик з урахуванням традиційних протиріч по розумінню та із поправками до сутнісно «штучних проєктів» для їх усунення або спрощення. На сьогодні основні положення базуються на наступних уявленнях: фактично Нового рівня комунікації, що провокуються властивою постмодернізму та постпостмодернізму символізацією; про знаково-символічну природу комунікації; семіотичні аспекти міжкультурної комунікації; тотальну «семіотизацію» соціально-інформаційного суспільства як простору

міжкультурних взаємодій; тенденцій трансформацій семіотичного простору, що пов'язане з появою нових Соціальних кодів для конвенціональної взаємодії та самоорганізації суспільства.

Дослідження проблематики Інформаційного суспільства передбачає: розгляд простору взаємовідношень як Тексту в цілому; комунікацію у віртуально – інформаційних можливих межах її протікання; семіотичний простір із знаками та символами як структурними компонентами та елементами (роботи Р.Барта, Ж.Бодрійяра, Ю. Лотмана, Б.Успенського, У.Еко, М.Фуко та інших). Із історії можливо виокремити, що Ю. Лотманом було переосмислено та розширено лінгвістичне розуміння Тексту і зміщено акценти в бік культурологічного трактування цього поняття [1, с. 296], коли текстами стали вважати утворення різного плану, зокрема міфи, ритуали, будь-які акти людської поведінки. У міжкультурній комунікації текст, завдяки своїй знаковій (семіотичній) природі виконує не лише власне комунікативну, а й смислоутворювальну функцію, виступаючи не в якості «пасивного пакування заздалегідь даного смислу, а як генератор смислів» При цьому, полем репрезентації смислу в міжкультурних комунікаціях є текст, адже «будь-які культурні процеси розглядаються як процеси комунікації, що реалізуються через текст як одиницю комунікації» [1, с. 144].

Незважаючи на багатоманітність уявлення про концептуальні засади інформаційного суспільства, вважаємо доречним окреслити Контекст проблематики – смислове наповнення понять Культура, Комунікація та Комунікація як культура, що передбачає наступні кроки: звертаємо в комплексі увагу на традиційні уявлення та розуміння понять про культуру, комунікацію, культурні відмінності, які є комунікаційним бар'єром тощо; розглядаємо Культуру як Цілісне утворення – соціокультурне по змістовно-суттєвому смислу, і це знаково-символічне утворення тотального рівня, та без поправок на психологізм, національну приналежність тощо. Це Матриця – Концептуальне створення; ми у згоді з Л. Ф. Муц, що своє призначення орієнтаційної системи культура реалізує завдяки своїм складовим – культурним стандартам: нормам, оцінкам, переконанням тощо, які поділяються носіями цієї культури і слугують орієнтирами їх поведінки в різних ситуаціях [2, с. 218-222]. Із уявлення про поняття «Культура» як Семіотичний простір виокремлюємо положення, що кожна культура в процесі «взаємовідношення» та «спілкування» використовує існуючі в ній певні Стандарти, які виступають як Патерни – смислові конструкти. (При цьому, складність «спілкування» полягає в тому, щоб їх ідентифікувати та зрозуміти для успішного та ефективного саме процесу комунікації; для уникнення труднощів в спілкуванні з іншою культурою, слід отримати особливий тип компетенції, який складається з комунікаційної інтенції і з усвідомлення різниці між кодами та умовами спілкування в цілому; характерно, що, якщо з різною культурою люди будуть використовувати ту саму вербальну та невербальну мову, то відмінності, що впливають із коду, можуть вплинути на форму повідомлень, що передаються; незважаючи на усвідомлення того, що наявні та неаявні культурні відмінності в комунікації можуть стати перешкодою для продуктивного та ефективного спілкування, в більшості їх серйозно не сприймають.

В Контексті проблематики дослідження звертаємо увагу на смислове наповнення поняття Комунікація (від лат. *communicatio* – зв'язок, повідомлення) – спілкування, що ґрунтується на взаєморозумінні; повідомлення інформації від однієї людини до іншої або кількох інших. Важливим є розрізнення понять Комунікація як культура та міжкультурна комунікація. В основі уявлення про Комунікацію як культуру думки, що все, що створено людиною або має до неї відношення, є частиною культури. Комунікація і спілкування виступають важливою частиною людського життя, а тому і частиною культури. Так, Е.Холл стверджує, що

«культура – це комунікація, а комунікація – це культура». Спираючись на таке твердження, багато вчених символічно зображують культуру у вигляді айсбергу, в основі якого лежать культурні цінності та норми, а його вершиною є індивідуальна поведінка людини, котра обумовлюється ними і проявляється насамперед у спілкуванні з іншими людьми [3]. В сенсі оперативних соціальних обставин є розуміння важливості соціальних ролей, стереотипів і схем для створення самого процесу комунікації (Тут дуже важливе питання впливу соціальної групи на людину, його позитивне відношення до членів своєї соціальної групи і негативного відношення цієї групи до інших комунікантів. При зустрічі з представниками інших груп відбувається налаштування на спілкування з іншою людиною. На основі оцінки соціального статусу співрозмовника відбувається вибір стилю спілкування і можливих тем для розмови).

В сучасності значимим є розуміння культурного розмаїття, яке виходить із того, що розвиток технологій та нові можливості комунікування сприяють розвитку контактів і взаємного спілкування між представниками різних культур, а економічна та політична інтеграція зміцнює зв'язки співробітництва між людьми в усьому світі. В результаті міжкультурне спілкування є основою співпраці між організаціями, і особливо серед керівництва міжнародних організацій, і одночасно, як зазначає С. Блек (Black S., Gaham R., 1997) та інші, «комунікація сьогодні вважається невід'ємним елементом управління компанією» [4]. В основі процесу комунікування, згідно Гір Хофстеде (Hofstede), задіяні три основні елементи: символи (слова, жести, образи, предмети, герої), як унікальні для даної культури, часто зрозумілі лише її представникам, так і спільні для великої групи населення і навіть для всього людства; ритуали – дії, які вважаються необхідними в певній громаді, наприклад, державні чи релігійні святкування, способи вітання, службова та приватна поведінка; цінності – невидимі неозброєним оком, є вирішальними при прийнятті рішення – проявляються в способах поведінки в тих чи інших ситуаціях. [5, с. 43-46]. На думку Гіра Хофстеде (Hofstede) [5, с. 6], Національна культура – це колективне програмування свідомості, що відрізняє членів однієї групи від іншої. Учений вважає, що програмування свідомості відбувається на трьох рівнях: універсальному, колективному та особистісному. Універсальний рівень є найбільш загальним та відповідає за ті ознаки, що характерні для людини як виду загалом. Проте існують певні характеристики, що притаманні тільки для певної групи осіб – це колективний рівень програмування. До ознак людини, що формуються на колективному рівні, належать мова спілкування, невербальні засоби комунікації, ставлення до старших, особливості харчування тощо. Особистий рівень є найбільш унікальним, оскільки відповідає за риси, притаманні тільки певному конкретному індивіду. Особисті якості визначають поведінку людини у межах колективної культури. Риси, притаманні індивіду, можуть бути як успадковані, так і набуті в процесі навчання. Натомість на колективному рівні більшість людських характеристик розвивається у процесі взаємодії з іншими. Ці ознаки залежать також від зовнішніх факторів, що впливають на особливості існування певної групи [5, с. 6].

Для Ефективної комунікації, яка буде вільна від комунікаційних бар'єрів, необхідна певна та відповідна Комунікативна стратегія, що визначається як поетапно-перспективне планування дій з метою встановлення необхідного рівня комунікації. Головна мета комунікативної стратегії для певного суспільства, а головне – певної спільноти, на думку І. Дженсена (I. Jensen), «полягає у забезпеченні стабільної і ефективної діяльності комплексної внутрішньої комунікаційної системи, яка враховує та мінімізує культурні бар'єри з метою ідентифікації попиту та просування товарів і послуг на національні ринки» (кожний товар-це

теж Текст-інформація та Знак – із нашої концепції)[6, с. 3-13], і для досягнення мети необхідно мислити стратегічно, і лише за умови створення відповідної стратегії міжкультурної комунікації можливо отримати очікуваний результат.

На наш погляд, зміст Комунікативної стратегії, а фактично-Тексту, створюється у результаті концептуального поєднання феноменологічного методу та семіотичного підходу. Особливе значення при конструюванні соціокультурного простору комунікації надаємо наступним положенням: якщо Дж. Ділі [7] виявляє семіотичні патерни в комунікації на засадах структурної якості Тексту-повідомлення, то А. Карась проводить думку про можливості взаємодії семіотичного методу із феноменологічним та герменевтичним підходами до вивчення соціальної реальності» [8, с.16]; із положень П. Бурдьє виокремлюємо важливі позиції, по – перше, що «при конструюванні соціального простору створюється символічна матриця практичної діяльності, поведінки, мислення, емоційних оцінок і суджень соціальних агентів»[9]. По – друге, своєрідна мова практик у П. Бурдьє сходить до світосприймання їх як Тексту. Але головне – це те, що коли вони сприймаються через ці соціальні категорії перцепції..., то відмінності у практиках і наявних благах, а також висловлені думки стають символічними відмінностями й утворюють, по суті, свого роду мову..., а відмінності функціонують у будь-якому суспільстві як основоположні відмінності символічної системи, як ансамбль фонем мови або сукупність розпізнавальних рис і диференціальних розбіжностей, які є конститутивним для даної міфічної системи, тобто функціонують як знаки відмінності» [9, с.23-24]; на основі протиставлення властиву колишнім культурам символічну свідомість, в якому знак береться в його ставленні до зовнішнього світу і тому наповнений, навіть переповнений, об'єктивним змістом, Р. Барт говорив про сучасне парадигматичне і синтагматичне розуміння визначення систем, в яких сенс утворюється з самих відносин знакових елементів» [10, с. 211].

В синтезі поєднання уявлень про Комунікацію, Комунікативну стратегію – з розуміння взаємовідношень в соціумі як Тексту, визначаємо, що Інформаційне суспільство є Текстом-системою такого рівня, що самоорганізується на принципах семіотичного взаємовідношення між структурними компонентами–знаками, символами (як інформації у певному комунікаційно-замкненому просторі та часі – феномену), а також є результатом відносин елементів – знаків, у просторі яких відмінності функціонують (у будь-якому суспільстві) як основоположні відмінності символічної системи, як ансамбль фонем мови (П. Бурдьє), створюючи конвенціональний рух Мови-повідомлення.

В Інформаційному суспільстві Головний семіотичний концепт – Знаки (вище означення та форма Символу) в Тексті – повідомленні мають Конвенціональне наповнення та зміст, а конвенціональність є наслідком установлення конвенції – функціонально-договірної згоди, яка формується в процесі комунікації спеціально для досягнення певних цілей у суспільстві. На основі принципів створення Концептуально-теоретичної Моделі Конвенціональної комунікації – як семіотичного проекту взаємовідносин в інформаційному суспільстві (синтезу феноменологічного методу та семіотичного підходу), Концептуальна модель включає уявлення: конвенціональність – модельна структура – ситуація, охоплює два етапи: пошуки згоди; укладання конвенції. Конвенціональність передбачає наступні кроки: формування конвенційного Тексту – комунікації; формування конвенціонального соціального простору; формування конвенціональної знаково-символічної комунікації; конвенціональність охоплює елементи самоорганізації: конвенціональний Текст; конвенціональну знаково-символічну комунікацію. Концептуальна модель заключає наступні положення: про Гармонію «не–пропорційних зусиль» – як

конвенціональність, в процесі комунікації (наявно у принципах боротьби Дзю-до); так як Інформаційне суспільство створене людиною, а тому для нього традиційні соціокультурні виміри; із уявлення про суспільство, яке будучи системою, що самоорганізується, визначає які думки і почуття слід допускати до рівня усвідомлення, раціонально-логічного осмислення, які залишити поза усвідомленням; в контексті комунікації кожного члена суспільства і простору самого «цілісного» суспільства, існує необхідність доповнити, що система, що самоорганізується (із теорії даних систем), набуває «в силу своїх самообертів-проекцій» нові якості (якісні характеристики на засадах співвідношення своїх елементів) без співвідношення їх із похідними посилками-чинниками для початку руху-діяльності та розвитку самої системи, а особливо це демонструють соціальні системи. Структура та зміст Конвенціональної комунікації в Концептуальній моделі семіотичного рівня виходять із положення про «Синергетичні параметри соціуму» (по властивості та сутності процесів в ньому), що виявляє: поправку на саму систему, що самоорганізується як на самодостатній та в певній мірі автономний конструкт (і це у властивості самих утворених людиною соціальних систем – суспільств).

В цілому, можливо виокремити суттєві характеристики сучасного інформаційного суспільства: соціокультурний процес (фактично як Соціоекономічний) є глобально – інформаційним; Семіотика інформаційного суспільства походить від способів комунікації; структура Конвенціональної комунікації обумовлюється певним Знаково – символічним патерном діяльності усіх рівнів соціуму. На основі створеної моделі Конвенціональної комунікації на позиціях синергетичного підходу виявляється: Соціум як знакове утворення може забезпечити власну континуальність і цілісність лише в тому разі, якщо кожен окремий індивід функціонуватиме як цілісний текст, ізоморфний усій системі. Семіотичні межі особистості повинні не тільки забезпечувати її унікальність, але й сприяти продуктивній взаємодії з іншими текстами й текстом усього соціуму; Шляхом виконання певних Знакових процедур, що відбивають певний спосіб мислення, можливо формування загальноприйнятих нормативних систем соціального життя на засадах соціально – значимих символів; генерування продуктивних моделей сприйняття легальних способів досягнення соціального й матеріального успіху; створення та генерування продуктивної моделі сприйняття і усвідомлення та відтворення дійсної свободи особистості в контексті соціального й матеріального успіху. Очевидно, що розуміння в міжкультурній комунікації вимагає стикування мовних кодів та концептів, а також потребує заповнення міжконцептуального простору, який може здійснюватися різними способами, залежно від рівня культурно-мовної компетенції комунікантів. Сукупність шляхів і закономірностей переходу від одного мовного коду до іншого у процесі спілкування виявляє, що сьогодні існує проблема не тільки діалогу культур, а і культурної плюральності. Створення комплексної Зовнішньої та внутрішньої комунікаційної системи дозволяє покращити міжкультурну комунікацію. При цьому, Комунікативна компетентність як вміння адекватно інтерпретувати комунікативну поведінку представника іносоціуму не може сформуватися інакше, ніж через засвоєння знакових систем інокультури, зокрема виражених у стереотипах, ментальних цінностях (концептах), жестах, нормах комунікативної поведінки, і без знання цих семіотичних систем та їх культурно обумовленої специфіки неможливо здійснення ефективної міжкультурної взаємодії. Опанування цінностями та стереотипними уявленнями, вираженими в базових концептах інокультури, сприяє порозумінню в міжкультурних комунікаціях і дозволяє уникати потенційних конфліктів, зумовлених культурними розбіжностями.

Висновки. Таким чином, на підставі вищевикладеного, можливо зробити певні узагальнення. У просторі установа інформаційного суспільства як нової постпостмодерністської соціокультурної реальності проявляються особливості та виявляються специфічні можливості міжкультурної комунікації в контексті процесів постмодерну. Комунікація є знаково-символічним патерном – концептом (як структура-схема взаємодії та взаємовідносин, інакше – комунікація не відбудеться), а «перцептивне» наповнення – це відношення до інформації, що історично запропонована в певному соціокультурному просторі та в певний час. У сучасних умовах відбувається розширення і поглиблення процесів міжкультурних комунікацій народів, країн, регіонів. Традиційна спорідненість культур у сфері взаємодії – комунікації впливає на збільшення взаємовідношень, а культурні відмінності є перешкодою на шляху до ефективних міжнародних відносин. Зміст і результати міжкультурної комунікації багато в чому залежать від здатності її учасників адекватно розуміти один одного і досягати згоди – Конвенції – створювати простір конвенціональності, яка визначається семіотичною культурою (створення Тексту-повідомлення) кожної із взаємодіючих сторін, культурою як проекцією для визначення шляхів досягнення порозуміння між носіями різних культур в процесі взаємодії та співпраці. По концептуально-змістовним структурам – це конвенціональний Текст, який і необхідно розуміти та прочитувати, а також створювати як Знаково-символічний простір для комунікації. Для «адекватної» Інтерпретації даного Тексту – повідомлення та створення прийнятного змісту учасники міжкультурної комунікації мають володіти певною комунікативною компетентністю, що виходить за межі лінгвокультурних особливостей дискурсу, до якого вони належать. Взаємовідносини можуть бути "Логарифмовані-спрогнозовані". Символічно– знакові взаємоствідії можливо вважати багатофункціональним феноменом, значущим для соціального суб'єкта та інформаційного суспільства в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лотман Ю.М. Текст и полиглотизм культуры. Избранные статьи в трех томах. Таллин : Александра, 1992. Т. I. Статьи по семиотике и типологии культуры. С. 142-148.
2. Муц Л. Ф. Семіотичні аспекти міжкультурної комунікації. *Гуманітарний вісник ЗДІА. Філософія*. 2015. № 63. С. 218-222.
3. Холл Е. Культура як комунікація: модель та аналіз / Е. Холл, Д. Трапер. К., 1954.
4. Black S. (1997). The Evaluation of Public Relations Education and the Influence of Globalisation / S. Black, R. Gaham. URL: <http://www.ipra.org/members/archive/goldpapers/gold12>. (retrieved: 02.04.2022). [in English].
5. Hofstede Gert Jan (2005). Cultures and organizations: Software of the mind. / Hofstede, Geert, Gert Jan Hofstede, Michael Minkov. Vol. New York. Mcgraw-hill.
6. Jensen I. (2003). The Practice of Intercultural Communication, reflections for professionals in cultural meetings. *Journal of Intercultural Communication*. Issue 6. Pp. 3-13.
7. Ділі Дж. Основи семіотики / Пер. з англ. та наук. ред. Анатолій Карась. Львів : Арсенал, 2000. 232 с.
8. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних і некласичних інтерпретаціях / А. Карась: Монографія. Київ, Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003 . 520 с.
9. Бурдье П. Социальное и физическое пространства. *Социология политики* / Пер. с фр. М. : Socio-Logos, 1993. 335 с.
10. Barthes R. (1997). Essais. Critiques / R. Barthes. Paris, 1964.

REFERENCES

1. Lotman Y.M. (1992). Tekst y polyglotizm kultury [Text and polyglotism of culture]. Yu.M. Lotman // Lotman Yu.M. Selected articles in three volumes. Tallinn: Alexandra. T. I. Articles on semiotics and typology of culture [in Russian].

2. Muts L.F. *Semiotychni aspekty mizhkulturnoi komunikatsii [Semiotic aspects of intercultural communication]* Humanitarian Bulletin ZDIA. Philosophy. No. 63 [in Ukrainian].
3. Hall E. (1954). *Kultura yak komunikatsiia: model ta analiz [Culture as communication: a model and analysis]*. E. Hall, D. Trager. N. Y. [in Ukrainian].
4. Black S. (1997). *The Evaluation of Public Relations Education and the Influence of Globalisation*. S. Black, R. Gaham. URL: <http://www.ipra.org/members/archive/goldpapers/gold12>. (retrieved: 02.04.2022) [in English].
5. Hofstede G. J. (2005). *Cultures and organizations: Software of the mind*. Gert Jande Hofstede, Michael Minkov. Vol. New York. McGraw-hill [in English].
6. Jensen I. (2003). *The Practice of Intercultural Communication, reflections for professionals in cultural meetings*. I. Jensen. Journal of Intercultural Communication. Issue 6. Pp. 3-13 [in English].
7. Deely J. (2000). *Osnovy semiotyky [Basics of semiotics]*. J. Deely: [Trans. from English and science ed. Anatoly Karas]. Lviv: Arsenal, 2000. 232 p. [in Ukrainian].
8. A. Karas. (2003). *Filosofia hromadianskoho suspilstva v klasychnykh i neklasychnykh interpretatsiiakh [Philosophy of civil society in classical and non-classical interpretations]*. A. Karas: Monograph. Kyiv, Lviv: Publishing House. center of LNU named after . And. Franka. 520 p. [in Ukrainian].
9. Burd'e, P. (1993) *Social'noe i fizicheskoe prostranstva [Social and physical spaces]*. P. Burd'e. Sociologiya politiki: Per s fr. M.: Socio-Logos. – 335 s. [in Russian].
10. Barthes R. (1964). *[Essais. Eritiques]*. R. Barthes. Paris [in French].

Vornikov Viktor Ivanovich

Doctor of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of philosophy, psychology and pedagogy

State University of Intellectual Technologies and Communication

1, Kovalska str., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0002-0739-7632

SEMIOTICS OF THE INFORMATION SOCIETY: THE STRUCTURE OF CONVENTIONAL COMMUNICATION

The article reveals the principles of conventional relationships in the modern information society and reveals the peculiarities of communication. The relevance of the research comes from the fact that today communication is considered in most cases from the standpoint of practice – a certain empirical level of experience, etc. The purpose of the study is to examine the principles of communication and their semiotic foundations in the space of signs and symbolic structures of information as the basis of a virtually New level of communicativeness, and to reveal the essential characteristics of "conventionality" as a factor of communication and to substantiate its role on the basis of a theoretical model of communicative interaction, which includes symbolic and symbolic its structural dimensions. Research methods are traditional-general-scientific and conceptual-modeled, which is due to the fact that relationships must be considered in a certain specific and conceptual dimension with certain amendments, since communication is a sign-symbolic pattern – a concept, and its "perceptual" content is problems relating to information. In the results of the research, the position is given that in the space of establishing "post-postmodern" reality, semiotic aspects of communication create symbolization characteristic of postmodernism with "total semiotization" of interactions and relationships. It is stated that in the conditions of rapid strengthening of various levels of informational contacts, the involved signs and symbolic structures of information as the Symbolic basis of a virtually New level of communication require special attention. In the context of existing trends towards transformations of the semiotic space associated with the emergence of new social codes of conventional interaction and self-organization of society, the importance of analyzing new forms of communication and identifying semiotic dimensions that provide opportunities to create a theoretical "model–project" of conventional communication based on a combination is substantiated phenomenological method and semiotic approach. On the basis of the conceptual foundations and principles of the research on the creation and the theoretical Model – the project of relations as a Practical result, we proceed from the results of the combination-synthesis of the phenomenological

method and the semiotic approach, taking into account in the meaningful structure of the signs and symbols involved, which are inherent in the general conceptually conditioned society, and have specificity in the space of a certain social formation. In the conclusions, it is noted that the mastering of sociocultural codes, which are manifested and expressed in the concepts of informational and virtual culture, contributes to the creation of conventions and conventional understanding in communications and allows to avoid existing and potential disagreements.

Key words: *information society, semiotics, text, symbol, sign, communication, communication system, conventional communication, conventional communication strategy.*

УДК 316.74:342.415

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.8>

Гольд Ольга Феліксівна

кандидат філософських наук,

дослідник центру соціології, політики та історії середземномор'я,

Mesopolhis

Aix Marseille university,

бульв. Шарля Лівона, 58, Марсель, Франція

orcid.org/0000-0003-1689-227X

ПОЛІКОНФЕСІЙНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена тематиці поліконфесійності як феномена сучасності в соціально-філософському аспекті, що демонструє актуальність релігійно-громадянських аспектів життя суспільства. В роботі приводимо та порівнюємо думки науковців з приводу поліконфесійності та деяких напрямків цього феномена. Відштовхуємося від філософського розуміння «феномену», що позначає явище, яке досягається на чуттєвому рівні, а не розуму. За І. Кантом феномен те, що пізнається на основі досвіду. Достатню увагу приділено поняттям «народ», «нація», «етнос», «конфлікт» та їх впливу на соціальне та культурне поле в Україні та світі зараз. В роботі ми спираємося на методологію світової традиції науковців розглядати подібні феномени. Також ми беремо до уваги контекст мультикультурального синтезу та переходу суспільства від традиційного до сучасного в умовах глобалізаційних, макро-історичних та конвергентних процесів. Доводячи факти та роблячи аналіз ми підводимо до висновків – сучасний етап розвитку соціуму характеризується прагненням як до екуменізму з одного боку, так і до глобальної поліконфесійності та мультикультуральності як в світі в цілому так в Україні; поліконфесійні явища в суспільствах можуть мати як конфліктогенні властивості, так і ведуть до встановлення миру в суспільствах за різних умов; незважаючи на військовий конфлікт в Україні, жодна з релігійних організацій не стала забороненою на державному рівні (хоча, що стосується деяких церков, це ще питання не на часі); ідентичність змінюється в соціумі та часі; класовий конфлікт можливий в сучасному суспільстві, але несумісний з демократією; сучасний досвід існування поліконфесійної держави під час військового конфлікту є предметом подальшого вивчення в академічному колі.

Ключові слова: конфесія, культура релігії, мультикультуралізм, народ, народний патріотизм, нація, поліконфесіоналізм, етнологічний аспект, феномен сучасності, церкви.

Вступ. В сучасному соціумі розуміти такий феномен як поліконфесійність є актуальною науковим напрямком, це феномен сучасного соціуму, що має історичні витоки та поглиблюється на протязі років в різних сферах. Розглянуто історію, форми та принципи розуміння поліконфесійності як феномена сучасності. Ці питання розглядаються з точки зору концептуальних засад філософського знання, що сенс для подальшого наукового розвідування.

Методи. В дослідженні було прийнято за основу соціально – філософські та філософії історії принципи:

- 1) Іммануїла Канта – можливого пізнання феномена – предмета суспільства;
- 2) Дж. Кеннета Гелбрейта – дослідника явищ «індустріального суспільства», «глобалізації», «інформаційного суспільства»;
- 3) Юваля Ноя Харари – концепції феномену «еволюції людини як домінантного виду», та цивілізації, як «макро – історичного процесу».

Виходячи з підходів дослідження теми, «феномен та особливості поліконфесійності» як риси сучасності, ми розглядаємо у контексті мультикультурного синтезу з точки зору соціалізації та переходу суспільства від традиційного до сучасного в умовах глобалізаційних, макро – історичних та конвергентних процесів.

Мета та завдання. Філософська думка вже торкалась різних аспектів поліконфесійності та мультикультуральності, але в умовах сьогодення виникають нові форми, методи та підходи розгляданню цього явища у світі та Україні. Сьогодні має значення явище формування нових громадських та конфесійних течій за умов поліконфесійності, що по новому викликає зацікавленість в світовій науці. Заглиблюючись у питання феномену поліконфесійності ми намагаємось відкрити сучасні аспекти соціуму. Торкнемось питання що, є нині конче важливим для дослідження – що є «народом», «нацією», «етносом» філософсько-соціальному та політичному розумінні в Україні та в світовому обсязі? Як цей фактор впливає на соціально – політичний простір сучасної країни? Поки академічне знання не дійшло до однієї думки.

Існує маса вітчизняної та зарубіжної літератури, присвяченої аналізу поліконфесійності в сучасності як феномену в соціально – філософському аспекті. Так, дослідницькі розглядання поліконфесійності в контексті конструктивізму, глобалізаційних процесів, етнології було здійснено такими зарубіжними авторами, як П. Бергер, Ж. Бодрийяр, М. Вебер, Д. К Гелбрейт, Л. Гумилев, І. Кант, Г. Спенсер, Ю. Н. Харарі, Ф. Янсі та іншими. Трансформації релігійної сфери, що зумовлені відомими геополітичними змінами ХХ – ХХІ ст., проаналізовані в працях українських науковців М. Козловця, О. Сагана, О. Яроша та ін. Значний доробок у вивченні впливу поліконфесійності на процеси нації – етносу, геополітики та культурного поступу українства належить А. Колодному, В. Титаренко, Л. Филипович, П. Яроцькому. Сучасна історія поліконфесійності як соціалізуючого аспекту розглядаються також у працях О. Гаркуши, О. Гольд, О. Добродум, Є. Мартинюка, В. Слюсаря та ін. Однак, немало питань феномену поліконфесійності з точки зору соціально-філософського аналізу ще не розкрито в наукових розвідках.

Ми вже зверталися до цієї теми: «гострі дискусії розгортаються також навколо цінностей й ідентичностей, підвалини яких ґрунтуються на релігійних уявленнях і почуттях. Хоча релігійний ландшафт планети все ще зберігає історико-географічну сегментацію і деякі країни виглядають достатньо гомогенними з огляду на релігійну приналежність своїх громадян, однак події початку третього тисячоліття, відбуваються в світі і в Україні, свідчать про зростання ролі релігійного фактору у світовій політиці, що надає надзвичайної актуальності цій проблемі. З огляду на зазначене феномен поліконфесійності стає предметом підвищеної уваги як науковців, так і богословів, священнослужителів та парафіян» [1].

Уточнимо, у філософському розумінні «феномен» позначає явища, які досягаються на чуттєвому рівні на противагу того що підпорядковується розуму. За визначенням І. Канта, феномен – явище, яке пізнається на основі досвіду.

Концептуальна ідея цивілізаційної домінанти людини в природі, з точки зору історика Ю. Н. Харарі зводиться к тому що: 100 000 років тому *Homo sapiens* був одним із щонайменше шести видів людини, що жили на цій планеті – твариною, яка грала в екосистемі роль не більшу, ніж інші живі істоти. Приблизно 70 000 років тому, невідома ще, зміна когнітивних здібностей *Homo sapiens* перетворила його на інтелектуала природи та господаря світу. Професор відповідає на питання: як це сталося; чому це не було з іншими видами людини; як і чому з'явилися економічні відносини, суспільство та релігія; як виникали і руйнувалися держави та імперії; чому суспільства ставили жінок нижче за чоловіків; яке життя на нас чекає, та інші культурно – історичні питання відповідає Ю. Харарі та показує, як історія формувала людину. Автор намагається простежити зв'язок між подіями минулого і проблемами сучасності [2].

Перше десятиріччя ХХІ ст. в світі проявилось поглибленням кризових явищ в соціумі, перетворенням дестабілізації в постійність суспільного життя. Ці процеси характеризуються нестабільністю та невизначеністю політичних та релігійно-філософських ідей, кризою основних суспільно – культурних напрямів, економічно-соціальними проблемами. В період різноманітних соціальних стресів виникає криза ідентичності. Тому актуально розглядати поняття нації, етносу, народу, конфесії, мультикультурності, згідно з умовами сучасності. Для детального аналізу цих проблем звернемося до науковців та авторів що піднімають такі питання в соціально-філософському аспекті.

За працями М. Вебера, нація існує тоді, коли є певні об'єктивні ознаки, які відрізняють народи (мова, територія, історична доля), а члени спільноти усвідомлюють їх як морально – етнічну цінність, зауважував важливість культурних впливів, визваних релігією. Індивідуальність нації пов'язана з її культурою, яка синтезує її історію, характеристики релігійних ідей та ідентичності [За 3].

Щодо значущості феномену полікультуральних відносин знаходимо у історика та етнологі Льва Гумільова, який пропонує гіпотезу про унікальність та «пасіонарність етносів» в культурі. Він дотримувався думки, що «ми повинні вивчати етнічні процеси не для того, щоб формувати їх або командувати ними, це неможливо, і ми можемо лише зробити гірше, тут зіпсувати легко, а виправити важко. Але для того, щоб знати стан того або іншого етнічного феномену, брати його до уваги і зважати на нього». [4]

Кривицька О.В – авторка праці присвяченої темі етнополітиці зазначає «Колективне «я» нації – занадто слабе, щоб утворити цілісну спільноту, а темпи формування політичної нації повільні. Відсутність моделі суспільного розвитку, соціально-економічна нестабільність, криза недовіри спричиняють ризики виходу з правового поля, неминуче призводять до подальшої поляризації суспільства із непередбачуваними наслідками, провокують соціум на протестні акції» [5].

Поява нації, за норвезьким дослідником Т. Еріксоном, залежить від «групи впливових осіб». Він зазначає, що «нація» як продукт національного мислення стає реальним політичним інструментом після схвалення в масовому середовищі, тоді легко назвати націю фантомом, політичним гаслом, засобом глобалізації [6].

У виданні культурологічно – соціального тренду звернемося знову до праці *Thomas Hylland Eriksen, Marek Jakoubek*, представляють деякі з нових тем і підходів до етнічних відносин, вказуючи на те, «як не тільки емпіричні проблеми, але й теоретичні розробки в соціальних науках завжди розвиваються як діалог між наукою та зовнішнім світом. Відносини між етнічністю та культурою іноді обговорюються в контексті соціального конструктивізму. Наприклад, як Фредрік Барт норвезький соціальний антрополог, зацікавився етнічними відносинами з часів своєї польової роботи в Сваті, Пакистан, яка відбулася в середині 1950-х р. Етнічна група, за Ф. Бартом, це – спільність народу і національності. Так в Західній Європі дослідження етнічної приналежності в основному зосереджені або на корінних, або на іммігрантських меншинах, а етнічність в основному концептуалізується як відносини між меншиною, з одного боку, і більшістю та державою, з іншого боку. Політика корінних народів, переважно представлена Айдхаймом / Eidheim – етнічні групи та кордони, практично вибухнула у світі в 1970-х р.» [7].

Зупинимось на понятті поліконфесійності як феномену соціуму, як свідчать українські автори: «перше – досвід багатьох країн (Болгарія, Сербія, Албанія, Ліван, Індія) переконує, що релігійна сфера у стані міжконфесійних конфліктів не здатна консолідувати соціум. Друге, поліконфесійність спричинена низкою чинників: закономірним наслідком церковних розколів та уній, міграційними процесами. Третє, за впливу з боку політичних акторів конфесії стають суб'єктом конкуренції, яка спричиняє міжцерковну і конфесійну нетолерантність. Четверте, поліконфесійність, конкуренція та протистояння конфесій знижують вагомість морального авторитету Церкви в громадянському суспільстві» [по 5].

Автор праць з історії цивілізації та транзитивної політології, директор інституту стратегічних досліджень у Гарварді, Самуель Гантінгтон майже 20 р. тому, пропонував концепції ідентичності: «Протягом трьох століть стрижнем американської ідентичності була англо-протестантська культура. Саме вона – те спільне, що об'єднує американців, ...саме вона вирізняє американський народ серед інших» [8].

Поліконфесійність стикається з аспектами соціуму в наш час і пвдпадає под феномен конфлікта, що стає актуальним в наш час. З точки зору дослідника конфліктів Ральфа Дарендорфа, «соціальні групи небезпечні, їхня поведінка непередбачувана, стихійна, анархічна, вони, по суті, протистоять і борються з державою та іншими соціальними групами. Узагальнюючи ці ідеї, можна висловити гіпотезу про існування в сучасному суспільстві, включаючи українське,

що складається зі значної кількості різноманітних підгруп, досить значною за своїми розмірами соціальної групи або класу, який можна умовно назвати другим. До нього слід відносити всіх, незалежно від життя, соціального становища, освіти, професії тощо. – всіх, хто випав або випадає з «класу більшості» з якихось причин, а точніше випадає з соціального консенсусу. Внаслідок останнього ці групи чи підгрупи не просто опозиційно, а вороже ставляться до існуючого суспільства. Це може бути ворожість пасивна, латентна за формою, у вигляді простого неприйняття, заперечення даного суспільства та виключення з нього самого себе, що не матеріалізується у колективних організованих діях, а може бути активна ворожість у формі цілеспрямованих терористичних актів проти беззахисних та сторонніх до цієї особи громадян. Вважаючи класовий конфлікт все ж таки можливим і в сучасному суспільстві, бо з несумісним з демократією» [9].

Під час повномасштабного вторгнення путинських військ в Україну, відбулися 30 травня 2022 року слухання у Комітеті з питань гуманітарної та інформаційної політики на тему: «Про загрози національній безпеці України, пов'язані з діяльністю релігійних організацій, що мають керівні центри на території держави-агресора». Взяли участь у конференції: народні депутати України, представники міністерств та відомств, члени Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, представники обласних державних/військових адміністрацій, міських/сільських та селищних рад, громадських і релігійних організацій, науковці, експерти у сфері свободи совісті, громадськість. «Дев'ятий рік в Україні триває російська військова агресія. Четвертий місяць триває повномасштабне військове вторгнення РФ в Україну, що супроводжується цинічними і протиправними діями. Російська окупація частини українських територій істотно позначилася на ситуації з дотриманням прав релігійних організацій. Останні фактично перетворилися на простір релігійної несвободи. Діяльність священнослужителів Російської Православної Церкви та її представників спрямована на підрив територіальної цілісності України, суверенітету держави, та насамперед поглиблює міжцерковні та міжконфесійні конфлікти і протистояння в нашій державі», – зауважила заступниця голови Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики України І. Констанкевич [10].

Результати. Незважаючи на негативні впливи московського патріархату та священнослужителів окремо, попри антигуманістську та антипацифістську позицію чільника церкви патріарха Кирила, яка є неприпустимою з точки зору етики релігійного діяча і людяності взагалі, колабораціоністський дії деяких священників в Україні, в країні не було заборонено жодної церкви сьогодні. Згідно зі статтею Конституції України «Про свободу совісті та віросповідань» кожна людина має право вибирати навіть у складні часи які переживає країна. Але, попри все суспільство чекає на масштабні санкції проти патріарха Кирила та інших релігійних діячів, які вступають в зговір з агресором чи іншими діями розпалюють конфлікти, дезінформують парафіян та ведуть до антиукраїнських дій.

Висновки. Сучасний етап розвитку соціуму характеризується прагненням як до екуменізму з одного боку, так і до глобальної поліконфесійності та мультикультуральності як в світі в цілому так в Україні. Поліконфесійні явища в суспільствах можуть мати як конфліктогенні властивості, так і ведуть до встановлення миру в суспільствах за різних умов. Незважаючи на військовий конфлікт в Україні, жодна з релігійних організацій не стала забороненою на державному рівні. Ідентичність як феномен має змінюватись в соціумі та часі. Класовий конфлікт можливий в сучасному суспільстві, але несумісний з демократією. Сучасний досвід існування поліконфесійної держави під час військового конфлікту є предметом подальшого вивчення в академічному колі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гольд О., Козловець М. А. CONFSSIONAL PLURALISM AS A PHENOMENON OF MODERNITY: WORLD AND UKRAINIAN CONTEXT. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки: науковий журнал*. Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2021. Вип. 2 (90). С.40-51.
2. Харари Ю. Н. *Sapiens*. Краткая история человечества Синдбад 2020 512 с.
3. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ: Основи, 1998. 534 с.
4. Гумилев Л. Мифы и реальность этносферы Дружба народов. 1989. № 11. С. 182–196. 51, с. 196.
5. Кривицька О.В. Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України [монографія] К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 328 с. ISBN 978-966-02-7572-0
6. Thomas Hylland ERIKSEN : Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives, Londres, Pluto Press, 1993 180 p.
7. Thomas Hylland Eriksen, Marek Jakoubek Ethnic groups, boundaries and beyond, 2018. 19 p.
8. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. М. : Транзиткнига. 2004 635 с.
9. Шевель И, Казаков В. – Ральф Дарендорф о соц. конфликтах – <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2010/3/6.pdf>
10. У Комітеті з питань гуманітарної та інформаційної політики проведено слухання «Про загрози національній безпеці України, пов'язані з діяльністю релігійних організацій, що мають керівні центри на території держави-агресора» Інформаційне управління 31 травня 2022 – <https://www.rada.gov.ua/news/razom/223469.html>

REFERENCES

1. Gold O., Kozlovets M.A. Confessionally pluralism yak phenom suchasnosti: svit ta ukraïnski kontekst (2021) [CONFSSIONAL PLURALISM AS A PHENOMENON OF MODERNITY: WORLD AND UKRAINIAN CONTEXT] Zhytomyr: Zhytomyr State Publishing House. I. Franko University, 2021. [in English]
2. Harari U. N. sapiense. Korotkaya istoriya chelovechestva. (2020) [Sapiens.A brief history of mankind] Sinbad [in Russian]
3. Weber M. Sociology. General historical analyzes. Policy.(1998)[Sociologiya Zagalnoistorichni analysis] Kyiv : Osnovy 534 p. [in Ukrainian]
4. Gumilev L. Mithi i realnist etnosphere (1989)[Myths and reality of the ethnosphere]. drujba narodiv 1989. № 11. P. 182-196. 51, p. 196 [in ukrainian]
5. Кривицька О.В. Demarkaciyni linii v etnologichnomu prostori Ukr.(2015) [Demarcation lines in the ethno-political space of Ukraine [monograph] K. : ІПіЕНД them. IF Kuras NAS of Ukraine, 2015. 328 p. ISBN 978-966-02-7572-0 [in Ukrainian]
6. ERIKSEN Thomas Hylland Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives (1993), London, Pluto Press, 1993. 180 p. [in English]
7. Thomas Hylland Eriksen, Marek Jakoubek Ethnic groups, boundaries and beyond (2018) – 19 p. [in English]
8. Huntington S. Hto mi? Vizivi Americanskoi identichnosti (2004)[Who are we? Challenges of American national identity]. M. : Transit book. 2004. 635 p.[in Russian]
9. Shevel I, Kazakov V. Ralf Dahrendorf pro socialni conflict [Ralph Dahrendorf on soc. conflict] <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2010/3/6.pdf> [in Russ.]
10. Comitet z pitan humanitarnoi ta informatinoi politiki proviv sluhannia “Pro zagrozi bepezi Ukraini, poviazani z pitanniam religinih organizati z ker.ivni centri na teritorii derjavi agressora” (2022) [The Committee on Humanitarian and Information Policy held a hearing "On threats to national security of Ukraine related to the activities of religious organizations with governing centers in the aggressor state"] Information Office, 2022 URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/223469.html> [in Ukrainian].

Gold Olga Felixivna

kandidat philosophskich nauk

Researcher,

Centre mediterranean sociologic, science politics and history

MESOPOLHIS

Aix Marseille university

58, Boulevard Charles Livon, Marseille, France

orcid.org/0000-0003-1689-227X

**POLYCONFESSIONALISM AS A PHENOMENON OF MODERNITY:
SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT**

The article is devoted to the topic of polyconfessionalism as a phenomenon of modernity in the socio-philosophical aspect, which demonstrates the relevance of the real-civic aspects of society. In this paper we present and compare the opinions of scientists on polyconfessionalism and some areas of this phenomenon. We move from the philosophical understanding of the "phenomenon" that denotes a phenomenon that is achieved at the sensory level, not the mind. According to I. Kant, a phenomenon is something that is known on the basis of experience. Sufficient attention is paid to the concepts of "the people", "nation", "ethnicity", "conflict" and their impact on the social and cultural field in Ukraine and the world today. In this paper we rely on the methodology of the world tradition of scientists to consider such phenomena. We also take into account the context of multicultural synthesis and the transition of society from traditional to modern in the context of globalization, macro – historical and convergent processes. Proving the facts and making an analysis, we draw conclusions – the current stage of development of society is characterized by the desire for ecumenism on the one hand, and global multiconfessionalism and multiculturalism in the world as a whole and in Ukraine; polyconfessional phenomena in societies can have both conflictogenic properties and lead to the establishment of peace in societies under different conditions; despite the military conflict in Ukraine, none of the religious organizations has been banned at the state level (although for some churches this is still not the case); identity as a phenomenon changes in society and time; class conflict is possible in modern society, but incompatible with democracy; modern experience of the existence of a multi-religious state during a military conflict is the subject of further study in academic circles.

Key words: culture of religion, church, confession, conflict, ethnological aspect, multiculturalism, patriotism of the people, phenomena of modernity, policonfessionalism, the people, nation.

УДК

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.9>**Манойло Наталія Григорівна**

кандидат філософських наук,

докторант

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

вул. Пирогова, 9, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-6369-7437

НОТАРІАТ ЯК СТРУКТУРНИЙ ФЕНОМЕН СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ, СВІТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС

У статті розглядається нотаріат як важливий специфічний орган, що виконує важливу функцію в практиці державного управління, спрямованого на утвердження демократично-правових відносин між різними суб'єктами життєдіяльності суспільства. Держава є найвищою формою політичної організації суспільства, проте не завжди форми правління в ній відповідають очікуванням людей щодо методів управління. Для цього потрібні певні органи, які б сприяли утвердженню правових норм в їх справедливому, настільки можливо, її функціонуванню. Понад тисячолітній період існування українського народу в умовах чужих за його ментальними характеристиками держав породило негативне ставлення до держави, що суттєвим чином гальмує розбудову й функціонування необхідних для цього інституцій. Зарадити таким негативним настроєм допоможе знання й використання досвіду державного будівництва, який досить розлого і всебічно представлений у філософських вченнях видатних мислителів. У статті наводяться міркування Платона, Аристотеля, Гегеля щодо сутності держави, форм правління, методів і способів формування розуміння громадянами необхідності існування держави та власної ролі в укріпленні інститутів управління. В якості таких розглянуті пропозиції О. Конта, виражені ним у відомій парадигмі «знати, щоб передбачити, передбачити, щоб уникнути», зміст якої розкритий досить детально і може бути використаний в тому числі органами нотаріату, оскільки професійний фаховий рівень нотаріусів дозволяє бути одним із головних допоміжних правових структур суспільства. Нотаріуси, маючи щоденне спілкування з юридичними особами, володіють знаннями про рівень їх правосвідомості, тому здатні допомогти державним органам у прийнятті таких законів, які б дозволяли уникати будь-яких непорозумінь і негативних проявів відносно держави.

Ключові слова: держава, нотаріат, нотаріус, управління, система управління, право, правосвідомість.

Постановка проблеми. Проблема з науково-філософської точки зору означає знання про незнання. Постійні соціологічні опитування свідчать про вкрай низький рівень обізнаності значної частини українських громадян щодо сутності держави, права, своїх громадянських обов'язків і т. ін. Знаючи це, постає проблема, суть якої в тому, яким чином формувати правосвідомість не на рівні буденного розуміння сутності права як критерія справедливості, а на рівні, який би не просто звично брався «до відома», а не до виконання. Іншого способу, як використовувати всіх носіїв таких знань, якими є професійно підготовлені фахівці юридичного профілю, в якості активних суб'єктів просвітницької діяльності не існує. Цивілізовані країни пройшли необхідні для цього етапи Відродження, Гуманізму, Реформації та Просвітництва, наслідком чого стало формування республіканських форм державності. Просте надання людині статусу громадянина, як і проголошення республіки, не означає, що вони свідомі того, що є державотворцями.

Методологічною основою, зважаючи на сказане, даної статті є використання напрацювань у справі державотворення, здійснених видатними представниками політичної філософії та філософії права.

Мета статті – обґрунтувати провідну роль нотаріату й нотаріуса в процесі формування держави і громадянського суспільства як її опори й активного суб'єкта державотворчості.

Виклад основного матеріалу. Суспільство – це певні взаємовідносини між людьми, засобами яких вони реалізують свої потреби та інтереси. Оскільки засоби, які вони обирають для їх задоволення, не завжди є такими, що сприймаються всіма, досить часто між ними виникають суперечки й конфлікти, які можуть закінчуватися вбивствами, а між різними народами – війнами. Тому виникає держава як політико-правовий інститут управління всією сукупністю відносин, які визначають сумісну життєдіяльність людей в суспільстві. Що не означає, нібито держава в будь-якій формі організації управлінської діяльності відповідає очікуванням людей. Із чого не випливає, що вона має відмерти, як це пропагувалось радянською ідеологією. Вона має набути правового характеру, який би врегульовував відносини між людьми такими нормами, які б достатньою мірою задовольняли всіх її громадян. Адже без держави неодмінно буде діяти природний закон, згідно якого в боротьбі за виживання перемагають більш фізично й розумово спритні. Між тим головне завдання держави – зберегти життя і здоров'я всіх її громадян утвердженням стабільно зростаючого економічного, політичного, соціокультурного розвитку суспільства.

Ефективне й прискорене утвердження української держави якраз і потрібне для того, щоб її існування отримало історичну перспективу. Адже тисячолітнє перебування українського народу в складі інших держав породило в свідомості значної його частини скептичне ставлення до інституту держави загалом. Як і згубну думку про те, що це народ бездержавний. Саме на цю його частину впливають сучасні засоби інформаційної дезінформації недружніх до нас держав. Для протидії таким настроям потрібно використовувати державотворчий досвід інших народів. Як і вкрай важливі поради видатних мислителів відносно утвердження в суспільстві державницького умонастрою, наявність якого вже буде стовідсотковою і відпаде потреба в щорічних, з нашої точки зору шкідливих і небезпечних, зважаючи на недружнє оточення, опитуваннях населення відносно того, чи підтримує воно існування власної держави...

Обґрунтовуючи нотаріальну спільноту в якості носіїв високого рівня правосвідомості та необхідність надання їм належного впливу на формування свідомості пересічного люду, ми повинні враховувати застереження Платона й Аристотеля щодо негативних проявів демократії, яку вони не відносили до правильних форм правління. Такою у Платона є тимократія або тимархія – влада найкращих, наділених філософським розумом і, відповідно, розумною волею. Але форми правління змінюються циклічно, тому на зміну тимократії приходять олігархія, демократія і тиранія. Демократія – це влада більшості над меншістю, бідних над багатими. Оскільки філософський розум не властивий переважній більшості людей, а розумна воля найкращих не здатна тривалий час протистояти майновому і фінансовому багатству, і вони стають олігархами, «через схильність дивитися один на одного і наслідувати таким же, як всі вони, робиться і простий народ. А звідси, продовжуючи вправлятися у любові до здирництва, громадяни, чим вище ставлять гроші, тим нижче – доброчесність» [7, с. 397].

Головне в демократії, на його думку, не те, що нібито державою управляє народна більшість, а те, що в суспільній свідомості починають панувати античесноти. У свідомість більшості «урочисто, з великим хором вводять нахабство, свавілля, розпусту і безсоромність, і все це у них уквітчано, все це вихваляють вони і називають прекрасними іменами: нахабство – освіченістю, свавілля – свободою, розпусту – пишністю й розкішшю, безсоромність – мужністю» [7, с. 399]. Тому цілком логічно демократія з себе самої народжує тирана і, відповідно, тиранічну форму правління, оскільки «надмірна свобода цілком природно має перевести як окрему людину, так і поліс ні до чого іншого, як до рабства» [7, с. 400-401].

Такому ходу розвитку та існування полісу Платон протиставляє ідеальну державу. Інакше кажучи – можливу з позицій логічних і об'єктивних міркувань розуму. Він зазначає: «Мудрим є поліс, якщо він благочестивий. Але благочестивість, вочевидь, є деяке знання, тому що все ж таки не невіглаством, а знанням добре радять» [7, с. 401]. Цим визначається запропонована ним соціальна структура ідеальної держави. Її правлячу верхівку складають люди, які володіють мудрістю як у філософському, так і прикладному значеннях. Вони мають мужність зберігати «думку про закон відносно небезпек, отриману з вихованням, що являють собою ці небезпеки

і які вони» [7, с. 402]. Головна небезпека, відзначав Сократ, ведучи діалоги з молодими невігласами, проголошувати вірні думки, які, будучи отримані без освіти, є звирячими й рабськими. Звирячими тому, що без освіти й виховання відсутні аргументи, які б переконували в правильності думок; рабськими тому, що сприйняті на віру, а не внаслідок глибоких роздумів.

Аристотель розрізняв правильні й неправильні форми державного устрою. При цьому «верховна влада повинна бути в руках або однієї людини, або небагатьох, або більшості. І коли одна людина, небагато, чи більшість правлять, керуючись суспільною користю, природно, що такі форми державного устрою суть форми правильні, а ті форми, при яких беруться до уваги особисті інтереси або однієї особи, або небагатьох, або більшості, суть відхилення від правильних. ...», Відхилення від зазначених устроїв такі: від царської влади – тиранія, від аристократії – олігархія, від політії – демократія. Тиранія – монархічна влада, що переслідує користь одного правителя; олігархія опікує вигоди заможних громадян; демократія – вигоди незаможних; загальної ж користі жодна з них не переслідує» [2, с. 472].

Вчитель вважав, що держава відповідає своєму призначенню доти, доки адекватним її сутності залишається наявний у ній політичний устрій, з яким громадяни ідентифікують свою свідомість і спосіб життя. Вони поміж собою повинні бути подібними за розумінням її сутності, інакше вона буде слабкою й нездатною створити такого рівня життя, який би сприймався ними як найвище благо. А вона якраз і створюється загального блага.

Нескладно впевнитись у тому, що значною мірою подібні процеси супроводжують ще досить коротку історію української державності. Що якоюсь мірою об'єктивно, оскільки знання історії небагатьма не робить можливим використати їх для подолання інерції масової свідомості з властивими їй уявленнями та смислами, на що ми звернули увагу в попередньому підрозділі. Люди бажають справедливості, але далеко не завжди свою життєву позицію визначають нею в тому її розумінні, яке властиве філософському рівню її розуміння. Справедливість, згідно вчення Аристотеля, це надбання душі, але не розумної її частини, а поза-розумної. До першої входять «розумність, проникливість, мудрість, здатність до навчання, пам'ять»; до другої «те, що називають чеснотами: розсудливість, справедливість, мужність та інші риси характеру (ethos), які викликають схвалення. Справді, за них нас схвалюють, тоді як за властивості, що входять до розумної частини душі, ніхто нікого не дякує: людині ніколи не висловлюють схвалення за те, що в неї є розум, розумність або інша подібна ознака. Але й поза-розумну частину душі схвалюють, звичайно, тільки коли вона узгоджується з розумною частиною душі і служить їй» [1, с. 305].

Ми на цьому наголошуємо, оскільки попередній державний устрій виходив із того, що народні маси є рушійною силою історії, на тлі яких інтелігенція – це лайно. Інерція такого розуміння цілком відповідала настроям фактично безправної більшості. Іншого розуміння вона й не могла мати, оскільки філософія була жорстко підпорядкована класовому й партійному принципам, виконуючи не функцію свободомислення, а функцію ідеологічного обґрунтування монополю правлячої партії. Яка, звичайно, стверджувала, що дбає про загально-народне благо. Це проявляється і в сучасній державі, що набула олігархічної форми.

Варто зазначити, що монархія в контексті політичного вчення Аристотеля означає не тільки і навіть не стільки владу однієї людини, скільки одного начала, яким є розум і його видові ознаки – морально-етичні та правові чесноти. «Бажане, щоб володарював закон, а не хто-небудь з числа громадян. ...Отже, хто вимагає, щоб володарював закон, вимагає, очевидно, щоб володарювало тільки божество і розум, а хто вимагає, щоб володарювала людина, привносить у це і тваринне начало. Тому що пристрасть є щось тваринне і гнів збиває з істинного шляху правителів, хоча б вони й були найкращими людьми; навпаки, закон – це вільний від безконтрольних порухів розум» [1, с. 481].

Будь-які державні інститути, які створені людиною, можуть ефективно функціонувати за умови, що в них працюють люди, що є суб'єктами розумно-вольової дії. А ними є ті, які не допускають проявів свавільної волі, якою є та, що підпорядковується не виробленим людьми законам, а неконтрольованими проявами стихійної афективної волі. Здатними до такого способу діяльності можна стати не від одного лише знання законів, а від її постійної щоденної

підпорядкованості власних дій їх змісту. Звідси й наша впевненість в тому, що зі всіх спільнот, які мають юридичну освіту і займаються нею професійно, тільки нотаріуси поставлені в такі жорсткі умови. Що, звичайно, не перетворює їх у «рабів» закону. Навпаки, знаючи й відчуваючи недоліки законів, вони не піддаються спокусі якимось чином обійти їх. Ми припускаємо, що надмірна регламентація їх діяльності, критичне ставлення до яких нами вище розкрито, має той сенс, що керівні люди в державних органах сподіваються їх засобами сприяти укріпленню розумно-вольових дій, розраховуючи, що саме ця категорія правників не допустить свавілля. Можливо, що їм відоме застереження Філософа, згідно якого «душа володарює над тілом, а розум над нашими устремліннями – як державний муж» [1, с. 383]. Принаймні, нам би хотілось у це вірити.

Для утвердження в державі і, відповідно, в суспільстві розумної волі важливо використати положення О. Конта, згідно якого вкрай важливо діяти згідно парадигми: **знати, щоб передбачити, й передбачити, щоб уникнути в діях непередбачуваних наслідків.**

Філософія, як відомо, розвиває в людини, як відзначав М. Гайдеггер, продуктивну запитальність, або ж продуктивну допитливість. Тому поставимо до наведеної формули життя такі питання: «Що потрібно знати, що передбачити і чого можна й потрібно уникати, якщо йдеться про суспільство як взаємодію між людьми?». В контексті нашого дослідження відповіді мають бути такими. 1. Потрібно знати смисловий зміст уявлень і очікувань людей щодо призначення правової держави, громадянами якої вони є. 2. Потрібно передбачити певні заходи, які б надавали стихійно сформованим смислам уявлень про неї об'єктивно-наукового, заснованого на історичному досвіді побудови такого типу державності, представленого/явленого в текстах видатних мислителів. Звідси й наші посилання на античних класиків філософії, адже виявлене ними відоме майже 2,5 тисяч років тому, чомусь не реалізується в нашому суспільстві. Натомість цивілізовані держави являють собою втілення ідей Вчителя в суспільно-правову політичну площину. О. Конт з цього приводу відзначив, що «жодна ідея не може бути належним чином зрозуміла без знайомства з її історією» [6, с. 553]. Хоча це було відомо й до нього, але саме він надав філософії позитивного спрямування в тому, що її ідеї мають увійти у світ людської свідомості, ставши практичними, а не лише умоглядними. 3. Поєднавши зміст уявлень, сформованих на основі буденного досвіду, зі змістом, виробленим історією пізнання та історією практичної діяльності, можна сподіватись на уникнення тих явищ суспільного життя, які породжують кризові явища як в житті окремої людини, так і суспільства в цілому.

На наш погляд, вітчизняна система вищої освіти не надає належного значення вченню О. Конта. Між тим відкриті ним закони розвитку стадій людського мислення і постійного підпорядкування змісту людських уявлень спостереженню за їх втіленням об'єктивно характеризують той духовний базис, на якому функціонує держава, суспільство. «Цей закон полягає в тому, що кожна з наших головних концепцій, кожна галузь наших знань послідовно проходить три різних теоретичних стани: стан теологічний або фіктивний; стан метафізичний або абстрактний; стан науковий або позитивний. Іншими словами, людський розум в силу своєї природи в кожному своєму дослідженні послідовно користується трьома методами мислення, характер яких суттєво різняться і навіть прямо протилежний: спочатку методом теологічним, потім метафізичним і, нарешті, позитивним» [6, с. 553].

Досліджуючи феномен нотаріуса й нотаріату, ми розрізняємо три стадії становлення людського буття, які значною мірою відповідають зазначеним методам мислення. Буденний розраховує на те, що інтереси й потреби людини можуть задовольнятися якимось чудесним протиприродним чином. На цьому спекулюють політичні партії, які вустах своїх лідерів промовляють подібні чудеса здійснення мрій про благо як ціль. Граничний формує наукову свідомість, яка відкриває сутності об'єктів буття, включно до буття суспільства, проте самі ці сутності, вони ж закони, не реалізують бажане для людей. Мета-граничний дозволяє не лише увійти у світ сутностей і виявити світло знань, але й надихає на їх практичне позитивне здійснення, оскільки абстраговані сутності, закони діють в самій людині. Це дозволяє створювати так звану другу природу, адже збиральницький період в історії людства давно минув. Звичайно,

що не на шкоду першій. А вона є в тому випадку, коли правові закони, створені людьми для них самих, не узгоджуються не узгоджуються зі справедливістю по відношенню до неї.

Звідси висновок про сутність позитивної філософії: «Любов як принцип, порядок як підвалини і прогрес як ціль – таким є... основний характер кінцевого устрою, який позитивізм починає встановлювати в систему все наше особисте й соціальне існування засобом незмінного поєднання почуття із розсудом і діяльністю» [6, с. 584]. Ми виходимо з того, що саме такий спосіб діяльності властивий нотаріальній спільноті. Адже їх розум, сформований на правових законах, має державний статус, робить їх «державними мужами». Важливо, щоб держава в особі своїх очільників, розуміла це. Як і те, що саме носії розуму, а не лише виконавці його спрямувань, є державниками.

Часто в суспільстві виставляється претензія до теоретиків, суть якої в тому, що їх ідеї носять абстрактний характер, відірвані від потреб народу і т. п. Що не означає, що це справедливі нарікання. Гегель, який, звичайно, не є авторитетом не лише для пересічного люду, але й для освічених, які отримували освіту в добу, коли він подавався, за висловом В. Леніна, як «сволота ідеалістична», а не як геній діалектично-пізнавального понятійного мислення, на це у свій час відповідав таким чином: «Плани і теорії можуть претендувати на реальність тією мірою, якою вони здійсненні, значимість їх не змінюється від того, набули вони свого втілення в реальності, чи ні; що стосується теорії держави, то вона може відображати стан держави і конституції постільки, оскільки вона реальна» [3, с. 76]. Це дає нам підстави для того, що реальна українська держава несе на собі певну міру провини за те, що не досить продуктивно використовує громадянське суспільство, включно зі спільнотою приватного нотаріату, для утвердження правових критеріїв оцінки своїх намірів і здобутків. Адже очевидно, що носії теоретичних знань про державу мають найбільше право бути суб'єктами її практичної побудови.

Наше дорікання не є виключно суб'єктивною думкою. Посилаючись на думки видатних мислителів, ми фактично апелюємо до змісту об'єктивного духу історії, до її об'єктивної логіки, сформованої за тисячоліття. В даному випадку на думку Гегеля, який наголошував на тому, що держава не може спиратись лише на ті структури, які вона сама створила, оскільки це обмежує її можливості. Але вони значно розширяються, якщо вона буде «розраховувати й на вільну прихильність своїх підданих, на їх почуття власної гідності і бажання слугувати опорою держави – на могутній непереборний дух, вигнаний в ієрархічній державі і присутній тільки там, де верховна влада надає все, що тільки можна, в безпосереднє відання своїх підданих» [3, с. 87]. Чому б нинішній державній владі в Україні не використати для її укріплення досвід тих, хто самовіддано її захищав у всі складні періоди її нетривалого існування. Адже лише завдяки силі права були створені демократичні держави республіканського типу, оскільки право сили, на яке опирались монархічно-авторитарні правителі, врешті, прогало.

Верховна влада в державі, яка конституційно проголошена як демократична і правова, а конкретно – її найвищі правлячі особи, мають постійно у своїй свідомості розуміти, що республіка – це справа народу, який і проголошений носієм верховної влади не лише на період обрання влади, але й у повсякденному бутті суспільства. Про це також писав Гегель у праці «Конституція Німеччини», яка в його час також проходила складний шлях від абсолютної монархії до республіки. Звідси його рекомендація надавати більше прав «з'єднаному в суспільство народу», тому що «вважав щасливим той народ, якому держава надає значну свободу діяльності в питаннях загального характеру, що не мають першорядного значення для держави в цілому; саму ж державну владу, яка може знайти підтримку у вільному, позбавленому педантизму духові свого народу, – безмежно могутньою» [3, с. 87].

Педантизм завжди є наслідком домінування звичаїв і традицій, що є незмінними у своїй регламентації поведінки. Держава, власне кажучи, виникла на основі звичаєвого права, що і є однією із причин постійного втручання її владних інституцій у повсякденне життя народу. Філософське бачення її діяльності, навіть у випадку правління просвітленого знаннями правителя чи республіканського колективного органу, досить обмежене у своїх можливостях оновлення обов'язкових регламентних норм діяльності. Це найбільшою мірою негативно впливає

на життя і здоров'я, честь і гідність працюючих в них людей, свідомість яких носить філософсько-правовий характер. Найперше це стосується нотаріусів. Вимоги діючих правових законів, згідно яких потрібно здійснювати визначені державою види їх посвідчення, не дають такого простору для свободи думки, як це має місце для судової гілки влади. Там завжди є змагальний процес, що далеко не завжди об'єктивний і справедливий. Тому ми й обстоюємо право нотаріальної спільноти на більш широке використання державою її творчого потенціалу.

З іншого боку, ми сприймаємо правоту Гегеля, й не лише його, в тому, що стосується очікування якогось швидкого вирішення проблеми підняття рівня правосвідомості суспільства. Справді, «усвідомлення й розуміння необхідності недостатньо, щоб впливати на поведінку людей; усвідомлення й розуміння викликають самі по собі таку недовіру, що обґрунтовані вони можуть бути тільки силою, – тоді їм людина підкоряється» [3, с. 176]. Що не означає необхідності докладати для цього зусиль, але не стільки з боку державної влади, яка, якщо брати вітчизняну історію, звикла століттями діяти примусово, скільки з боку структур громадянського суспільства.

Таку думку підтримують і науковці у сфері нотаріату. В.В. Комаров і В.В. Баранкова відзначають: «Приватно-практикуючий нотаріус володіє унікальним дуалістичним статусом, який обумовлює необхідність віднесення його до посадових осіб незалежно від того, що він не перебуває на державній службі і не включений до штату державного апарату. Ця виключність його правового становища проявляється в тому, що він виконує функції державної влади в порядку здійснення покладених на нього державою спеціальних повноважень» [5, с. 87]. Зі свого боку відзначимо, що нотаріуси виконують такі функції не лише тому, що вони на них покладені, а тому, що до цього їх спонукає наявність, як відзначав Гегель, державницького умонастрою. А він не може не формуватись всією системою освіти, яка стала можливою в історії людства завдяки державній організації суспільного життя. Цивілізовані держави розуміють її як своєрідну форму самоврядування, а не як виключно владно-примусову інституцію. Тому, як відмічають ці автори, в багатьох із них «традиційно діє вільний нотаріат» [там само]. Україна, прагнучи до цивілізованого світу, також має виходити із таких самоврядних традицій, які йдуть від активних суб'єктів.

Нотаріус, володіючи духовним потенціалом, сформованим на основі долучення власної свідомості до інтелектуальних надбань людства, має всі підстави бути суб'єктом, рівним і тотожним морально-духовному потенціалу народу в цілому в його очікуваннях справедливого суспільно-державного устрою. «Отже, – відзначає Гегель, – тільки інтелігенція здатна, будучи абсолютною одиничністю, бути абсолютною всезагальністю; будучи абсолютним запереченням і суб'єктивністю, бути абсолютним утвердженням і об'єктивністю, будучи абсолютною диференціацією і безкінечністю, стати абсолютною індиференцією й цілісністю – actu в розкритті всіх протилежностей і potentia в абсолютному їх знищенню і єдності, бути найвищою тотожністю реальності й ідеальності» [3, с. 249].

Звичайно, що такий рівень усвідомлення й розуміння не може бути властивим буденній свідомості. Але всі люди починають із її уявлень, смислів і очікувань, тому завжди можна знайти способи порозуміння на їх основі. Для цього потрібно, щоб держава дала простір свободи для діяльності нотаріальної спільноти, яка, маючи щоденне спілкування із людьми, які вирішують свої матеріальні інтереси й потреби, розуміє, що законодавство найбільшою мірою не повинно чинити опір народній активності в цій економічній сфері. Саме так можна тлумачити взаємодію тих категорій, які в дуже складній метафізичній інтерпретації відображають соціальну фізику, як визначав взаємодію між людьми О. Конт, та соціальну медицину як вчення про щастя П. Сорокін. Ще раз акцентуємо на тому, що політико-партійні спільноти не здатні реалізувати зазначені протилежності абсолютної одиничності й абсолютної всезагальності, оскільки за своєю суттю вони об'єктивно відображають часткові інтереси.

Якщо порівняти зміст статей Закону «Нотаріат в Україні», які визначають зміст державного регулювання нотаріальної діяльності і прав нотаріуса, то можна побачити майже повне домінування держави. Що не може не свідчити про фактичну недовіру до його діяльності. З боку

держави – повний контроль за діяльністю і перевірки [4, Ст. 2]. З боку нотаріуса – фактично жодних прав відносно державних органів [4, Ст. 4], але великий перелік зобов'язань з боку держави [4, Ст. 5]. Відсутнє таке важливе право, як безпосереднє звернення нотаріуса до державних органів, що можливо лише опосередковано через Нотаріальну палату, яка може «представляти інтереси нотаріальних палат та нотаріусів у державних та інших установах» [4, Ст. 16].

Слід зазначити, що інтереси нотаріусів чи не в першу чергу полягають в тому, щоб їх знання, досвід спілкування з клієнтами, викладацька і наукова діяльність не зводились лише до можливості брати «участь у проведенні експертиз законопроектів з питань, пов'язаних з нотаріальною діяльністю» [4, Ст.16]. До них слід підходити також і як до фахівців із проблем державного будівництва загалом, оскільки їх професійна діяльність пов'язана, хоча й опосередковано, з існуючим законодавством не лише у сфері нотаріальної діяльності.

Орієнтація держави у своїй політико-правовій діяльності на громадську думку не може бути виключною підставою для повного підпорядкування законодавства її потребам. Ми повністю погоджуємось із думкою Е. Фромма про те, що «думки, висловлювані людьми при опитуваннях і на виборах, відображають найнижчий, а не найвищий рівень суджень» [8, с.190]. Звичайно, що з цим не погодяться народні депутати, які фактично є партійними, а не народними висуванцями. Звідси зрозуміла властива їм популістська риторика, в основі якої бажання сподобатись виборцям, а не вирішити ті проблеми, які заважають суспільству досягти успіху, який би задовольняв їх без того, щоб чути накази від буденної свідомості. Пропоновані ним засоби гуманізації суспільного життя, серед яких головний, на нашу думку, полягає у відмові від його бюрократичної регламентації та надання суб'єктності невеличким об'єднанням споріднених духовно людей. В нашому дослідженні йдеться про нотаріальну спільноту, об'єднану не лише професійно, але й солідарно. В таких асоціаціях кожна окрема особистість не втрачає свої особливості, а, навпаки, розвиває їх через спілкування з однорідним і в той же час дещо специфічним. В такому спілкуванні відсутнє бажання стати вище інших, перемогти в дискусії софістичними засобами. Єдине бажання – знайти оптимальне рішення не більшістю «голосів», а загальним консенсусом і взаємною толерантністю. Якщо з цим погодиться законодавчий орган держави, вона набуде статусу соціальної, а суспільство позбудеться популізму і стане на шлях стабільного розвитку.

Висновки.

1. Людина визначається як цілепокладальна істота. Кожна нова країна, кожен народ, ставши на шлях розбудови власної держави, має покласти перед своєю свідомістю той шлях, який пройшли розвинені країни сталої демократії і який всебічно висвітлений у працях видатних мислителів, неодмінно досягне поставлених цілей.

2. Нотаріальна спільнота, щоденно працюючи на закріплення у всіх юридичних і фізичних осіб, реалізує визначну місію наповнення суспільної свідомості змістом правосвідомості.

Напрямки подальших досліджень визначені змістом висновків. Слід постійно досліджувати не те, як би громадяни вирішили проблему утворення власної держави, а рівень позитивного мислення, за якого знання потрібні не для ерудиції, а для їх втілення в повсякденний розумно-вольовий спосіб життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. 1976. Метафизика. Сочинения: В 4-х т. Москва. «Мысль», Т. 3. С. 50-367.
2. Аристотель. 1696. Антология мировой философии. В 4-х. Москва. «Мысль», Т. 1. С.407-475.
3. Гегель. 1978. Политические произведения. Москва. Наука. С. 440.
4. Закон України «Про нотаріат». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
5. Комаров В. В. Нотаріат в Україні: підручник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. Х. : Право, 2011. 384 с.
6. Конт О. 1971. Антология мировой философии. В 4-х. Москва. «Мысль», Т. 3. С. 548-586.
7. Платон. 1969. Антология мировой философии. В 4-х. Москва. «Мысль», Т. 1. С.3 70-407.
8. Фромм Э. 1990. Иметь или быть? Москва. Прогресс. 336 с.

REFERENCES

1. Aristotle. (1976). Aristotel'. Sochineniya: v 4 tt. [Essays in 4 volumes]. Moscow. «Misl». 4 v. P. 50-367 [in Russian].
2. Arystotel. (1969). Antolohyia myrovoi fylosofyy. v. 4 tt. [The Anthology of world philosophy]. Moscow. «Misl». t.1. pp. 407-475. [in Russian].
3. Hehel. (1978). Antolohyia myrovoi fylosofyy. v. 4 tt. [The Anthology of world philosophy]. Moscow. «Science» P. 440 [in Russian].
4. Law of Ukraine "On Notary" (Zakon Ukrayini "Pro notariat"). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> [In Ukrainian]
5. Komarov V.V. (2011) Notary in Ukraine: textbook [Notariat v Ukrayini pidruchnik]. Kharkiv: Pravo. C 384. [In Ukrainian]
6. Kont. (1971) Antolohyia myrovoi fylosofyy. v. 4 tt. [The Anthology of world philosophy]. Moskva, «Misl», t.3. pp. pp.548-586. [in Russian].
7. Fromm. (1990). To have or to be ? [Imet ili bit?]. Moskva, «Progres», pp.336. [in Russian].

Manoylo Nataliia Hryhorivna

Candidate of Philosophical Sciences,

Doctoral Student

National Pedagogical Dragomanov University

9, Pyrohova, str., Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-6369-7437

NOTARY AS A STRUCTURAL PHENOMENON OF THE STATE ADMINISTRATION SYSTEM, WORLD VIEW AND PHILOSOPHICAL DISCOURSE

The article considers the notary as an important specific body that performs an important function in the practice of state administration, aimed at establishing democratic and legal relations between various subjects of the life of society. The state is the highest form of political organization of society, but the forms of government in it do not always meet people's expectations regarding management methods. For this, certain bodies are needed, which would contribute to the establishment of legal norms in their fair, as far as possible, its functioning. Over a thousand-year period of the existence of the Ukrainian people in the conditions of states alien to their mental characteristics has given rise to a negative attitude towards the state, which significantly inhibits the development and functioning of the institutions necessary for this. Knowing and using the experience of state building, which is quite extensive and comprehensively presented in the philosophical teachings of prominent thinkers, will help to counter such negative attitudes. The article presents the thoughts of Plato, Aristotle, and Hegel regarding the essence of the state, forms of government, methods and methods of forming citizens' understanding of the necessity of the existence of the state and their own role in strengthening governance institutions. As such, the proposals of O. Comte, expressed by him in the well-known paradigm "to know in order to predict, to predict in order to avoid", the content of which is disclosed in sufficient detail and can be used including by notary authorities, since the professional level of notaries allows them to be one of main auxiliary legal structures of society. Notaries, having daily communication with legal entities, have knowledge about the level of their legal awareness, therefore they are able to help state bodies in adopting such laws that would allow avoiding any misunderstandings and negative manifestations regarding the state.

Key words: State, notary, notary, management, management system, law, legal awareness.

УДК 008:316.7

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.10>**Прокопович Лада Валеріївна**

доктор філософських наук,

кандидат технічних наук,

професор кафедри культурології та філософії культури

Національного університету «Одеська політехніка»

пр. Шевченка, 1, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0001-8636-9172

ЗВОРОТНИЙ БІК «ЕФЕКТУ ФРАНКЕНШТЕЙНА»

В умовах стрімкого розвитку різноманітних технологій (інженерних, цифрових, біомедичних, соціальних тощо) набуває **актуальності** необхідність філософського осмислення того, навіщо люди все це роблять, і якими можуть бути наслідки цієї діяльності. Це осмислення часто відбувається із застосуванням поняття «ефект Франкенштейна». Проте проблема полягає не лише в самому «ефекті Франкенштейна», а й в тому, що на практиці він майже ніколи не розглядається як ймовірний наслідок впровадження технологій: тобто його не включають до прогнозів, а лише фіксують, коли він починає проявлятися. **Мета дослідження** – розширення трактування «ефекту Франкенштейна» зі зміною точки зору на експеримент, описаний в романі Мері Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей». Основним **методом** дослідження є аналіз тексту літературного твору із порівнянням описаної в ньому уявної ситуації з реаліями науково-дослідницької та інноваційно-практичної діяльності. **Результати** дослідження показали необхідність зміни точки зору на експеримент, описаний в романі «Франкенштейн», і, відповідно, на поняття «ефект Франкенштейна», яке від нього пішло. Адже практика показує, що, незважаючи на високу ймовірність прояву «ефекту Франкенштейна» (коли створіння виходить з-під контролю свого творця) при розробці та впровадженні складних технологій, цей ефект рідко враховується при прогнозуванні наслідків. Одним із пояснень цієї ситуації є ефект художнього експерименту, коли складається ілюзія, що в реальному житті складна проблема може розв'язатися сама собою, так само, як і в літературному творі. Ця ілюзія дозволяє експериментаторам не перейматися наслідками їх експериментів, що призводить до нехтування «ефектом Франкенштейна». Зважаючи на те, що деякі експерименти, особливо – із природою людини (біологічною, психічною, когнітивною) є вкрай ризикованими, «ефект Франкенштейна» (з його подвійною сутністю) має стати не лише метафорою для описання проблем, що виникають внаслідок впровадження наукових розробок, а й одним із запобіжників небезпечних експериментів.

Ключові слова: літературно-художній експеримент, наукові експерименти, соціальна відповідальність, технології, трансгуманізм, природа людини, ризики, прогнозування.

Вступ. В умовах стрімкого розвитку різноманітних технологій (інженерних, цифрових, біомедичних, соціальних тощо), коли навіть вже йдеться про таке соціальне явище, як «культ технологій» [1], набуває актуальності необхідність філософського осмислення того, навіщо ми (людство) все це робимо, і якими можуть бути наслідки цієї діяльності.

Постановка цих питань не є новою, адже вони виникають відтоді, коли люди вперше почали усвідомлювати масштабність своєї діяльності зі створення «другої природи» – культури. Якщо спочатку ця діяльність обмежувалася лише адаптацією під природні умови та використанням природних ресурсів, то згодом все привабливішими ставали ідеї щодо втручання й в природу (біологічну, психічну, когнітивну тощо) самої людини. Наразі ці ідеї активно обговорюються і впроваджуються на практиці в рамках трансгуманізму. Декларуючи своєю метою вдосконалення людини, трансгуманісти не лише припускають можливість створення штучних істот, які б перевершили людину, а й прагнуть цього. Їх опоненти застерігають від подібних експериментів [2; 3], посиляючись, в тому числі, й на «ефект Франкенштейна», коли результат/продукт діяльності людини виходить з-під її контролю і навіть завдає шкоди, як це відбулося

із персонажами роману Мері Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей» (1818): вченим Віктором Франкенштейном та «продуктом» його експериментів – живої істоти, створеної із неживої матерії штучним шляхом. Ця метафора стає ще більш актуальною із розвитком технологій штучного інтелекту та появою людиноподібних роботів, що наводить на певні аналогії із експериментом Франкенштейна [4; 5].

Але проблема полягає не лише в самому «ефекті Франкенштейна», а й в тому, що на практиці він майже ніколи не розглядається як ймовірний наслідок впровадження технологій. Тобто його не включають до прогнозів, а лише фіксують, коли він починає проявлятися. Тоді бачимо або спроби виправити ситуацію (за принципом «Спочатку створюємо собі проблеми, а потім героїчно їх долаємо»), або перекладання відповідальності на самі ж технології (за принципом «Технології сильніші за нас»).

Чому так відбувається?

Відповідь на це запитання слід шукати, мабуть, у тому ж самому творі, з якого пішло поняття «ефект Франкенштейна».

Мета дослідження – розширення трактування «ефекту Франкенштейна» зі зміною точки зору на експеримент, описаний в романі Мері Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей».

Основним методом дослідження є аналіз тексту літературного твору із порівнянням описаної в ньому уявної ситуації з реаліями науково-дослідницької та інноваційно-практичної діяльності.

Результати. Зазвичай роман «Франкенштейн, або Сучасний Прометей» сприймається як застереження, попередження про небезпеку необдуманих наукових експериментів. Принаймні, так він подається в деяких анотаціях до книги: «...благородний від початку задум, втілений у життя, мав руйнівні наслідки – творіння здійняло руку на свого творця, прагнучи покарати його, а разом з ним і весь рід людський» [6].

Цей фрагмент анотації викликає ще одне запитання: Чому задум Франкенштейна вважається благородним? Невже лише через назву роману з натяком на міф про Прометея, який викрав у богів вогонь заради порятунку людей? Адже у тексті роману нічого не вказує на благородство задуму Франкенштейна. Навпаки, бачимо пихатість, марносластво, прагнення влади: “No one can conceive the variety of feelings which bore me onwards, like a hurricane, in the first enthusiasm of success. Life and death appeared to me ideal bounds, which I should first break through, and pour a torrent of light into our dark world. A new species would bless me as its creator and source; many happy and excellent natures would owe their being to me. No father could claim the gratitude of his child so completely as I should deserve theirs”. («Ніхто не може уявити різноманіття почуттів, які несуть мене вперед мов ураган, в ентузіазмі першого успіху. Я першим міг подолати межу між життям та смертю, осяявши наш темний світ яскравим світлом. Нова порода людей благословить мене як свого творця та джерело; багато щасливих та бездоганних істот будуть зобов’язані своїм народженням мені. Жоден батько не міг би вимагати від своєї дитини такої вдячності, яку заслужив я») [7, с. 30]. Людина, що захотіла приміряти на себе роль Бога-Творця і зажадала за це вдячності, мало схожа на Прометея.

Це помітила й Белла Напцок, та дійшла висновку, що Мері Шеллі представила нову трактовку образу Прометея. Адже її «Прометей» – «це сучасний геній-титан, практично позбавлений альтруїстичного, філантропічного начала. Він не гуманіст, не благодійник людства, не мученик, що приносить себе у жертву людям, а, навпаки, амбітний творець, який приносить у жертву сім’ю та друзів заради досягнення великого наукового відкриття» [8].

Мабуть, тому і каяття Франкенштейна через наслідки свого експерименту не викликає ані довіри, ані співчуття. Звертаючись до Монстра, якого сам же й створив, вчений говорить: “Cursed be the day, abhorred devil, in which you first saw light! Cursed (although I curse myself) be the hands that formed you! You have made me wretched beyond expression”. («Хай буде проклятий той день, коли ти побачив світло, мерзенне чудовисько! І прокляті руки, що створили тебе, навіть якщо це мої власні руки! Ти завдав мені безмежного горя») [7, с. 63]. Втім, деяким дослідникам такі фрагменти дають підстави говорити про долю Франкенштейна як про

трагедію людини, що припустилася жахливої помилки [9]. Проте, якою жахливою не була б ця помилка, вона не була фатальною. Навіть сам Монстр запропонував вченому можливий варіант її виправлення, але той відмовився.

Тож трагедія Франкенштейна полягає не лише в тому, що він припустився помилки, а й в тому, що він виявився нездатним її виправити. І не тому, що поступався Монстру у фізичній силі та спритності, а тому, що не зміг взяти на себе відповідальність за скоєне. Про це свідчить його зізнання судді з кримінальних справ у приватній бесіді, що виглядає як спроба перекласти відповідальність на суддю за те, що той відмовився ловити Монстра, усвідомлюючи його фізичні переваги.

Зізнання Франкенштейна капітану Волтону також не передбачає відповідальності і більше схоже на спробу виправдатися, адже зроблено воно в умовах ймовірної загибелі і капітана, і всієї його команди.

Тому виправляти помилку Франкенштейна довелося самому Монстру, який вдався до самогубства.

Звісно ж, такий фінал виглядає не досить переконливо. Проте чи були інші варіанти у авторки, коли за сюжетною логікою і Монстр мав зникнути, і Франкенштейна треба було показати максимально безпорадним? Адже саме безпорадність, боягузливість та безглузда впертість є головними рисами Франкенштейна, який втратив контроль над власним же створінням.

Разом з тим, у цьому фіналі міститься прихований ефект художнього експерименту: складається ілюзія, що якщо в романі вдалося «виправити» ситуацію таким нехитрим способом, то й в реальному житті може так статися – технологія, що загрожує людині, візьме і сама себе знищить. Тому деякі експериментатори так легко вдаються до ризикованих експериментів, сподіваючись, що, коли щось піде не так, воно само потім якось владнається. А якщо й не владнається, то це їх вже не буде хвилювати, адже не їм жити із наслідками їх дій.

В цьому вбачається, скажімо так, зворотний бік «ефекту Франкенштейна»: разом із усвідомленням можливих ризиків допускається (хоча й непрямо) необов'язковість їх недопущення (попередження, уникнення). Це знімає з експериментатора відповідальність за результати та наслідки його експериментів.

Тож, виходить, що «ефект Франкенштейна» має подвійний, суперечливий зміст: з одного боку, проявляється як втрата контролю творця над власним створінням, з іншого – ніби підштовхує до такої ситуації.

В контексті трансгуманізму це призводить не лише до нехтування певними нормами біоетики, а й до більш загрозливого явища – дегуманізації (як поступової втрати людиною своєї видової, сексуальної, соціальної та духовної самоідентифікації). Причому, як зазначають деякі критики трансгуманізму, дегуманізація тут починає проявлятися ще до практичного втручання в тіло або свідомість людини – вже в результаті роздумів над самою можливістю цього [10; 11]. Але проблема полягає не лише в припусканні такої можливості, а й у відсутності ясного уявлення про те, що саме треба вдосконалювати в людині, адже досі немає чіткого та повного розуміння того, що таке людина, людське [12]. Без цього розуміння будь-які експерименти з «вдосконалення» людини (до речі, вдосконалення передбачає спрощення чи ускладнення?) апріорі є ризикованими.

Тому «ефект Франкенштейна» (з його подвійною сутністю) має стати не лише яскравою метафорою для описання проблем, які виникли внаслідок впровадження певних технологій, а й одним із запобіжників ризикованих, необачливих, безвідповідальних наукових експериментів.

Висновки. Аналіз тексту роману Мері Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей» із порівнянням описаного в ньому уявного експерименту з реаліями науково-дослідницької та інноваційно-практичної діяльності показав необхідність зміни точки зору на цей експеримент, і, відповідно, на поняття «ефект Франкенштейна», яке від нього пішло. Адже практика показує, що, незважаючи на високу ймовірність прояву «ефекту Франкенштейна» (коли створіння виходить з-під контролю свого творця) при розробці та впровадженні складних технологій, цей ефект рідко враховується при прогнозуванні наслідків.

Одним із пояснень цієї ситуації є ефект художнього експерименту, коли складається ілюзія, що в реальному житті складна проблема може розв'язатися сама собою, так само, як і в літературному творі. Ця ілюзія дозволяє експериментаторам не перейматися наслідками їх експериментів, що призводить до нехтування «ефектом Франкенштейна».

Зважаючи на те, що деякі експерименти, особливо – із природою людини (біологічною, психічною, когнітивною) є вкрай ризикованими, «ефект Франкенштейна» (з його подвійною сутністю) має стати не лише метафорою для описання проблем, що виникають внаслідок впровадження наукових розробок, а й одним із запобіжників небезпечних експериментів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Прокопович Л.В., Прокопович П.І., Гратій Д.Р. Культ технологій як соціокультурний феномен. *The scientific heritage*, 2022, № 93(93), С. 18–21. DOI: 10.5281/zenodo.6882261.
2. Bostrom N. A History of Transhumanist Thought. *Journal of Evolution and Technology*, 2005, Vol. 14(1), April. DOI: 10.1.1.98.7951.
3. Fereidoun M. Esfandiary (FM-2030). Are You a Transhuman? Monitoring and Stimulating Your Personal Rate of Growth in a Rapidly Changing World. Warner Boors, 1989, 227.
4. Прокопович Л.В. Чи танцюють роботи? *Інформатика. Культура. Технології* : матеріали VIII Міжнародної наук.-практ. конф. (Одеса, 13–14 травня 2021 р.). Одеса: Odessa Polytechnic, 2021. С. 42–43.
5. Нальгин А. Эффект Франкенштейна: программисты уже боятся роботов. *Новые известия*, 11.04.2019.
6. Шеллі Мері. Франкенштейн, або Сучасний Прометей / Пер. з англ. Ганни Гнедкової. Київ : Знання, 2017. 255 с.
7. Shelley Mary. Frankenstein. *Goodreads*. URL: <http://googreads.com/ebooks/downloads/35031085?doc=4662>.
8. Напцок Б.Р. Воплощение мифа о Прометее в романе М. Шелли «Франкенштейн, или Современный Прометей». *Вестник Адыгейского университета. Серия 2: Филология и искусствоведение*. 2012. № 1.
9. Оксень Н.А. «Франкенштейн» Мері Шеллі: взаємодія готичного і романтичного в романі. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. 2011. Вип. 60. С. 212–217.
10. Lem Stanislaw. *Summa Technologiae*. Kraków: Wydawnictwo Lirerackie, 1964. 501 s.
11. Кутырев В.А. Философия трансгуманизма. Москва, Берлин: Direct-Media, 2015. 85 с.
12. Prokopovych L. Reflecting the theatricalization of life in the prospects of transhumanism. *EUREKA: Social and Humanities*. 2021. 4. P. 3–8. DOI: 10.21303/2504-5571.2021.001972.

REFERENCES

1. Prokopovych, L., Prokopovych, P. & Gratii, D. (2022). Kult tekhnolohii yak sotsiokulturnyi fenomen [The cult of technology as a socio-cultural phenomenon]. *The scientific heritage*, 2022, № 93(93), 18–21. DOI: 10.5281/zenodo.6882261. [in Ukrainian].
2. Bostrom, N. (2005). A History of Transhumanist Thought. *Journal of Evolution and Technology*, 14(1), April. DOI: 10.1.1.98.7951.
3. Fereidoun M. Esfandiary (FM-2030) (1989). Are You a Transhuman? Monitoring and Stimulating Your Personal Rate of Growth in a Rapidly Changing World. Warner Boors, 227.
4. Prokopovych, L. (2021). Chy tantsiuiut roboty? [Do robots dance?]. *Informatics. Culture. Technology: VIII International Scientific and Technical Conference* (Odesa, Ukraine, 13-14 May, 2021). Odesa, 2021. P. 42–43. [in Ukrainian].
5. Nalgin, A. (2019). Effekt Frankenshteyna: programmisty uzhe boyatsya robotov [Frankenstein effect: programmers are already afraid of robots]. *Novyye izvestiya*, 11.04.2019. [in Russian].
6. Shelley, Mary (2017). *Frankenshtein, abo Suchasnyi Prometei* / Per. z anhl. Hanny Hnedkovoï [Frankenstein, or Modern Prometheus / Trans. from English Anna Hnedkova]. Kyiv: Znannya, 255. [in Ukrainian].
7. Shelley, Mary. Frankenstein. *Goodreads*. URL: <http://googreads.com/ebooks/downloads/35031085?doc=4662>.

8. Naptsook, B.R. (2012). Voploshchenie mifa o Prometee v romane M. SHelli «Frankenshtejn, ili Sovremennyyj Prometej» [Myth embodiment about Prometheus in M. Shelley's novel "Frankenstein: or, The Modern Prometheus"]. *Bulletin of the Adyghe University. Series 2: Philology and Art History*, 1. [in Russian].
9. Oksen, N.A. (2011). «Frankenshtejn» Meri Shelli: vzaiemodiia hotychnoho i romantychnoho v romani ["Frankenstein" by Mary Shelley: the interaction of the Gothic and the romantic in the novel]. *Bulletin of Zhytomyr State University. Philological sciences*, 60, 212–217. [in Ukrainian].
10. Lem, Stanislaw (1964). *Summa Technologiae*. Kraków: Wydawnictwo Lirerackie, 501.
11. Kuttyrev, V.A. (2015). *Filosofiya transgumanizma* [*Philosophy of transhumanism*]. Moscow, Berlin: Direct-Media, 85. [in Russian].
12. Prokopovych, L. (2021). Reflecting the theatricalization of life in the prospects of transhumanism. *EUREKA: Social and Humanities*, 4, 3–8. DOI: 10.21303/2504-5571.2021.001972.

Prokopovych Lada Valeriivna

Doctor of Philosophy Sciences,

Candidate of Technical Sciences,

Professor at the Department of Cultural Studies and Philosophy of Culture,

Odesa Polytechnic National University,

1, Shevchenko Ave., Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0001-8636-9172

THE REVERSE SIDE OF THE “FRANKENSTEIN EFFECT”

In the conditions of the rapid development of various technologies (engineering, digital, biomedical, social, etc.), the need for a philosophical understanding of why people do all this, and what the consequences of this activity can be, becomes relevant. This understanding often occurs with the use of the concept of the “Frankenstein effect”. However, the problem lies not only in the “Frankenstein effect” itself, but also in the fact that in practice it is almost never considered as a likely consequence of the introduction of technologies: that is, it is not included in forecasts, but only recorded when it begins to manifest itself. The purpose of the study is to expand the interpretation of the “Frankenstein effect” with a change of perspective on the experiment described in Mary Shelley's novel “Frankenstein, or the Modern Prometheus”. The main method of research is the analysis of the text of a literary work with a comparison of the imaginary situation described in it with the realities of scientific research and innovative practical activity. The results of the study showed the need to change the point of view on the experiment described in the novel “Frankenstein” and, accordingly, on the concept of the “Frankenstein effect” that arose from it. After all, practice shows that, despite the high probability of the manifestation of the “Frankenstein effect” (when a creature goes beyond the control of its creator) during the development and implementation of complex technologies, this effect is rarely taken into account when predicting the consequences. One of the explanations for this situation is the effect of an artistic experiment, when the illusion is formed that in real life a complex problem can be solved by itself, just as in a literary work. This illusion allows experimenters not to worry about the consequences of their experiments, which leads to the neglect of the “Frankenstein effect”. Given the fact that some experiments, especially with human nature (biological, mental, cognitive) are extremely risky, the “Frankenstein effect” (with its double essence) should become not only a metaphor for describing the problems arising from the implementation of scientific developments, but also one of the fuses of dangerous experiments.

Key words: literary and artistic experiment, scientific experiments, social responsibility, technologies, transhumanism, human nature, risks, forecasting.

УДК 172.12:124.5:167

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.11>

Сюй Шіші

аспірантка

Національного педагогічного університету

імені М.П. Драгоманова

вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-6406-341X

РОЗВИТОК ІДЕЇ АКТИВНОГО ГРОМАДЯНСТВА В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

Актуальність проблеми дослідження активного громадянства в історії філософії обумовлена сучасними соціокультурними трансформаціями та необхідністю залучення досвіду мислителів минулого для розробки політики у сфері формування активного громадянства в майбутньому. Політика національного спротиву буде ефективною, якщо вона спирається на методiku розуміння активного громадянства.

Мета статті полягає у аналізі феноменів громадянство та активне громадянство через призму історії філософії на основі праць класиків та сучасних авторів.

Методи. Дослідження феноменів громадянство та активне громадянство через призму історії філософії базується на використанні міждисциплінарного комплексного підходу із застосуванням як загальнонаукових, так і конкретно-наукових принципів та методів пізнання – аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння, інтерпретації, концептуалізації.

Результати дослідження. В статті показано, що існує тісний зв'язок між активним громадянством та трансформацією суспільно-політичної думки протягом історії. Спадщина Конфуція вчить нас розуміти активного громадянина як частину державного організму, який водночас має коритися державі, але й мати високу самоорганізованість та самодисципліну. Вчення Платона дає нам урок щодо суспільного характеру діяльності людини, де громадянська активність є формою політичної дії. Спадок Аристотеля показує нам, що громадянином є «той, хто може бути суддею і посадовою особою», а досконале правління «меритократія» можливе лише через «досконалих громадян», які, за Аристотелем, вміють як керувати, так і коритися. У Макіавеллі також знаходимо розподіл на громадян і підданців, де завданням справжнього державця є збільшення кількості активних громадян, наприклад через заохочення людей займатися ремеслами (економічна активність). Спадок Монтеस्क'є вчить нас розуміти державу як послідовний розвиток законів розуму. У Локка сила громади та держава визначаються угодою, тобто тим, скільки людей її прийняли. Міркування Руссо спрямовують нас до розуміння того, що уряд повинен дотримуватися принципу свободи та автономії. Таким чином, серед цінностей активного громадянства можна виділити: самоорганізованість, мужність і помірність, вміння керувати і коритися, економічна активність, слідування законам розуму, свободу, патріотизм і автономію.

Ключові слова: активне громадянство, громадянин, держава, демократія, свобода, самоорганізація.

Вступ. Актуальність вивчення активного громадянства пов'язана з питанням про структуру суспільства та філософським контекстом взаємодій між різними його елементами. Зокрема, актуальними є проблеми вибору ефективного соціально-політичного устрою, суспільної етики, моральних правовідносин, суспільних ідеалів, домінуючих цінностей тощо. Розуміння громадянства в історії філософії дозволяє, на нашу думку, зробити антиципацію політики у сфері формування громадянства в майбутньому. У свою чергу можливість ефективної реалізації національних інтересів залежить від раціонального вирішення цих проблем. Наприклад, політика національного спротиву буде ефективною, якщо вона спирається на методiku розуміння активного громадянства. Подальші успіхи у вирішенні цієї проблеми можуть призвести не лише до створення умов для формування «нового громадянства», а й до розвитку сучасної культури, адже активний громадянин – це той, хто добровільно відповідає

за своє володіння громадянством, а не просто носій деяких положень цивільного права, закріплених за ним законодавчою владою. Оскільки активний громадянин є творцем свого соціального буття, саме активне громадянство як феномен є рушійною силою трансформації суспільно-політичного устрою.

Проблема історичного розуміння активного громадянства є багатоаспектною і мультидисциплінарною. Насамперед слід назвати оглядову працю П. Магнет «Громадянство: історія ідеї», де міститься чіткий і корисний вступ до різних історичних трансформацій поняття активного громадянства. Авторка аналізує її метаморфози в думці таких класиків, як Макіавеллі, Локк і Руссо, і представляє цікаву, хоча й коротку дискусію про неоднозначне ставлення Маркса до ідеалу рівного громадянства. Книга є чудовим джерелом для тих, хто цікавиться тим, як активне громадянство було висвітлено та переоформлено в історії [12].

Також слід відмітити працю Г. Йоссі «Громадянство 2.0. Подвійне громадянство як глобальний актив», де автор розкриває проблему активного громадянства в контексті подвійного і навіть множинного громадянства [14].

К. Кестер у статті «Глобальна громадянська освіта та виховання миру: до посткритичної практики» показує справедливості критики активного та глобального громадянства, оформлених як ключові стовпи ліберального світу. Потім, спираючись на посибілістське мислення, автор ілюструє, що західоцентричність ліберального активного громадянства є не лише колоніалістичною / імперіалістичною, але й є, по суті, стиранням Іншого [11].

Г. Шафір досліджує проблему актуального громадянства поза його емоційним резонансом і культурними розгалуженнями [13].

Деякі вчені здійснюють спроби вимірювання активного громадянства шляхом розробки інтегрального показника, наприклад це Б. Хоскінс та М. Маскеріні, які визначають активне громадянство в європейському контексті як широкий діапазон участі, заснованої на цінностях [10].

Приклад реконструкції та переосмислення регіональної історії активного громадянства можна побачити в роботі Л. Андреначчі «Нарис історії громадянства в Латинській Америці з довгострокової перспективи» [9].

Вагомий внесок у висвітлення педагогічного зрізу формування ідеї громадянськості особистості опираючись на історичне коріння та традиції суспільства здійснили Т. Окольніча та Л. Костенко [6].

Мета і завдання дослідження. Метою статті є аналіз феноменів громадянство та активне громадянство через призму історії філософії на основі праць класиків та сучасних авторів. Ми ставимо перед собою завдання, по-перше, прослідкувати зв'язок активного громадянства із трансформаціями суспільно-політичної думки та, по-друге, знайти спільні цінності активного громадянства в історії та показати їх актуальність для сучасного суспільства.

Методи дослідження. Методологія дослідження феноменів громадянство та активне громадянство через призму історії філософії базується на використанні міждисциплінарного підходу із застосуванням як загальнонаукових, так і конкретно-наукових принципів та методів пізнання. Зокрема, для досягнення мети цієї праці використовуються класичні принципи – науковості, об'єктивності, єдності теорії і практики, єдності історичного і логічного, системності. В статті використовуються методи – аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння, інтерпретації, концептуалізації, що в сукупності забезпечило досягнення поставлених завдань дослідження.

У якості методологічного припущення, ми висуваємо гіпотезу, згідно якої розуміння поняття «активне громадянство» є похідним від родового поняття «громадянство» та може бути застосовано для аналізу ключових проблем сучасного суспільства, пов'язаних із сучасною культурою, політикою та правами людини. Це дозволить краще зрозуміти сучасні глобальні соціальні процеси, майбутнє яких безпосередньо впливає на наше нинішнє існування.

Результати. Насамперед слід актуалізувати деякі з великих проблем, які постійно постають перед нашою свідомістю, якщо ми серйозно ставимося до дослідження сьогоденних рецепцій громадянства загалом, і активного громадянства, зокрема. Відомо, що виникнення змісту поняття «громадянин» тісно пов'язане з зародженням перших держав.

Одним із перших проблему взаємин людини та держави підняв видатний китайський філософ Конфуцій. Відмітимо, що для Конфуція правильне громадянське виховання є важливим чинником розвитку держави. На його думку кожна людина має знати своє місце у суспільстві, бути відповідальною перед співгромадянами, коритися державі, але водночас мати високий рівень організованості, а для цього мати щирі думки та відповідні знання. Конфуцій писав: «У давнину той, хто хотів принести світло доброчесності в Піднебесну, спочатку наводив лад у своїй державі. Той, хто хотів навести лад у своїй державі, мав спочатку впорядкувати свій дім. Той, хто бажав упорядкувати свій дім, спочатку мав удосконалити своє тіло. Той, хто бажав удосконалити своє тіло, спочатку мав виправити свої бажання. Той, хто бажав виправити свої бажання, спочатку мав зробити щирими свої думки. Той, хто хотів зробити щирими свої думки, спочатку мав отримати знання» [2, с. 154]. Тут ми бачимо, що чим краще освічена і знаюча людина, тим більше у неї справ та обов'язків перед державою та народом. Чим гірша освічена і знаюча людина, тим більше у неї поганих бажань. Коли все в країні влаштовано згідно з принципами, це означає, що справа в самій людині. Активність самого громадянина залежить від його волі, а воля людини не залежить від її становища у суспільстві.

В європейській традиції одним із перших проблему активності громадянина окреслив один із найбільш знаних античних філософів-ідеалістів Платон в своїй праці «Держава»: «кожному з інших громадян слід доручати саме те заняття, до якого він має нахил, щоб, займаючись лише тією справою, яка йому підходить, кожний ставав би для себе єдністю, а не безліччю, і так само ціла держава стане єдиною, а не множинною» [7]. Бачимо, що платонівська візія активного громадянства дивним чином поєднує в собі і платонівське бачення громадянського покликання, і поняття про державу, і знання про те, як громадянин має ставитися до своєї держави. І це дуже цікаве місце, де йдеться про те, що протиріччя, які роблять громадян досконалішими, випливають з твердження, ніби в основі будь-якої реальної державної єдності лежить властива їй ідея. Активне громадянство Платон розуміє як, насамперед, суспільний характер діяльності людини, а громадянське покликання – як форму політичної дії, свого роду «чисту» діяльність публічної особи. На противагу традиційному уявленню у тому, що держава має свого роду організуючу силу, Платон бачить у ній чітку структуру, яка сама тримається за принципами поділу соціальних ролей. Культурна традиція неоплатонізму в подальшому розглядатиме активне громадянство як ідею поєднання суб'єктивного самоздійснення людини та її приналежності до держави.

Центральною чеснотою активного громадянина Платон вважає мужність:

«Ти схвалюєш розуміння мужності як громадянської властивості, – сказав я, – і робиш цілком правильно» [7]. Як внутрішні якості особистого характеру Платон бачить мужність і помірність, які необхідно виявляти кожному громадянину. Життя тому є щастям, що тільки сміливі люди досягають вершин благополуччя.

Його учень Аристотель переосмислив розуміння громадянства у напрямі від ідеального до реального його трактування. Нас цікавить визначення громадянина за Аристотелем у третій кризі «Політики»: «Найкраще визначення громадянина в абсолютному розумінні було б таким: громадянином є той, хто може бути суддею і посадовою особою» [1]. І зрозуміло, чому: саме суддя може допомогти тому, хто живе в державі, стати повною мірою громадянином у сенсі виявлення всього, що є приватним у публічному. Аристотель цим свідчить про зближення держави й права, де сам законодавець отримує можливість долучитися до здійснення свободи через громадянське служіння. Крім того, досконале правління «меритократія» – це, за Аристотелем, влада достойних активних громадян. Тому необхідно насамперед поставити питання про законодавчу та виконавчу владу, і зокрема питання щодо ролі активного громадянина поліса. Коли очевидним є недосяжний ідеал афінян, а демократія не дозволяє цього досягти, всі суперечки та протиріччя тільки наростають. Як свідчить Аристотель: «Не робить людину громадянином і місце проживання, бо ж у такий самий спосіб навколо нас живуть і слуги, й раби, та, попри це, вони не вважаються ними (громадянами)» [1]. Ми бачимо, що Аристотель

знайомий з цією проблемою і пов'язує громадянський стан з ідеалом демократій: «Той громадянин, котрий підлягає наведеному вище визначенню, здебільшого відповідає громадянинові демократичного устрою. Для решти форм державного ладу це визначення годиться теж, але воно не доконечне» [1].

Цікаве метафоричне порівняння громадян як моряків наводить цей античний мислитель: «І щоб у дослідженні цього питання дійти певної думки, треба насамперед з'ясувати в загальних рисах поняття «чеснотливість» доброго громадянина. Як один моряк зв'язаний з рештою команди, так і громадянин із суспільством. Хоч моряки виконують різні обов'язки – один із них весляр, другий стоїть за кермом, третій – помічник керманіча, четвертий виконує ще якусь службу, – проте зрозуміло, що чіткіше визначення поняття «чеснотливість» кожного зокрема притаманне лише комусь із них, а загальне визначення стосуватиметься їх усіх, оскільки щасливе завершення подорожі – мета, якої прагнуть досягти всі моряки загалом і кожен зокрема» [1].

Тут бачимо роль єдності і розподілу ролей, прийнятих у символічному просторі, що розглядається, що добре видно з цієї цитати. Аристотель каже, що чесноти людини у суспільстві мають вирішальне значення, оскільки саме вони пояснюють, чому ми зустрічаємо у повсякденному житті безліч труднощів та неприємностей, пов'язаних із проблемою прав та обов'язків громадян. Щоб не дати цій проблемі зрости в політичну, необхідно не прагнути досконалої точності у розподілі ролей (як це було у Платона). При цьому Аристотель ясно дає зрозуміти, що ідеальний стан насправді не може бути створений усіма (навіть такими, що мають інтелектуальну перевагу), якщо на сцену не вийде «корисний» громадянин: «припустімо, держава складається з винятково корисних громадян, отже, кожен з них неодмінно мусить виконувати свій обов'язок належним чином. А це залежить від чеснотливості. Оскільки ж неможливо, аби громадяни були однаковими, то ні в якому разі не може бути однакової чеснотливості громадянина і досконалої людини. Чеснотливість корисної людини має бути притаманною кожному громадянину, бо тільки тоді держава буде досконалою. Проте неможливо, аби чеснотливість досконалої людини була притаманна усім громадянам, хіба що за умови, що в досконалій державі усі громадяни мають бути досконалими» [1].

Особливе значення серед чеснот «досконалих громадян» Аристотель надає вмінню керувати й користися. Ось як він пише: «Здатність же повелівати й користися гідна похвали, і чеснота доброго громадянина, мабуть, полягає саме в тому, аби вміти прекрасно повелівати й належно користися. Отже, коли припустити, що чеснота досконалої людини – це здатність повелівати, а чеснота громадянина – і те, й друге (тобто вміння повелівати й користися), то обидві чесноти можна вихвалити по-різному. Проте, оскільки вони насправді є різними й оскільки правитель і підвладний повинні навчатися не одного й того самого, громадянинові треба опанувати обидві (здатності) – керувати й користися – і виявляти ту й ту здатність» [1].

Серед видатних раннього Відродження не можемо обійти увагою працю Ніколо Макіавеллі «Державець» у якій, серед іншого, автор розрізняє громадян і піддаців: «Державцеві у хвилину небезпеки не час захоплювати необмежене панування, бо *громадяни і підданці*, при звичаєні діставати розпорядження від магістрату, не стануть у таку важку пору користися його наказам, і в лихоліття йому завжди бракуватиме людей, на яких можна покластися» (курсив - наш) [4, с. 461]. Отже, державець намагається щось робити і справляє враження чогось страшного, або величного, але без активної участі громадян одразу стає ясно, що нічим добрим це не закінчиться. Володар подібний до страшного бича, який весь час висне на спині, але варто стиснути руки в кулаки – і він зникне. Так і громадянин усвідомивши свою активну роль у житті держави, починає відчувати деяку відповідальність за те, що він і держава – те саме. Макіавеллі пише, що «треба заохочувати своїх громадян розвивати торгівлю, сільське господарство і всякі людські ремесла, щоб ніхто не боявся множити своє добро чи відкрити нову крамницю, остерігаючись конфіскації або податків» [4, с. 478]. Заохочення людей займатися ремеслами, це і є провідник між двома елементами, значення якого якраз і має смисловий відтінок «активний громадянин». Тому феномен «активного громадянства» у Макіавеллі можна розуміти і буквально, і метафорично.

Звернувшись до праці Шарля Монтеск'є «Про дух законів», основного твору видатного французького мислителя, ми знайдемо цікаву для нашої концепції «активного громадянства» тезу: «Як істоти, що живуть у суспільстві, існування якого потребує охорони, вони мають закони, що визначають відносини між правителями та керованими: це політичне право. Є ще закони, якими визначаються відносини всіх громадян між собою: це право громадянське» [5, с. 33]. Тут ми можемо бачити, розрізнення політичного і громадянського права, що в свою чергу реалізується через закони, які для індивіда чи групи індивідів є чимось на зразок моральних правил, за якими вони живуть, і як суб'єкти роблять крок за кроком цим шляхом, керуючись законами, продиктованими природою. А політика вже не що інше, як послідовний розвиток цих законів. Монтеск'є пише: «Закон, кажучи взагалі, є людський розум, оскільки він керує всіма народами землі; а політичні та цивільні закони кожного народу повинні бути не більш як окремими випадками застосування цього розуму» [5, с. 38]. Тому ми можемо стверджувати, що активні громадські інститути будуються відповідно до дій певних раціональних законів. Роль громадянина при цьому полягає в тому, щоб звіряти дії влади, яка контролює життя суспільства з законами розуму. Але в одному відношенні ця роль є виключно відповідальною, адже при виконанні своїх функцій громадянин виявляється частиною величезного ланцюга залежних один від одного суб'єктів, кожен з яких здатний приймати або відкидати активну позицію в дусі законів розуму.

Звернувшись до Джона Локка, а саме до його основної праці «Два трактати про правління», завдяки якій він увійшов у історію як «батько» політичного лібералізму, ми побачимо, що ідея активного громадянства «червоною ниткою» проходить через усю роботу. Зокрема, ось як Локк пише про право діяти: «Коли якесь число людей таким чином погодилося створити спільноту або державу, то вони тим самим уже об'єднані та складають єдиний політичний організм, у якому більшість має право діяти і вирішувати за інших» [3, с. 135]. Демократизм цієї ідеї, характерної для концепції Локка, у тому, що вся сила громади та держава визначаються угодою, тобто тим, скільки людей її прийняли. Відповідно, право діяти виникає лише у тому випадку, коли всі починають діяти. Такий основний сенс ідеї загального служіння. І, звичайно, мислитель робить головний акцент на ідеї свободи та патріотизму, тобто того, що постійно повертає нас до головного питання цієї статті – хто такий «активний громадянин» та що таке «активне громадянство».

Резюмуючи ідеї Локка, ми можемо виділити такі тенденції, що найчастіше зустрічаються у його політичних роботах з цього питання. По-перше, ми знайдемо твердження про неможливість керувати державою без активної громадянської приналежності та самостійної творчої та політичної дії джентльмена. По-друге, у роздумах Локка з приводу політичної природи людини багато самоаналізу, що є свідченням непростого характеру його активних політичних пошуків. І нарешті, найважливішою ознакою специфіки ідей Локка про активне громадянство є їхня ліберальна забарвленість.

Ще одним корефеєм ідеї активного громадянства по праву вважається Жан-Жак Руссо, який також пише про розрізнення громадян і підданих: «...що стосується членів об'єднання, то всі разом вони називаються народом, а кожен окремо – *громадянином*, оскільки бере участь у здійсненні суверенної влади, або *підданим*, оскільки підкоряється державним законам. Ці терміни часто плутають один з одним. Тому буде достатньо вміти розрізняти їх тоді, коли вони вживаються у їхньому найточнішому значенні» [8, с. 22]. Це означає, що жителі автономної держави є громадянами за своєю громадянською сутністю, оскільки вони є активними суб'єктами. Вони мають право на громадянство не лише тому, що відповідно до римського права було визнано, що кожен громадянин є власником свого життя та засобів існування. Однак одного права мало, щоб бути громадянином за своєю громадянською сутністю, бо громадяни мають невід'ємний атрибут – громадянську позицію та громадянську активність. Держава виступає не «власником», а їхнім політичним партнером, що забезпечує координацію дій у рамках єдиної мети. Руссо пише: «якщо, дивлячись на ту юридичну особу, яка, власне, й складає державу, як на суто ідеальну істоту (оскільки держава – не людина), він користувався б своїми

правами громадянина, не бажаючи виконувати обов'язків підданого, то подальше поширення цієї несправедливості спричинило б до руйнації політичного тіла» [8, с. 25]. Це означає, що уряд повинен дотримуватися принципу свободи та автономії. Саме ця демократія є підставою для застосування права, тому що і влада, і керована народом територія належать людині.

Як бачимо, серед цінностей активного громадянства мислителі пропонують нам такі: самоорганізованість, мужність і помірність, вміння як керувати, так і коритися, економічна активність, слідування законам розуму, свобода, патріотизм і автономія.

Висновки. В статті показано, що існує тісний зв'язок між активним громадянством та трансформацією суспільно-політичної думки протягом історії. Спадщина Конфуція вчить нас розуміти активного громадянина як частину державного організму, який водночас має коритися державі, але й мати високу самоорганізованість та самодисципліну. Вчення Платона дає нам урок щодо суспільного характеру діяльності людини, де громадянська активність є формою політичної дії. Маємо звернути увагу на ідею поєднання суб'єктивного самоздійснення людини та її приналежності до держави, а також на чесноти – мужність і помірність, які необхідно виявляти кожному громадянину. Спадок Аристотеля показує нам, що громадянином є «той, хто може бути суддею і посадовою особою», а досконале правління «меритократія» можливе лише через «досконалих громадян», які, за Аристотелем, вміють як керувати, так і коритися.

У Макіавеллі також знаходимо розподіл на громадян і підданців, де завданням справжнього державця є збільшення кількості активних громадян, наприклад через заохочення людей займатися ремеслами (економічна активність). Спадок Монтеस्क'є вчить нас розуміти державу як послідовний розвиток законів розуму. Тому політичні та цивільні закони кожного народу повинні бути не більш як окремими випадками застосування цього розуму. У Локка сила громади та держава визначаються угодою, тобто тим, скільки людей її прийняли. Мислитель робить головний акцент на ідеї свободи та патріотизму, адже неможливість керувати державою без активної громадянської приналежності та самостійної творчої та політичної дії джентльмена. Міркування Руссо спрямовують нас до розуміння того, що уряд повинен дотримуватися принципу свободи та автономії. Саме ця демократія є підставою для застосування права, тому що і влада, і керована народом територія належать людині.

Таким чином, серед цінностей активного громадянства можна виділити: самоорганізованість, мужність і помірність, вміння керувати і коритися, економічна активність, слідування законам розуму, свободу, патріотизм і автономію.

Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на виявлення нових факторів, що вплинули на процес формування активних громадян в різних країнах світу. Зокрема, майбутній аналіз передбачає вивчення моделей взаємодії східного і західного суспільства, які б актуалізували нові смислові відтінки значення концепту активний громадянин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. *Політика. Круга третя*. К., 2000. С. 66-98., <http://litopys.org.ua/aristotle/arist04.htm>
2. Конфуцій. Велике вчення. Пер. з кит. Д. О. Мерзлюк. Китаєзнавчі дослідження. 2020. Вип. 2/13. С. 153-159. DOI: <https://doi.org/10.51198/chinesest2020.02.153>
3. Локк Дж. *Два трактати про правління* / пер. з англ. П. Содомора. К.: Наш Формат, 2020. 312 с.
4. Мак'явеллі Н. *Флорентійські хроніки; Державець* / Пер. з іт. А. Перепаді. Харків : Фоліо, 2007. 511 с.
5. Монтеस्क'є Ш. *О духе законов – Книга первая. О законах вообще. Избранные произведения* / Общ. ред. и вступ. ст. М. П. Баскина. М. : Гослитиздат, 1955. С. 28-40.
6. Окольніча Т. В., Костенко Л. Д. Розвиток ідеї громадянськості особистості в історичний ретроспективі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2022. Вип. 204. С. 41-45.
7. Платон. *Держава*. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat04.htm>
8. Руссо Ж.-Ж. *Про суспільну угоду або Принципи політичного права* / пер. з франц. О. Хоми. К. : Видавництво «Port-Royal», 2001. 351 с.

9. Andrenacci L. E. An essay on the history of citizenship in Latin America from a long-term perspective. *Cadernos EBAPE. BR*, 2019, Vol. 17. P. 703-716.
10. Hoskins B. L., Mascherini M. Measuring active citizenship through the development of a composite indicator. *Social indicators research*, 2009, Vol. 90. No. 3. P. 459-488.
11. Kester K. Global citizenship education and peace education: toward a postcritical praxis. *Educational Philosophy and Theory*. 2022. P. 1-12.
12. Magnette P. *Citizenship: the history of an idea*. Ecpr Press, 2005. 220 p.
13. Shafir G. *The Citizenship Debates: A Reader*. University of Minnesota Press, 1998. 316 p.
14. Yossi H. *Citizenship 2.0. Dual Nationality as a Global Asset*. Princeton University Press, 2019. 216 p.

REFERENCES

1. Aristotle (2000) *Politika. Kniga tretya*. [Politics. Book III] Kyiv, pp. 66-98, URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist04.htm> [in Ukrainian].
2. Confucius (2020) *Velike vchenyia*. Per. z kit. D. O. Merzlyuk. [The Great Learning] *Chinese studies*. Vol. 2/13. pp. 153-159. DOI: <https://doi.org/10.51198/chinesest2020.02.153> [in Ukrainian].
3. Lokk J. (2020) *Dva traktaty pro pravlinnya*. Per. z angl. P. Sodomora. [Two Treatises of Government] Kyiv: Nash Format, 312 p. [in Ukrainian].
4. Mak'yavelli N. (2007) *Florentijs'ki hroniki; Derzhavec'* / Per. z it. A. Perepadi. [Florentine chronicles; The Prince] Harkiv: Folio, 511 p. [in Ukrainian].
5. Montes'k'e SH. (1955) *O duhe zakonov* [The Spirit of Law]. M.: Gospolityzdat, pp. 28-40. [in Russian].
6. Okol'nicha T. V., Kostenko L. D. (2022) *Rozvitok idei gromadyans'kosti osobistosti v istorichnij retrospektiv* [Development of the idea of individual citizenship in historical retrospect] *Naukovi zapiski. Seriya: Pedagogichni nauki*, Vol. 204, pp. 41-45. [in Ukrainian].
7. Platon. *Derzhava* [Republic], <http://litopys.org.ua/plato/plat04.htm> [in Ukrainian].
8. Russo Zh.-Zh. (2001) *Pro suspil'nu ugodu abo Principi politichnogo prava* / per. z franc. O. Homi. [The Social Contract] Kyiv: Vidavnytstvo «Port-Royal», 351 p. [in Ukrainian].
9. Andrenacci L. E. An essay on the history of citizenship in Latin America from a long-term perspective. *Cadernos EBAPE. BR*, 2019. Vol. 17. P. 703-716.
10. Hoskins B. L., Mascherini M. Measuring active citizenship through the development of a composite indicator. *Social indicators research*, 2009. Vol. 90, No. 3. P. 459-488.
11. Kester K. Global citizenship education and peace education: toward a postcritical praxis. *Educational Philosophy and Theory*. 2022. P. 1-12.
12. Magnette P. *Citizenship: the history of an idea*. Ecpr Press, 2005. 220 p.
13. Shafir G. *The Citizenship Debates: A Reader*. University of Minnesota Press, 1998. 316 p.
14. Yossi H. *Citizenship 2.0. Dual Nationality as a Global Asset*. Princeton University Press, 2019. 216 p.

Xu Shishi

Postgraduate Student,
National Pedagogical Dragomanov University
9, Pyrohova str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6406-341X

THE DEVELOPMENT OF THE IDEA OF ACTIVE CITIZENSHIP IN THE HISTORY OF PHILOSOPHY

The urgency of the problem of active citizenship research in the history of philosophy is due to modern socio-cultural transformations and the need to draw on the experience of past thinkers for the development of policies in the field of active citizenship formation in the future. The politics of national resistance will be effective if it is based on the methodology of understanding active citizenship.

The aim of the study is to analyze the phenomena of citizenship and active citizenship through the prism of the history of philosophy based on the works of classics and modern authors.

Research methods. The study of the phenomena of citizenship and active citizenship through the prism of the history of philosophy is based on the use of a complex interdisciplinary approach with the application of both general and specific scientific principles and methods of knowledge – analysis, synthesis, generalization, comparison, interpretation, conceptualization.

Results of the research. The article shows a close connection between active citizenship and the transformation of socio-political thought throughout history. The legacy of Confucius teaches us to understand the active citizen as a part of the state organism, which must at the same time obey the state but also have a high degree of self-organization and self-discipline. Plato teaches us a lesson about the social nature of the human activity, where civic activism is a form of political action. Aristotle's legacy shows us that a citizen is "one who can be a judge and official", and the perfect rule of "meritocracy" is possible only through "perfect citizens", who, according to Aristotle, know how to both rule and obey. In Machiavelli, we also find a division between citizens and subjects, where the task of a true statesman is to increase the number of active citizens, for example, by encouraging people to engage in crafts (economic activity). Montesquieu's legacy teaches us to understand the state as a successive development of the laws of reason. For Locke, the strength of the community and the state are determined by the agreement, that is, by how many people have accepted it. Rousseau's reasoning leads us to understand that the government must adhere to the principle of freedom and autonomy. Thus, we can distinguish among the values of active citizenship: self-organization, courage and moderation, the ability to lead and obey, economic activity, following the laws of reason, freedom, patriotism and autonomy.

Key words: active citizenship, citizen, state, democracy, freedom, self-organization.

Фарафонова Ірина Анатоліївна

аспірант кафедри філософії

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

вул. Кирпичова, 2, Харків, Україна

orcid.org/0000-0002-2896-7518

ІМІДЖ ЯК АСПЕКТ, ЯКИЙ ВПЛИВАЄ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНУ ПОВЕДІНКУ

Аналіз літератури свідчить, що дана тема себе не вичерпала і потребує подальшого вивчення та осмислення. Мета дослідження – виявити філософські аспекти впливу іміджу на електоральну поведінку. У результаті дослідження використовувалися загальнонаукові методи аналізу – комплексний, порівняльний; метод соціології управління – моделювання, аналіз документів, контент – аналіз. Досліджено, що імідж лідера підсвідомо сприймається виборцями як зчитування підсвідомістю виборця відповідних прогнозованих очікувань, моделей інтерпретації ідентифікації лідера та приналежності до тієї чи іншої політичної та соціальної групи. Імідж у суспільстві дозволяє характеризуватись знаковими та символічними складовими, які визначають моменти, що впливають на взаємодію лідера та виборця та відбувається розуміння та розкриття комунікативних кодів для соціальної взаємодії. Певна думка електорату залежить від переваги та сприйняття носія іміджу. Імідж є образом об'єкта, який хоче справити на маси певне враження і є результатом активності уяви і психіки суб'єкта, в разі виборця, на якого спрямована дія політичного лідера.

Імідж дозволяє філософськи підходити для адекватного та оптимального сприйняття інформації та інтерпретації та імідж можна розглядати як засіб спілкування, засіб передачі культурних традицій, спадщину та важливість культурних смислів у суспільстві. Імідж, що використовується в політичній філософії як інструмент політичного та соціального впливу на виборця та управління електоральною поведінкою, одночасно імідж виконує функцію самовиявлення для самовираження та дозволяє відображати у ньому суб'єкт політичного виборчого процесу. Імідж, який впливає на електоральну поведінку сприймається як філософський аспект і є феномен, що має безпосереднє відношення до прогнозування знаків іміджу та смислів у процесі політичної та соціальної взаємодії між лідером і виборцем.

Ключові слова: імідж, електоральна поведінка, аспект, свідомість, образ, поведінка виборця, ідентифікації, самопізнання

Вступ. Імідж лідера підсвідомо сприймається виборцями як зчитування підсвідомістю виборця відповідних прогнозованих очікувань, моделей інтерпретації ідентифікації лідера та приналежності до тієї чи іншої політичної та соціальної групи. Імідж, який впливає на електоральну поведінку сприймається як філософський аспект і є феномен, що має безпосереднє відношення до прогнозування знаків іміджу та смислів у процесі політичної взаємодії між лідером і виборцем.

Аналіз літератури свідчить, що, незважаючи на досить велику кількість робіт з різних філософських аспектів іміджу, дана тема себе не вичерпала і потребує подальшого вивчення та осмислення.

Мета дослідження – виявити філософські аспекти впливу іміджу на електоральну поведінку.

Завдання для досягнення поставленої мети:

- визначити концептуальні основи поняття «імідж»;
- вивчити існуючі підходи до дослідження регулювання електоральної поведінки, що склалися в рамках соціальної та політичної філософії;
- виявити технології формування іміджу виборів;
- дослідити інформаційні технології впливу іміджу на масову свідомість у ході виборчої кампанії.

Об'єктом дослідження є вплив іміджу на електоральну поведінку.

Предметом дослідження є технології формування іміджу політика з метою регулювання електоральної поведінки.

Теоретико-методологічні засади та методи дослідження. У результаті дослідження використовувалися загальнонаукові методи аналізу – комплексний, порівняльний; метод соціології управління – моделювання, аналіз документів, контент – аналіз.

Для визначення теоретичної та методологічної основи даної роботи було залучено досягнення та дослідження соціальної та політичної філософії, психоаналізу. Психоаналіз дозволив дослідити роль іміджу як елемент несвідомого у процесі маніпулювання поведінкою виборців під час проведення виборчої кампанії.

На початку ХХІ ст. виникли фундаментальні наукові праці вчених із іміджу як соціального феномену, це Антемюк В.Д., Бунь В., Голішевська А.В. та інших вчених.

Багатоплановість філософських аспектів, а також іміджу, що впливають на електоральну поведінку, зумовили використання системного підходу для аналізу іміджу як політичного та соціально-комунікативного феномену, що впливає на електорат. На електоральну поведінку виборців впливають соціально-економічні чинники, рівень політичної культури, досвід, а також свідомо виборці віддають перевагу внутрішнім установкам людини, статусу, соціалізації, психологічним особливостям, які потрібні для управління та еволюції суспільства.

У філософії політики рефлексія проблематики іміджу лідера представлена в гносеологічних концепціях образу, що впливає на поведінку. Аналіз образу завжди був унікальним і розглядався як результат пізнавальної та моральної діяльності людини і проходив у працях філософів Античності (Платон, Аристотель), Середньовіччя (Августин Блаженний, Аквінський Ф.), Нової години (Бекон Ф., Гегель Г.Ф., Кант І. та ін.). У працях філософів ХХ ст. досліджуються соціальні аспекти образу (Бергер П., Бодрійяр Ж., Бурдьє П., Вебер М. та ін.). У західній науковій літературі поняття «імідж» з'являється у 1950-60-х рр. н. Перша публікація, що розглядає міждисциплінарну природу іміджу, з'являється у 1956 р. під авторством К. Боулдинга.

В основному, праці та монографії з іміджу вітчизняних дослідників науки з іміджу є вивчення та опис механізмів іміджу як з критичною оцінкою іміджу як суб'єктивного образу, що створює ілюзії з подальшим маніпулюванням свідомості людей для досягнення влади. Особливе місце у створенні іміджу займає теорія відображення.

В імідж входять філософські аспекти, які впливають на „несвідомі” вимоги сприйняття електорату і імідж часто є «напівправдою» і він грає на стереотипах і асоціаціях мас. Імідж дозволяє домислити напрями політичного лідера, які іноді не відповідають дійсності. Політичний імідж часто є абстрактним, в нього входить абстрактність і він може розглядатись як носій індивідуальний, масовий свідомості електорату.

Важливою складовою політичного лідера є імідж, який впливає на свідомість виборців побічно та цілеспрямовано та є здатністю лідера подобатися людям, а також показує вміння бути чарівним та привабливим лідером, готовим виявляти толерантність та вміння бути мудрим та важливим. Імідж – це дуже складна категорія взаємодії між лідером та електоратом і має функцію нести основну мету іміджу, як здатність симпатизувати людям різних груп. Імідж розглядається як взаємодія між лідером та цільовою аудиторією. Імідж підсвідомо впливає на електоральну поведінку. Справді, імідж – це емоційний та інформаційний сигнал між творцем іміджу, іміджмейкером і політичним лідером – об'єктом, що посиляє електорату сигнал сприйняття його та ідентифікацією його з певною цільовою групою, яка формує певну думку, уявлення про представника носія іміджу. Важливою думкою про дію іміджу є фактично факт взаємодії об'єкта обожнювання політичного лідера та його переваги над конкурентами і виборцями.

Науковець Бучин М. у своїй публікації показує, що під електоральною поведінкою розуміють, як участь у здійсненні влади чи протидія у здійсненні влади, що охоплює участь формальних організацій і масових рухів, які включені у різноманітні елементи системи чи відсторонені від неї, публічна демонстрація поглядів з метою впливу на суспільну думку чи на політичні інститути і керівні політичні органи [2, с. 175]. Насправді, підтверджується аналіз іміджу

як знаково-символьної системи, який впливає на електоральну поведінку і працює модель імідж-комунікації у політичній філософії. Праці з іміджу показують результати, дослідження, наукові досягнення соціологів, психологів, філософів та інших науковців.

Політична свідомість виборця електоральної поведінки, як філософського аспекту феномена виборчого процесу є важливою складовою, який може бути рішучим фактором виборної технології.

Влада для електорату завжди є особистісним сприйняттям і дає особливу настанову для електоральної поведінки виборців, яка є адміністративним ресурсом влади і вже впливає на свідомість виборців. Електоральна свідомість є рішучим фактором, який прямо впливає на електоральну поведінку, яка пов'язана з масовою свідомістю. Електоральне сприйняття лідера невідомо встановлює пріоритети для поведінки виборців та корекцію її іміджем лідера. Імідж лідера як знак проходить через політичну свідомість виборця та його вибір, як результат політичних виборів.

У політичних технологіях є моменти імітації волевиявлення електорату, що є важливими компонентами етики та політики, де у векторі відносин позначається з одного боку «влада», а з іншого боку «суспільство». Механізм, що впливає на електоральну поведінку при виборах, недостатньо вивчений. Проте, простежується електоральне сприйняття, що ґрунтується на філософських моментах усвідомлення імітації волевиявлення виборця. Оскільки соціум дає різні моменти корекції електоральної поведінки в політичних технологіях, то основними факторами є мислення, мотиви та цінності електорату різних малих чи великих груп.

Імідж як сигнал уловлюється, сприймається, вивчається і згодом аналізується електоратом і стимулює виборця на формування певної думки, уявлення, певної дії чи бездіяльності щодо лідера – носія іміджу та спонукає об'єкт іміджу до діалогу та реакцій у відповідь. Іноді допускається тотожність іміджу та образу лідера, які зчитуються несвідомо виборцем, виявляючи цінності етичних та естетичних норм, закладених у вихованні та соціальних інститутах суспільства. Водночас імідж підштовхує до інтерпретації та розуміння невербальних мовних та візуальних знаків. Правильне їхнє розшифрування в більшості випадків визначає позитивне порозуміння учасників виборної компанії. Таким чином, актуальною в соціумі є філософський аспект усвідомлення проблеми розуміння та інтерпретації іміджу як кодової конструкції, що впливає на електоральну поведінку.

Імідж політика допомагає увійти до структури власного сприйняття та кодового значення смислових знаків іміджу, дозволяє інтегрувати несуперечливе співвідношення структур усвідомленості та сприйняття між собою усвідомленої та неусвідомленої симпатії до лідера, що впливає на електоральну поведінку виборців. Імідж є тією феноменальною категорією, яка входить до сфер політичної та соціальної філософії та дозволяє сприймати повсякденну свідомість та підсвідомість виборця як важливий компонент політичного процесу і часто розглядається як соціальна та політична установа та мотивований і ціннісний стереотип виборця.

Імідж тісно пов'язані з закладеними у ньому поняттями сприйняття, саморозвитку, ідентифікації, самопізнання як лідера, і натовпу, що у виборчому процесі.

У сучасній соціальній і політичній філософії є декілька визначень до свідомості електорату при сприйнятті політичного іміджу. Існує образ особистості, який підсвідомо існує в масовій свідомості і впливає на поведінку мас. А. Акаймова дає характеристику іміджу у своїй науковій праці і розглядає імідж, як „образ” який можна визначити як більш чи менш адекватний реальному суб'єктові образ особистості, який складається в масовій свідомості на свідомому і підсвідомому рівнях і імідж у політичній сфері існує як феномен масової свідомості незалежно від реалізації передвиборчих технологій, а іноді й всупереч їм. «Образ політичного лідера – це набір певних характеристик, які люди асоціюють із конкретною індивідуальністю» [1, с. 29-30].

Образ, який впливає на масову свідомість і електоральну поведінку створюється для того, щоб сприймати візуальну інформацію, яка свідомо чи несвідомо показує імідж лідера і з яким виборець оцінює себе і ідентифікує і проявляється сутність і моральне спрямування, яке викликає бажані зміни у свідомості електорату і впливає на поведінку виборців.

Імідж – аспект реальності сприйняття електоратом політичного лідера, який у ситуації може змінюватися і водночас може залишитися практично незмінним. Імідж має ту характеристику, яка приписує об'єктам-лідеру, виборцям задані характеристики, причому залежно від конкретних завдань політичної програми лідера, що створює враження на цільову групу. Насправді, який завжди відбиваються реальні риси та характеристики політичного лідера.

Науковець Бучин М. у своїй публікації показує, що утримання громадян від участі у виборах є абсентеїзм, який суперечить основному принципу демократії – участі кожної людини у формуванні політичної влади [2, с. 175]. Проблематикою абсентеїзму займаються такі вітчизняні та зарубіжні науковці як М. Ставнійчук, В. Кравченко, Ю. Бушенєва, Ю. Гудіна, З. Джандубаєва та інші вчені [2, с. 174].

Філософськими аспектами мислення та мотивами електорату під час виборчих процесів можуть бути різні моделі поведінки виборців, при цьому деякі виборці не бажають ходити на вибори. Науковець Бучин М. наводить три моделі поведінки і посилюється на думку науковця В. Степанової і вказує, що особливості абсентеїзму можуть бути виражені у виборців, які не ходять на вибори на основі трьох моделей поведінки:

1. «На вибори не ходжу, бо нікому не вірю».
2. «На вибори не ходжу, бо мій голос нічого не змінити».
3. «На вибори не ходжу, бо це мені взагалі не цікаво» [2, с. 177].

Науковець Бучин М. у своїй публікації також приводить класифікацію абсентеїзму, яку описав український науковець В. Кравченко і який виділяє наступні різновиди абсентеїзму: 1) політичний, де є ухилянням від виборів і виборець висловлює свою недовіру суб'єктам виборчого процесу та їх передвиборчим програмам; 2) економічний, який пов'язаний з висловленням протесту складній економічній ситуації в державі (безробіття, низький рівень добробуту, соціальна незахищеність громадян та ін.); 3) аполітичний – полягає у байдужому ставленні, відсутності інтересу виборця до виборів та політики загалом [2, с. 178-179].

Результати дослідження. Новизна роботи полягає в наступному:

- на основі теоретичного аналізу розгляду іміджу та основних підходів до електоральної поведінки виявлено моделі поведінки виборців, характерні для української практики;
- досліджено специфіку впливу іміджу політиків на електоральну поведінку українців у ході виборчої кампанії.

При аналізі інформації щодо програм політичних кандидатів на вибір електорату впливає стан національної економіки та політичної безпеки. При раціональній поведінці виборців, на поведінку електорату впливає свідомо соціальний статус, імідж лідера, а також раціональні перспективи та надії на позитивні зміни в суспільстві.

Електоральна поведінка може виявлятися в різних напрямках: свідомо і невідомо, при цьому за активною участю виборця, а також і неучастю в голосуванні електоратом при виборі політичного лідера. Законом виборець визнається таким, що має активне виборче право голосу на виборчій ділянці і має правову позицію, яка встановлена законом і добровільно може реалізувати своє виборче право. Якщо розглядати з позиції суспільства, то можуть бути виявлені різні причини, які призводять до пасивності виборців, при цьому політична свідомість громадян може бути низькою, а може бути не цікавою політичними процесами, що проходять в державі.

Висновки. Імідж лідера часто стає важливим засобом для формування політичних уявлень та соціальних ілюзій, для перетворення та управління, для влади та конструювання соціальної реальності для досягнення своїх цілей та завдань на політичній платформі для управління електоральною поведінкою виборця. Для філософських аспектів важливо розуміння електоральної поведінки для потреби виявлення повсякденного та менеджерських та маркетингових складових аспектів іміджу, які формують політичну та соціальну структуру іміджу політика для його соціально-комунікативної природи впливу на електоральну поведінку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акайомова О. Політичний імідж та основні його характеристики. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5 (38). С. 29-35.
2. Бучин М. Абсентеїзм як тип електоральної поведінки. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38811/16-Buchin.pdf> (дата звернення: 25.10.2020).
3. Бурлачук В. Мас-медіа, вибори та нова реальність. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2019. № 4. С. 90-105.
4. Голішевська О. В. Особливості формування репутації у політиці. *Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Причорноморський центр досліджень проблем суспільства, 17-18 липня 2020 р. Одеса, 2020. С. 84-87.
5. Hagevi M., Enroth H. Cartelisation, Convergence або Increasing Similarities? Lessons from Parties in Parliament. London- N Y, 2018.

REFERENCES

1. Akaiomova, O. (Ed.). (2009). Politychnyi imidzh ta osnovni yoho kharakterystyky. [Political image and its main characteristics]. Politychnyi menedzhment. 2009. № 5 (38). S. 29-35 [in Ukrainian].
2. Buchyn M. (Ed.). Absenteizm yak typ elektoralnoi povedinky. [Absenteeism as a type of electoral behavior]. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38811/16-Buchin.pdf> (data zvernennia: 25.10.2020) [in Ukrainian].
3. Burlachuk V. (Ed.). Mas-media, vybory ta nova realnist. Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh [Mass media, elections and the new reality]. 2019. № 4. S. 90-105 [in Ukrainian].
4. Holishevska O. V. (Ed.). Osoblyvosti formuvannia reputatsii u politytsi. «Suspilni nauky: napriamky ta tendentsii rozvytku v Ukraini ta sviti» [Peculiarities of reputation formation in politics]: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Prychornomorskyi tsentr doslidzhen problem suspilstva, 17-18 lypnia 2020r. Odesa, 2020. S. 84-87 [in Ukrainian].
5. Hagevi M., Enroth H. (Ed.). Cartelisation, Convergence або Increasing Similarities? [Cartelisation, Convergence або Increasing Similarities?] Lessons from Parties in Parliament. London- N Y, 2018 [in English].

Farafonova Iryna Anatoliyivna

Postgraduate student at the Department of Philosophy
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
2, Kyrpychova Str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2896-7518

IMAGE AS AN ASPECT THAT INFLUENCES ELECTORAL BEHAVIOR

The analysis of the literature shows that this topic has not exhausted itself and needs further study and understanding. The purpose of the study is to reveal the philosophical aspects of the influence of image on electoral behavior. As a result of the research, general scientific methods of analysis were used – complex, comparative; method of sociology of management – modeling, document analysis, content – analysis. It has been studied that the image of the leader is subconsciously perceived by the voters as a reading by the voter's subconscious of the relevant projected expectations, models of interpretation of the leader's identification and belonging to one or another political and social group. The image in society allows to be characterized by iconic and symbolic components that determine the moments that affect the interaction of the leader and the voter and the understanding and disclosure of communicative codes for social interaction. A certain opinion of the electorate depends on the preference and perception of the image bearer. An image is an image of an object that wants to make a certain impression on the masses and is the result of the activity of the subject's imagination and psyche, in the case of a voter, to whom the action of a political leader is directed.

The image allows you to approach philosophically for adequate and optimal perception of information and interpretation, and the image can be considered as a means of communication, a means of transmitting cultural traditions, the heritage and importance of cultural meanings in society. The image used in political philosophy as a tool of political and social influence on the voter

and management of electoral behavior; at the same time, the image performs the function of self-expression for self-expression and allows the subject of the political election process to be reflected in it. The image that affects the electoral behavior is perceived as a philosophical aspect and is a phenomenon directly related to the prediction of image signs and meanings in the process of political and social interaction between the leader and the voter.

Key words: *image, electoral behavior, aspect, consciousness, image, voter behavior, identification, self-knowledge.*

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 101.1: 378.4

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.13>**Карпова Світлана Геннадіївна**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, соціології та історії
Дніпровського державного аграрно-економічного університету
вул. С. Єфремова, 25, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0002-9184-2179

Солоділова Олена Володимирівна

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, соціології та історії
Дніпровського державного аграрно-економічного університету
вул. С. Єфремова, 25, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0003-3991-6721

ФІЛОСОФСЬКІ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ «ФІЛОСОФІЇ НАУКИ» В ДДАЕУ

Актуальність проблеми. У зв'язку з трансформаціями сучасного освітнього процесу, який вимагає впровадження *soft skills*, непересічного значення набуває проблема викладання гуманітарних дисциплін в технічних університетах. Тому дослідження філософських і культурологічних аспектів викладання «Філософії науки» для здобувачів третього освітньо-наукового рівня освіти (на прикладі ДДАЕУ) є безумовно актуальним в контексті подальших перетворень освітнього процесу.

Мета дослідження: здійснити філософське дослідження специфіки викладання «Філософії науки» в ДДАЕУ.

Об'єкт дослідження – філософські і культурологічні аспекти викладання «Філософії науки».

Предмет дослідження – викладання дисципліни «Філософія науки» в ДДАЕУ.

Методи дослідження: аналізу та синтезу, герменевтичний, системний, феноменологічний.

Результати дослідження:

1) Позначено найбільш критичні моменти, що зустрічаються при викладанні «Філософії науки» здобувачам третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії (PhD)» в сучасній українській освітній культурі: а) трансформація предмета та «основного питання» філософії; б) неповнота «критичного мислення» через недостатній аналіз першоджерел;

2) Проаналізовано на прикладі ДДАЕУ основні філософські і культурологічні дискурси викладання «Філософії науки»: а) динамічність знання в контексті сучасної наукової культури; б) обов'язковість герменевтичних процедур при роботі з першоджерелами та вивченні понятійного апарату; в) аналіз та використання класичних та некласичних філософських та міждисциплінарних підходів та методів; г) залучення мисленевих експериментів, проблемного та інтерактивного навчання;

3) Спираючись на основні позначені дискурси, філософські обґрунтовано та розкрито специфіку методичних підходів щодо здійснення навчального процесу в межах дисципліни «Філософія науки»;

4) Показано необхідність використання системного підходу під час викладання дисципліни «Філософія науки» для критичного мислення, що загалом позитивно впливатиме на культуру наукових процесів та культурологічні і філософські контексти українського освітнього простору.

Ключові слова: здобувач освіти, метод, методика, наука, освітня культура, філософія науки.

Вступ. У зв'язку з трансформаціями сучасного освітнього процесу, який вимагає впровадження soft skills, непересічного значення набуває проблема викладання гуманітарних дисциплін в технічних університетах. Тому дослідження філософських і культурологічних аспектів викладання «Філософії науки» для здобувачів третього освітньо-наукового рівня освіти (на прикладі ДДАЕУ) є безумовно актуальним в контексті подальших перетворень освітнього процесу.

В науково-дослідній літературі насьогодні є актуальні дослідження специфіки викладання «Філософії» в технічних закладах вищої освіти (наприклад, стаття М. Колотило [6], що нещодавно вийшла в журналі «Філософія освіти»), але на жаль в українському науковому просторі ми не зустріли дослідження філософських і культурологічних аспектів викладання «Філософії науки» в ДДАЕУ. Тому, вважаємо що наше дослідження буде актуальним в горизонті тих змін, що відбуваються в освітній культурі сучасної України.

Мета та завдання. Мета – здійснити філософське дослідження специфіки викладання «Філософії науки» в ДДАЕУ.

Об'єкт дослідження – філософські і культурологічні аспекти викладання «Філософії науки». Предмет дослідження – викладання дисципліни «Філософія науки» в ДДАЕУ.

Відповідно до мети, завданнями нашого дослідження є:

1) Позначити найбільш критичні моменти, що зустрічаються при викладанні «Філософії науки» здобувачам третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії (PhD)» в сучасній українській освітній культурі;

2) Проаналізувати на прикладі ДДАЕУ основні філософські і культурологічні дискурси викладання «Філософії науки»;

3) Спираючись на основні позначені дискурси, філософські обґрунтувати та розкрити специфіку методичних підходів щодо здійснення навчального процесу в межах дисципліни «Філософія науки»;

4) Показати необхідність використання системного підходу при під час викладання дисципліни «Філософія науки».

Методи дослідження: аналізу та синтезу, герменевтичний, системний, феноменологічний.

Позначимо два критичних моменти, які найбільш часто зустрічаються при викладанні дисципліни «Філософія науки» (і частково це стосується і іншої – не менш розповсюдженої дисципліни – «Філософії») в сучасній українській освітній культурі.

По-перше, часто сьогодні, під час аналізу першої теми, коли говорять про предмет та специфіку філософії, філософського мислення, можна зустріти (і це відбувається також на рівні навчальних посібників і підручників) майже однозначні висловлювання типу: «Основне питання філософії це...», «Основним питанням філософії є...» та ін. Але ми вважаємо, що не можна в межах сучасної постнекласичної філософії використовувати такий, багато в чому (не) класичний методологічний підхід в інтерпретації предмету філософії та в намаганнях виокремити «основне питання». Так, починаючи з кін. 19 ст., з часів некласичної філософії, і продовжуючи до 20-21 ст., ми не можемо вже однозначно казати про виокремлення «основного питання». Пояснення цьому ми можемо віднайти в цілому комплексі аргументів, один з яких ми наведемо нижче.

Отже, дискурсивність сучасного соціально-гуманітарного простору, багатовекторність філософування, специфічність методології (що існує вже не стільки в межах методу, скільки як методологічних та методичних підходів) та наявність безлічі філософських підходів у сучасному постмодерному світі є однією з причин, чому сьогодні не можна в філософських пропедевтичних лекціях визначати «основне питання філософії». Тому на цьому необхідно обов'язково наголошувати здобувачам вищої освіти. Так, традиція виокремлення «основного питання філософії» була більш притаманна радянському філософському мисленню і дуже часто лунало це визначення в підручниках, посібниках та науковій літературі. Пов'язано це було з тим, що офіційний науковий філософський дискурс тоді був за своєю сутністю марксистським, і тому логічно спирався на положення К. Маркса, вирішуючи це питання через історико-філософську інтерпретацію відношення свідомості та матерії, природи та духу, буття та мислення.

Врешті-решт, виходячи на варіанти інтерпретації в межах матеріалізму або ідеалізму, обмежувалося предметне поле філософії та специфіка філософського мислення. Тому на сьогодні такого роду інтерпретації не можна вважати такими однозначними, як, наприклад, те враховувалося навіть 40 років тому... Відповідно, ми доволі умовно, враховуючи суб'єктивні уподобання того чи іншого філософа, можемо намагатися виокремлювати «основне питання філософії», але це буде не якась загальна філософія, а філософія конкретного, персоналізованого філософа. А підхід щодо намагання виділити «основне питання філософії» під час лекційних та семінарських занять, є методологічно та методично невірним не лише з сутнісної точки зору, але й з боку обмеження можливостей критичного мислення здобувачів вищої освіти та загалом стратегії щодо підвищення якості вищої освіти.

По-друге, враховуючи, що в системі вищої освіти України на сьогодні активно використовується компетентнісний підхід, то саме філософія спрямована на те, щоб розвивати ціннісні компетенції фахівця з одного боку, а з іншого – в симфонії з іншими гуманітарними дисциплінами (на кшталт соціології, педагогіки, психології, історії та ін.), сприяє формуванню критичного мислення у здобувачів вищої освіти та здатності до рефлексії та саморефлексії. Тобто, відбулася глобальна зміна в культурологічному контексті, і на сьогодні можна побачити зовсім іншу наукову культуру. Загалом, глобально ці зміни відбулися набагато раніше «з 1970-х років у Західній культурі, а з 1990-х і у вітчизняній, стало остаточно зрозуміло, що вища освіта підкорилася вимогам формувати професійні компетенції, а не культурні чи наукові ідеали...»[5, с.316]. Отже стратегічні трансформації стали своєрідним проявом зміни «ідеї університету», що траплялося і раніше, а це вплинуло і на усвідомлення динаміки освітніх процесів (як то: розробка нових вимог щодо забезпечення якості вищої освіти і контроль за якістю, формування нових підходів та методик в освітньому просторі, стратегії розвитку системи освіти та ін.).

Так, якщо подивитися більшу частину робочих програм з дисциплін «Філософія науки» та «Філософія» (яка в деяких закладах вищої освіти ще залишилась в освітньо-наукових програмах для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії (PhD)»), то вони містять інформацію про те, що філософія дає змогу розвивати критичне мислення. Але чомусь автори-викладачі вважають, що це «критичне мислення» може розвиватися за рахунок знайомства здобувачів вищої освіти лише з підручниками і посібниками, які вже містять «відрефлексовану» та систематизовану інформацію. В той же час, дефініція поняття «критичне мислення», передбачає здатність до самостійної інтерпретації, аналізу, синтезу, та загалом активну інтелектуальну діяльність та інші процедури, які в більшості своїй пов'язана з самостійним осмисленням (в тому числі першоджерел). Тому методично необхідною умовою викладання філософії загалом, та особливо філософії науки, має бути використання викладачем в навчальному процесі першоджерел та обов'язкове знайомство здобувачів вищої освіти з оригіналами джерел з дисципліни. Наприклад, в межах дисципліни «Філософія» це можуть бути джерела на кшталт: Арістотель «Про душу», Ж.Бодрійяр «Симулякри і симуляція», Л.Вітгенштейн «Логіко-філософський трактат», Р.Декарт «Міркування по метод», О.Забужко «Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період» та ін. Що стосується «Філософії науки», то важливими і необхідними, на нашу думку, тут повинен бути цілий комплекс джерел, що ми наведемо трохи пізніше, які допоможуть здобувачам освіти формувати культуру критичного мислення та навички здійснення наукової діяльності, починаючи від формування досвіду аналізу наукових текстів і завершуючи можливістю їх самостійного створення та подальшої публікації у фахових вітчизняних та міжнародних виданнях.

Нижче буде продемонстровано найбільш важливі, з нашої точки зору, методичні рекомендації щодо викладання дисципліни «Філософія науки», які можна враховувати в сучасній українській освітній та науковій культурі (на прикладі впровадження в навчальному процесі ДДАЕУ). Загалом, ми будемо намагатися показати конкретні форми та принципи застосування методів при реалізації та розв'язанні конкретної педагогічної проблеми – викладання «Філософії науки» на підставі освітньо-наукових програм за всіма спеціальностями третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії (PhD)», здобувачам освіти, що

навчаються в Дніпровському державному аграрно-економічному університеті. Тут ми спираємося на визначення В. Ягупова, що методика вирішує тактичні проблеми – розробляє певні алгоритми дослідницької діяльності в конкретних умовах, з конкретним педагогічним об'єктом, використовуючи певну систему засобів, тощо. Вона містить опис сукупності методів, системи прийомів і засобів, що застосовуються для дослідження різних виховних явищ. Методика відповідає на запитання: «Як, яким способом організувати та провести дослідження?», її основна функція – організація самої дослідницької діяльності[11].

Отже, визначимо найбільш важливі, з нашої точки зору, філософські і культурологічні дискурси викладання «Філософії науки» в контексті сучасної освітньої культури (на прикладі ДДАЕУ):

1. Починаючи з висвітлення першої теми, необхідно пояснити здобувачам освіти, що отримані базові знання і уявлення набуті ними під час навчання за першим та другим рівнями вищої освіти (в процесі вивчення дисциплін «Філософія», «Логіка» та ін.) не «статичні», та будуть корегуватися, поглиблюватися в процесі отримання та інтерпретацій знань (через лекції, самостійну роботу, роботу з першоджерелами та участь у семінарських заняттях з дисципліни «Філософія науки»). Окремого значення тут набуває врахування цілого комплексу факторів, що впливатимуть в фіналі на загальну «успішність», чи «неуспішність» здобувачів освіти. Отже, науково-педагогічний працівник, що здійснюватиме взаємодію зі здобувачами освіти повинен враховувати, що є «...три групи причин неуспішності: I. Загальнопедагогічні причини. II. Психологічні причини. III. Соціально-економічні та соціальні причини. Причини першої групи породжуються недоліками навчально-виховної роботи викладачів, у переважній більшості випадків у наслідок слабкої педагогічної підготовки. Відповідно ці причини діляться на дидактичні (порушення принципів і правил дидактики) та виховні (головним чином наявність невикористаних резервів позааудиторної та позаузівської роботи зі студентами)...» [8, с.7]. I, відповідно, в навчальному процесі НПП повинен мінімізувати загальнопедагогічні причини, які потенційно можуть привести до неуспішного освітнього результату здобувачів освіти.

2. Для ґрунтовного вивчення дисципліни «Філософія науки» та різновекторного вивчення курсу, розроблено «Основні завдання» для реалізації самостійної роботи здобувачами, а також додаткові, «Тестові завдання». Тестові завдання, розроблені для контролю здійснення самостійної роботи здобувачів та набуття їми необхідних компетенцій, що зафіксовані в освітній-наукових програмах здобувачів всіх спеціальностей третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії (PhD)», що навчаються в Дніпровському державному аграрно-економічному університеті.

Окремо слід зазначити, як само здобувачам необхідно виконувати «Основні завдання» з дисципліни «Філософія науки». Так, можна продемонструвати «Приклади оформлення конспекту першоджерел з дисципліни», де конкретно вказано, як здобувачі можуть виконувати основну самостійну роботу. А враховуючи те, що кількість годин, що відводяться за навчально-науковим планом на самостійну роботу значно більша, ніж на лекції та семінарські заняття (складає 60%), то необхідною і важливою умовою здійснення самостійної роботи здобувачів є не лише виконання тестових завдань, але й самостійне опрацювання основної і додаткової літератури (за визначеним переліком). Саме тому основним завданням для самостійної роботи здобувачів з дисципліни «Філософія науки» повинен бути аналіз філософського твору (або першоджерела), які можуть бути також основною літературою при вивченні курсу.

Особливу увагу необхідно зосередити на аналізі теоретичних засад (на рівні методів і методик) сучасних представників гуманітарного знання (на кшталт Д.Серля та Г.Башляра та ін.). Потрібно та важливо також звернути увагу на класичні і некласичні наукові підходи та методи – герменевтичний, феноменологічний, історико-філософський, діалектичний, структурно-семіотичний та ін.

Коли певний суб'єкт (або група людей) намагається використати або розробити метод, то використовується критичний аналіз реального та потенційного, здійснюється раціоналізація діяльності. А формування та використання певного методу так чи інакше може привести

до алгоритмізації та формалізації наукових процедур. Наявність методу є необхідною умовою здійснення як наукової, так і науково-педагогічної діяльності. Так, американський філософ і педагог Д.Д'юї в роботі «Демократія і освіта» позначав що за межами застосування методів немає знань і, наприклад, в процесі педагогічної діяльності «...метод – це дуже ефективний спосіб використовувати матеріал з відповідною метою» [2, с.134]. Важливо пояснити здобувачам освіти необхідність використання наукових методів під час реалізації не лише пізнавальних процедур, але і в подальшій педагогічній діяльності. В нагоді можуть бути приклади, які наводили видатні діячі науки. Той же Д'юї, вже згадуваний нами раніше, позначав, що «Будь-який мистець повинен мати свій метод, свою техніку. Гра на піаніні – це не просто регулярне биття по клавішах. Є певний порядок гри, а не щось готове, що відчуває музикант у своїх руках чи в голові стосовно самої гри. Цей порядок полягає у відповідному чергуванні дій стосовно піаніна, це діяльність рук і розуму для досягнення бажаного результату. Це і дія піаніна, яким керують, щоб реалізувати його призначення як музичного інструмента. Так само і з педагогічним методом. Єдина різниця в тому, що піаніно – сконструйований механізм, який має єдине призначення, а навчальний матеріал можна використовувати по-різному» [2, с.134].

3. Важливою та необхідною рекомендацією для здобувачів всіх спеціальностей третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії (PhD)», що навчаються за освітньо-науковими програмами Дніпровського державного аграрно-економічного університету, є необхідність аналізу базових понять. Так, навіть сам курс має такі базові поняття як «наука», «філософія», «філософія науки» та «методологія», без розуміння їх сутності та специфіки взаємодії не зможе в подальшому сформуватися ґрунтовне знання та розуміння. Аргументуємо цей момент на прикладі поняття «філософія науки». Пріоритетним в сучасних наукових інтерпретаціях (наприклад, у І.Касавіна, Б.Пружинж, В.Швирьова та ін.), є судження про те, що філософія науки намагається проаналізувати когнітивні можливості засобів наукового дослідження, які вона спочатку позначає в науковій практиці. В такому разі філософ науки, здійснюючи свою діяльність, по суті робить дві основні процедури: 1) позначає засоби наукового дослідження (наприклад, через спостереження, пояснення та ін.), а потім 2) застосовуючи засоби формальної логіки і епістемологічний, історичний та аксіологічний дискурси намагається дати роз'яснення когнітивним можливостям (евристичність, системність і т.д.) того, що він реалізовував при процедурі 1). Ця думка є загальноприйнятою у сучасних наукових дослідженнях.

Спираючись на визначення поняття «філософія науки», що наводилося вище, можна побачити, що є інша інтерпретація цього поняття, відповідно до якої об'єкт дослідження набуває онтологічного забарвлення і аналізуються філософські аспекти і проблеми природничих, технічних і гуманітарних, наук. Взагалі в науковому співтоваристві можна зустріти ще більше інтерпретацій. Наприклад, білоруський дослідник А.Демідов наводить сім інтерпретацій. Позначимо їх тут для більш глибокого розуміння проблеми. Так, він пише: «...«філософія науки»: – це філософія, яка спирається на результати і методи науки (Р.Карнап, М.Бунге, А.Уайтхед); – це посередник між наукою і гуманітарним знанням (Ф.Франк, М.Вартовскій); – це методологічний аналіз науки (Г.Р.Харрі, М.Б.Хессе, І.Лакатос, Л.Лаудан); – це ідеологічна спекуляція на науці, шкідлива для науки і суспільства (П. Фейєрабенд); – це виявлення передумов наукового мислення і діяльності; – це метанаукова методологія, що визначає, чим наукове пізнання відрізняється від інших способів пізнання; – це синонім наукознавства, дисципліна, що включає в себе методологію, історію та соціологію науки» [1, с.9]. Так чи інакше, але зрозуміло, що вагомість філософії науки в контексті філософії та культурології обмовлено з одного боку значенням науки (як певного явища) для суспільства та культури, а з іншого – спроможністю філософії науки задовольняти потреби науки (як соціальні, культурні, так і епістемологічні).

В зв'язку з наведеною вище інформацією ми бачимо, що є дуже тонка межа у визначенні базових понять і ведення глосарію виступає тут як важлива ланка навчального процесу. Отже, аналізуючи специфічні поняття в межах курсу, необхідно звертати увагу здобувачів і нагадувати їм вести не лише конспект першоджерел, але й глосарій з дисципліни, де слід розглядати основні маловідомі поняття, які допоможуть більш ґрунтовно освоїти теоретичний матеріал.

Ці поняття та терміни необхідно розташовувати в окремому розділі – глосарії. В подальшому цей глосарій може статися в нагоді в процесі підготовки до відповідей на тестові завдання здобувачів, та загалом для фіксації основного поняттєвого матеріалу з дисципліни «Філософія науки».

Ще один приклад – визначення поняття «наука». В залежності від визначення та інтерпретації, науковцем аргументуються наукові положення, формується наукова картина сприйняття дійсності і процесів, що відбуваються. Тому важливим моментом здійснення наукової діяльності та реалізації логіки та методології конкретної науки стає виокремлення дефініції. З одного боку, наука може аналізуватися як те, що має безпосереднє відношення до культури і виступає як необхідний елемент культури. З іншого – пов'язується з праксіологічним аспектом, саме з науковою діяльністю в межах інституції, і в такому разі наука сприймається як певний соціальний інститут. Але частіше, коли дається визначення поняттю «наука» домінуючим є раціоналістичний аспект, де наука розуміється як система знань, або ж вид пізнавальної діяльності.

Тому необхідно розуміти, що курс «Філософія науки» часто досліджує методологічні та логічні аспекти науки в її різноманітних формах (а не присвячений проблемам методології та логіки як відносно самостійним напрямкам дослідження). При здійсненні самостійної роботи з дисципліни «Філософія науки» здобувачам всіх спеціальностей третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії (PhD)», що навчаються за освітньо-науковими програмами ДДАЕУ необхідно позначити сутність основних понять «метод», «методологія», «наука», «наукові дослідження» та ін. Також окрему увагу слід приділити аналізу методології наукових досліджень в гносеологічному та історико-філософському дискурсі. Слід розглянути основні проблеми, специфіку, представників та характерні підходи в межах мети і завдань курсу, для набуття в подальшому відповідних компетенцій. Для цього в тому числі потрібно детально проаналізувати характерні наукові методи, а також позначити взаємозв'язок та розрізнення наука – псевдонаука. Але вивчення наведених вище питань, та тих, що не вказані, але мають на увазі як наріжні в межах дисципліни «Філософія науки», неможливе, на нашу думку, якщо не передбачається послідовний аналіз основних джерел з курсу і це стає одним із базових завдань при здійсненні самостійної роботи. Так, без знання базових гносеологічних і методологічних положень таких авторів як Ф.Бекон, В.Вернадський, Л.Вітгенштайн, Г.Гегель, Р.Декарт, Т.Кун, І.Лакатос, К.Поппер, А.Пуанкаре, П.Фейєрабенд, та ін., неможливо досягнути дисципліну «Філософія науки» як в філософсько-науковому, культурологічному, так і в історико-філософському та методолого-гносеологічному дискурсах. Наприклад, сьогодні значна увага в різних типах наукового знання приділяється дослідженню штучного інтелекту, і аналіз творів того ж Д.Серля [13], може сприяти поглибленню пізнавальної та наукової культури здобувачів освіти. В тому числі важливим і цікавим може бути вивчення та дослідження здобувачами робіт, де надається пояснення щодо розрізнення «наукового» та «ненаукового» знання, специфіки емпіричного знання та необхідності методологічних рішень (в праці К.Поппера [14]); або ж де вони можуть побачити інший погляд на науку, на кшталт «анархістського підприємства», як його бачить П.Фейєрабенд [12], формулюючи концепцію «проти методологічного примусу».

4. Необхідно зважати (наприклад, в процесі лекцій та семінарських занять, та пояснення специфіки здобувачам всіх спеціальностей третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії (PhD)», що навчаються за освітньо-науковими програмами ДДАЕУ), що дисципліна «Філософія науки» відноситься до обов'язкових компонентів загальнонаукової підготовки навчально-наукових планів всіх спеціальностей третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії (PhD)», що навчаються за ОНП Дніпровського державного аграрно-економічного університету. Тому, зокрема в лекціях, де подається інформація про методологію науки (Теми 1 – 3), основна увага приділяється саме філософським методам, щоб майбутні фахівці мали змогу набутися компетенції та здійснювати на високому рівні професійну та міждисциплінарну діяльність.

Враховуючи специфіку побудови курсу, необхідно акцентувати увагу здобувачів всіх спеціальностей третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії (PhD)», що навчаються за ОНП ДДАЕУ, на ґрунтовному опрацюванні методології науки (загальнонаукових

методів і підходів, філософських, частнонаукових та міждисциплінарних методів). Саме тому здобувачі повинні не лише отримати інформацію на лекції, але й підготувати виступ на семінарські заняття, враховуючи приклади використання цих методів як в процесі формування наукової думки в різних галузях знання, а також з наведенням власного (фактичного, або потенційного) залучення мисленевих експериментів та методології в процесі здійснення діяльності (написання фахових статей, тез, виступи на конференціях тощо), з урахуванням засад академічної доброчесності.

Вважаємо, що включення та використання у навчальному процесі мисленевих експериментів безумовно позитивно впливає на наукові та пізнавальні потенції здобувачів освіти. Відомо, що мисленевий експеримент як метод активно використовується не лише в філософії, але і, наприклад в фізиці; реалізується вченим через теоретичну операцію, яка здійснюється в уявленні, а ні в реальному експерименті; тут досліджується сконструйована мисленева модель, яка знаходиться в межах ідеалізованих об'єктів або умов, що можуть впливати на модель (для розуміння особливостей досліджуваного об'єкту). Наприклад, є відомий в філософії мисленевий експеримент «Мураха і Вінстон Черчілль», який американський філософ і логік Г.Патнем наводить в роботі «Розум, істина й історія»: «Мураха повзе по клаптику піску. Вона повзе, лишаючи за собою слід – лінію на піску. За якоюсь примхою долі, лінія, яку вона залишає, звивається, перетинає сама себе таким чином, що утворюється впізнавана карикатура на Вінстона Черчілля. Отже, мурашка створила образ Вінстона Черчілля, малюнок, що зображає Вінстона Черчілля?» Автор цього мисленевого експерименту стверджує, що оскільки мураха не вміє малювати, а також тому що вона ніколи не бачила В.Черчілля, то вона не малювала портрет цього британського державного і політичного діяча [9]. Мисленеві експерименти, якщо їх активно використовувати в навчальному процесі, поглиблюють критичне мислення здобувачів освіти, розширюють філософські та культурні горизонти, та посилюють міждисциплінарні зв'язки.

5. Як зазначалося вище, обов'язковим є конспектування першоджерел з рекомендованого списку. Ґрунтовний аналіз першоджерел надасть можливість здобувачам всіх спеціальностей третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії (PhD)», що навчаються за освітньо-науковими програмами ДДАЕУ, не лише оволодіти методами аналізу та синтезу, герменевтики (як приклад), але й отримати «чисті» знання, в тому сенсі, що вони як читачі матимуть змогу ознайомитися не з інтерпретацією думок автора, здійсненою кимось іншим, а намагатимуться сформулювати власне розуміння та набудуть компетенцію критичного мислення. Поглибити цю процедуру під час навчального процесу науково-педагогічний працівник може, на нашу думку, якщо для активізації мисленої діяльності здобувачів освіти буде використовувати проблемне навчання, спираючись, наприклад, на аналіз першоджерел. Відтак аспірант поглиблюватиме проаналізований фактичний матеріал в новому дискурсі, шукатиме нестандартні рішення, а не просто сприймати готові висновки викладача. Все це сприятиме загалом поглибленню ґносеологічних процедур здобувачів освіти, розвитку аналітичного мислення та системного підходу до вирішення поставлених завдань, пошуку нестандартних рішень через знаходження в суперечливих, проблемних освітньо-наукових ситуаціях.

Тобто, у фіналі вивчення, здобувачі освіти набувають тих компетенцій, які в подальшому зможуть здійснювати розширені функціональні обов'язки, що відповідають, наприклад, багатofункціональному освітньому образу, зафіксованому у статті 53 Закону України «Про вищу освіту» від 2014 року: «Науково-педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у закладах вищої освіти провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність». А «Педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у закладах вищої освіти провадять навчальну, методичну та організаційну діяльність» [4].

Загалом, зрозуміло, що філософські та культурологічні контексти викладання «Філософії науки» (не лише в ДДАЕУ, але і в інших закладах вищої освіти) обумовлюють цілий комплекс дій, частину з яких ми вже навели, а частина залишиться поза межами нашого дослідження, тому що, як зазначалося вище, це динамічний процес і не може бути однозначних рішень, а є певні рекомендації. В той же час є те важливе, на що ми би хотіли звернути увагу у підсумку нашого дослідження.

В філософському та культурологічному контексті важливим є врахування та використання як з боку науково-педагогічних працівників, так і здобувачів вищої освіти всіх спеціальностей третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії (PhD)», специфіки сучасної наукової культури та освітнього процесу. Тут ми наголошуємо на обов'язковості системного підходу. Так, як зазначала професор Ю.Шабанова, «Системне мислення є основою будь-якого напрямку науки. Завдяки системному мисленню формуються теорії та реалізується практика наукових досліджень. Особливістю системного мислення виступає критичний погляд на процес чи явище, наявність достатнього підґрунтя для доведень відносної істини та, як не парадоксально, – сумнів та міркування як умова розвитку науки. Саме тому у сучасному освітянському просторі системне мислення формує підґрунтя для інноваційних поглядів на систему освіти та педагогіки» [10, с. 86]. Отже, якщо спиратися на це визначення, то набуття навичок системного мислення в процесі вивчення дисципліни у здобувачів освіти може спонукати до напрацювання їми не менш важливого – критичного мислення, що загалом позитивно впливатиме на культуру наукових процесів та культурологічні і філософські контексти українського освітнього простору.

В той же час, системний підхід стає необхідною умовою для укладачів робочих програм з дисципліни «Філософія науки», тому що з одного боку НПП повинні розуміти місце дисципліни не лише в межах власного наукового, але й міждисциплінарного знання, і також в контексті освітньо-наукової програми, освітньо-наукового плану, у зв'язку з іншими дисциплінами та загалом стратегії освітнього розвитку. Тут саме суб'єктивна позиція викладача, що корелюється з об'єктивною необхідністю освітнього процесу, стає пріоритетною в діяльності, при цьому комунікація тут стає однією з найважливіших освітніх процедур. Так, «...пріоритетне місце в професіограмі сучасного викладача повинно відводитися комунікативної компетентності, що дозволяє ефективно вирішувати педагогічні завдання в мінливих соціокультурних умовах. Потрібно пам'ятати, що для викладача саме спілкування (а не сама передача знань, підготовка фахівців в певній галузі і т.д.) виступає як мета, зміст і спосіб діяльності, отже, необхідність розвитку комунікативної компетентності особливо висока» [3, с. 30].

Отже, використовуючи системний підхід, ми розуміємо, що важливі тут і комунікативні аспекти, і використання інформаційних технологій (та широкої матеріальної бази освітньо-наукового процесу), впровадження інтерактивного та проблемного навчання, введення алгоритмів психології вищої школи тощо. Насьогодні, після пандемії COVID-19 та російського воєнного вторгнення 2022 року, зрозуміло, що дистанційне навчання може стати в Україні тією формою навчання, яка все частіше вживатиметься, і тому активне впровадження інтерактивних методів навчання вже давно у нагоді. Коли тут ми пишемо про «інтерактивність», то мається на увазі «... принцип побудови і функціонування педагогічного, психологічного, комп'ютерного спілкування в режимі діалогу. Реалізуючи технологічні принципи навчання, інтерактивна педагогічна технологія передбачає і інтерактивність комп'ютерних засобів навчання, і інтерактивність організації педагогічного процесу, коли базовим концептуальним положенням визначено навчання на основі інтерактивного спілкування» [7]. Отже, як під час викладання «Філософії науки», так і інших дисциплін, інтерактивні методи навчання безумовно позитивно впливають і на психологічний клімат в освітньому процесі, що у свою чергу поглиблює комунікацію викладача та здобувачів освіти, і свідчить в тому числі про особистісно-орієнтовані технології освітнього процесу. Пов'язано це з тим, що усвідомлення та самоусвідомлення, своєрідна саморефлексія навчального матеріалу активно відбувається в тому числі за рахунок дидактичної та психологічно-педагогічної підготовки викладача, що використовує інтерактивні методи, а це, врешті-решт, призводить до самоактуалізації знання у здобувачів освіти. В фіналі освітній процес здійснюється максимально ефективно, що відображається на освітній культурі. Системно побудований педагогічний процес, якщо його сприймати як цілеспрямовану діяльність, у фіналі його продуктивної реалізації впливає і на підвищення якості вищої освіти загалом і на формування (або трансформацію) фундаменту культури.

Результати. 1) Позначено найбільш критичні моменти, що зустрічаються при викладанні «Філософії науки» здобувачам третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії (PhD)» в сучасній українській освітній культурі: а) трансформація предмета та «основного питання» філософії; б) неповнота «критичного мислення» через недостатній аналіз першоджерел;

2) Проаналізовано на прикладі ДДАЕУ основні філософські і культурологічні дискурси викладання «Філософії науки»: а) динамічність знання в контексті сучасної наукової культури; б) обов'язковість герменевтичних процедур при роботі з першоджерелами та вивченні понятійного апарату; в) аналіз та використання класичних та неklasичних філософських та міждисциплінарних підходів та методів; г) залучення мисленевих експериментів, проблемного та інтерактивного навчання;

3) Спираючись на основні позначені дискурси, філософські обґрунтовано та розкрито специфіку методичних підходів щодо здійснення навчального процесу в межах дисципліни «Філософія науки»;

4) Показано необхідність використання системного підходу під час викладання дисципліни «Філософія науки» для критичного мислення, що загалом позитивно впливатиме на культуру наукових процесів та культурологічні і філософські контексти українського освітнього простору.

Висновки. Для ґрунтовного вивчення курсу «Філософія науки» здобувачам всіх спеціальностей третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти «Доктор філософії (PhD)», що навчаються за освітньо-науковими програмами Дніпровського державного аграрно-економічного університету необхідно враховувати філософські і культурологічні дискурси викладання «Філософії науки» в контексті сучасної освітньої культури. Це з методичного боку розширюватиме пізнавальні можливості здобувачів освіти та їх soft skills, і в подальшому може спонукати для більш плідної наукової, пізнавальної та педагогічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Демидов А. Философия и методология науки / А.Демидов. В.: УО «ВГУ им П.М.Машерова», 2009. С. 9.
2. Д'юї Д. Демократія й освіта / Д. Д'юї. Л. : Літопис, 2003. С.134.
3. Єфімов Д., Агаєва Г. Викладач і студент. Проблема партнерських відносин. *Особистість студента та соціокультурне середовище університету в суспільному контексті*. Зб. наук. праць IV Всеукр. наук.-практ. конф. К., 2020. С. 29-31.
4. Закон України «Про вищу освіту» від 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 03.06.2022).
5. Карпова С. Місія університету в умовах соціокультурних трансформацій, викликаних четвертою, науково-технічною революцією. *Scientific research of the XXI century*. Vol. 1. Sherman Oaks, LA: GS publishing service, 2021. P. 312-318.
6. Колотило М. Філософія в технічному університеті: обґрунтування, легітимація, апологія. *Філософія освіти*. № 1 (18), 2016. С. 150-162.
7. Комар О. Інтерактивні технології у ВНЗ. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/375/1/interaktivni_tehn_VNZ.pdf (дата звернення 07.08.2022)
8. Пазиніч Ю. Шляхи підвищення успішності студентів технічних напрямів навчання / О. Азюковський, Ю. Пазиніч // *Управління якістю підготовки кадрів з вищою освітою через удосконалення процедур ліцензування, акредитації та рейтингування* : Наук.-метод. конф., 15-16 березня 2012: Збірник тез доповідей. 2012. С. 5-8.
9. Патнем Г. Розум, істина й історія. К. : Альтернативи, 2003. С. 13.
10. Шабанова Ю. Системний підхід у вищій школі. Д. : НГУ, 2014. 120 с.
11. Ягупов В. Поняття метод, методика і методологія в педагогіці. URL: https://eduknigi.com/ped_view.php?id=67 (дата звернення 20.07.2022)
12. Feyerabend P. Against Method / P. Feyerabend. 4th ed., New York, NY: Verso Books, 2010. 336 p.
13. Searle J. Minds, Brains, and Programs. *Behavioral and Brain Sciences*. 1980. № 3 (3). P. 417-424.
14. Popper K. The Logic of Scientific Discovery / K. Popper. Routledge. 2002. 544 p.

REFERENCES

1. Demydov A. (2009) *Fylosofyya y metodolohyya nauky* [Philosophy and methodology of science]. V. : UO «VHU ym P.M.Masherova», 2009. S. 9. [in Russian]
2. D"yuyi D. (2003) *Demokratiya y osvita* [Democracy and education] / D. D"yuyi. L. : Litopys, S. 134. [in Ukrainian]
3. Yefimov D., Ahayeva H. (2020) *Vykladach i student. Problema partners'kykh vidnosyn* [Teacher and student. The problem of partnership relations]. *Osobystist' studenta ta sotsiokul'turne seredovyshe universytetu v suspil'nomu konteksti*. Zb. nauk. prats' IV Vseukr. nauk.-prakt. konf. K., S. 29-31. [in Ukrainian]
4. *Zakon Ukrayiny «Pro vyshchu osvitu» vid 2014 roku*. [Law of Ukraine «On Higher Education»] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian]
5. Karpova S. (2021) *Misiya universytetu v umovakh sotsiokul'turnykh transformatsiy, vyklykanykh chetvertoyu, naukovu-tekhnichnoyu revolyutsiyeyu* [The mission of the university in the conditions of socio-cultural transformations caused by the fourth scientific and technical revolution]. *Scientific research of the XXI century*. Vol. 1. Sherman Oaks, LA: GS publishing service. P. 312-318 [in Ukrainian].
6. Kolotylo M. (2016) *Filosofiya v tekhnichnomu universyteti: obgruntuvannya, lehitymatsiya, apolohiya* [Philosophy in a technical university: justification, legitimation, apology]. «*Filosofiya osvity*». № 1 (18). S. 150-162 [in Ukrainian].
7. Komar O. *Interaktyvni tekhnolohiyi u VNZ* [Interactive technologies in universities]. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/375/1/interaktyvni_tehn_VNZ.pdf [in Ukrainian].
8. Pazynich J. (2012) *Shlyakhy pidvyshchennya uspishnosti studentiv tekhnichnykh napryamiv navchannya* [Ways to improve the success of students of technical fields of study]. *Upravlinnya yakistyu pidhotovky kadrov z vyshchoyu osvitoju cherez udoskonalennya protsedur litsenzuvannya, akredytatsiyi ta reytynhuvannya* : Nauk.-metod. konf., 15-16 bereznya 2012: Zbirnyk tez dopovidey. 2012. S. 5-8 [in Ukrainian].
9. Patnem H. (2003) *Rozum, istyna y istoriya* [Mind, truth and history]. K. : Al'ternatyvy, S. 13 [in Ukrainian].
10. Shabanova J. (2014) *Systemnyy pidkhid u vyshchii shkoli* [System approach in higher education]. D. : NHU, 120 s. [in Ukrainian].
11. Yahupov V. *Ponyattya metod, metodyka i metodolohiya v pedahohitsi*. [The concept of method, technique and methodology in pedagogy]. URL: https://eduknigi.com/ped_view.php?id=67 [in Ukrainian].
12. Feyerabend P. (2010) *Against Method*. 4th ed., New York, NY : Verso Books, 2010. 336 p.
13. Searle J. (1980) *Minds, Brains, and Programs*. *Behavioral and Brain Sciences*. 1980. № 3 (3). P. 417-424.
14. Popper K. (2002) *The Logic of Scientific Discovery*. Routledge. 544 p.

Karpova Svitlana Gennadiievna

Candidates of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy, Sociology and History
Dnipro State Agrarian and Economic University
25, Serhiy Efremov str., Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9184-2179

Solodilova Olena Volodymyrivna

Candidates of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy, Sociology and History
Dnipro State Agrarian and Economic University
25, Serhiy Efremov str., Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3991-6721

PHILOSOPHICAL AND CULTURAL ASPECTS OF TEACHING «PHILOSOPHY OF SCIENCE» AT DSAEU

Problem. *In connection with the transformations of the modern educational process, which requires the introduction of soft skills, the problem of teaching humanitarian disciplines in technical universities is becoming extremely important. Therefore, the study of philosophical and cultural aspects of teaching «Philosophy of Science» for students of the third educational and scientific level of education (on the example of DSAEU) is definitely relevant in the context of further transformations of the educational process.*

Purpose: *to carry out a philosophical study of the specifics of teaching «Philosophy of Science» at DSAEU.*

Methods and Results: *analysis and synthesis, hermeneutic, systemic, phenomenological.*

Research results:

1) *The most critical moments encountered in the teaching of «Philosophy of Science» to the third (educational and scientific) level of higher education «Doctor of Philosophy (PhD)» in modern Ukrainian educational culture are indicated: a) transformation of the subject and the «main question» of philosophy; b) incompleteness of "critical thinking" due to insufficient analysis of primary sources;*

2) *The main philosophical and cultural discourses of teaching «Philosophy of Science» are analyzed on the example of DSAEU: a) dynamism of knowledge in the context of modern scientific culture; b) the obligation of hermeneutic procedures when working with primary sources and studying the conceptual apparatus; c) analysis and use of classical and non-classical philosophical and interdisciplinary approaches and methods; d) involvement of thought experiments, problem-based and interactive learning;*

3) *Based on the main marked discourses, the specifics of methodological approaches to the implementation of the educational process within the discipline «Philosophy of Science» are philosophically substantiated and revealed;*

4) *It is shown the necessity of using a systemic approach during the teaching of the discipline «Philosophy of science» for critical thinking, which will generally have a positive effect on the culture of scientific processes and the cultural and philosophical contexts of the Ukrainian educational space.*

Key words: *education seeker, method, technique, science, educational culture, philosophy of science.*

УДК [233-24:008:141.1:17] (477)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.14>**Клименко Андрій Сергійович**

аспірант кафедри богослов'я, релігієзнавства та культурології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-0577-5492

МЕТОДИ ПОДОЛАННЯ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ ЗА ДОПОМОГОЮ ВЕДИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Веди являються об'єктом пильного вивчення, і в науковій літературі їм приділяється значна увага, проте, ця стаття є приводом для твердження про те, що ведична культура як феномен ще недостатньо вивчена, і варта пильної уваги не лише сходознавства, але і філософії в цілому. Ведична культура зберегла свою основу, на яку накладаються ведичні традиції, що дійшли до нашого часу і придбали нові відтінки, що підтверджують високу мораль Сходу, визначають її життєстійкість і одночасне поєднання своєрідності та універсалізму, традиціоналізму та новаторства.

Гіпотеза про те, що секрет безперервності індійської культури, а також її парадокси, такі як: єдність і різноманітність, універсальність та локальність, традиціоналізм і новаторство – криються в її ведичній основі, зажадала значно розширити та поглибити поняття «ведична культура», визначивши значно ширше її тимчасові межі. Веди розглядаються як стрижень, на який протягом тисячоліть нанизуються безліч компонентів.

Веди, або як їх зараз прийнято називати, «Індійські Веди» – найдавніші і найоб'ємніші писання на Землі. Вони містять 10 млрд. віршів. Веди містять інформацію про устрій космосу та про всі сфери людського життя, починаючи з правил харчування, сімейного кодексу, закінчуючи будівництвом космічних літаків. Відомо, що структуру побудови сучасних літаків вчені взяли з віманіка-шастри, що збереглась в Індії. Веди – це інструкція по користуванню цим світом від самого Виробника.

Початок метафізичної філософії чотирьох Вед отримало своє продовження та розвиток в подальшій ведичній літературі. Сьогодні сенсаційним є шокуєче відкриття дивним чином забутих слов'янських Вед. Всі разом – індійські і слов'янські Веди відкривають нам цікавий, повчальний, дивовижний, фантастичний світ ведичної цивілізації, яка охоплювала земні континенти за часів античності аборієдерну.

Деяка частина матеріального знання Вед в наші дні недоступна. Причина цього в тому, що з нашою свідомістю ми використовуємо знання на шкоду, але не на благо. Відомо, що А. Гітлер відправляв експедиції в Індію та Тибет в пошуках збірника Атхарва-Веди, оскільки йому було відомо, що в ньому є інформація про надзвичайні види зброї. Але те, що нам доступне, безумовно може допомогти нам змінити життя на краще.

Ключові слова: веди, виховання, етикет, етнос, нація, самоідентифікація.

Вступ. Актуальність теми дослідження. Ведична філософія завжди викликала неабиякий інтерес та зацікавлення не лише з боку науковців, а й серед пересічного населення. Адже ця філософія – це не просто міфи, легенди, перекази, а це, насамперед, живий життєвий досвід, практична філософія, яка є актуальною та корисною для кожного покоління. Аналізуючи філософські засади ведичного світогляду, більшість вчених прийшли до такого висновку: між недотриманням ведичних принципів та сучасними кризовими явищами існує прямий зв'язок. Саме тому дослідження ведичної філософії є надзвичайно актуальним та корисним. Адже практичне застосування основ ведичної філософії, втілення та розвиток їх на теренах України зможе допомогти покращити взаємостосунки, відкрити шляхи до самопізнання, допомогти кращій комунікації та взаєморозумінню.

Своєрідність і високий рівень матеріальної та духовної культури Індії, її цілісність при надзвичайному різноманітті форм, безперервність культурного досвіду індійських народів різних

епох і географічних областей привертають увагу Заходу. Роботи з різних аспектів проблематики культури та духовних процесів Індії, як її минулого, так і сучасного періоду розвитку, певною мірою відображають поступовий відхід у минуле традиційного протиставлення «Схід-Захід» і прагнення до культурного та міжрелігійного діалогу в період кризових явищ, які стали очевидними в європейській та в американській культурах в останні десятиліття.

Веди та філософсько-релігійна література, пурани, епічні твори, сутри, шастри, що йдуть за ними – знаходяться в центрі ведичної культурної системи, вони склеюють велике розмаїття форм, що зовні та за часом, досить далекі один від одного. При цьому навіть перші чотири Веди не є власне релігійними творами, в них в міфологічно-образній формі представлені енциклопедичні знання, що охоплюють всі сфери культури древньої Індії.

Мета роботи. З'ясувати можливості застосування ведичної методології для знаходження шляхів подолання кризових явищ сьогодні. Визначити основні поняття ведичної філософії. Зробити порівняльний аналіз індійських Вед зі слов'янськими Ведами; З'ясувати можливості застосування ведичної методології для знаходження шляхів подолання кризових явищ сьогодні в Україні.

Для досягнення мети дослідження необхідно виконати наступні **завдання**:

- уточнити основні поняття дослідження: «Веди», «ведична культура»;
- розкрити філософські основи стародавньої ведичної культури, засновані на дотриманні ведичних правил і приписів;
- з'ясувати особливості ведичної філософії і взаємозв'язок між її відсутністю в суспільстві та сучасними кризовими явищами;
- розглянути шляхи подолання сучасних кризових явищ за допомогою ведичної методології.

Методи дослідження. Використані наступні методи: феноменологічний, діалектичний, аналіз, синтез, компаративний метод. Феноменологічний метод полягає в висвітленні основних понять дослідження – «ведична філософія», «ведична культура», «феномен слов'янських Вед», «індійські Веди», в дослідженні стародавніх текстів, та в їх порівнянні. Діалектичний метод полягає в дослідженні ведичної філософії, її історичного експерсу, в виявленні взаємозв'язку між втратою ведичних цінностей та культурною деградацією в суспільстві.

Діалектичний метод визначає межі та засоби трансформації суперечностей, переходу феноменів культури від одного стану буття до іншого. В роботі також використаний системний підхід, зокрема полісистемний підхід, де феномен ведичної культури розглядається як складова різних систем: соціологічних, психологічних, естетичних, мистецьких, побутових, тощо.

Аналізуючи філософські засади ведичного світогляду, більшість вчених прийшли до такого висновку: між недотриманням ведичних принципів та сучасними кризовими явищами існує прямий зв'язок. Саме тому дослідження ведичної філософії є надзвичайно актуальним та корисним. Адже практичне застосування основ ведичної філософії, втілення та розвиток їх на теренах України зможе допомогти покращити взаємостосунки, відкрити шляхи до самопізнання, допомогти кращій комунікації та взаєморозумінню.

Результати дослідження містяться в наступних положеннях:

- Сформульовано методи щодо актуалізації відносин в сім'ї за допомогою ведичної культури в контексті філософської антропології, сформульовані практичні поради.
- Доведено, що відхід від традиційного слідування сформованим ведичним сімейним традиціям призводить до деградації етико-моральних принципів окремої особистості, зрештою до руйнації сім'ї, до руйнації інституту сім'ї, що зрештою призведе до деградації країни або суспільства.
- Розроблена науково-викладацька база ведичних знань, які можуть бути перевірені та запроваджені в сучасну освітню систему.
- Доведено, що прийняття законопроектів на рівні держави, котрі так чи інакше формують в молоді ініціативи щодо впровадження нових власних правил життя, котрі руйнують традиційні родові споконвічні сімейні культурні цінності, – псує особисте, і зрештою суспільне життя країни.

- Показано на прикладі ряду країн Європи та Америки деградацію молоді через руйнацію або недбайливе ставлення з боку держави до споконвічних родових сімейних цінностей, що мають коріння в ведичній культурі.

Ведична культура серед вчених сходознавців зарекомендувала себе переважно позитивно. Але що таке в розумінні сходознавства ведична культура? Переважно, це індійська ведична філософія, яка складається з шести філософських систем: нйайа, вайшешика, гаутама, патанджалі, веданта, чарвака локаята [1, с. 5]. Всі ці шість систем мають свою специфіку та різняться кінцевими цілями. Але всі ці шість систем так чи інакше пов'язані з Ведами та ведичною літературою. Проте, сходознавцям також відомі слов'янські веди або слов'янські ведичні філософські системи [5]. Сьогодні ми маємо три основні гілки ведичних філософських систем: Покон Рода Всевишнього [3, с. 1], Слов'яно-Арійські Веди [8], Рунвіра. "Книга Велеса" вважається спільним спадком всіх трьох течій.

Епоха християнства, а точніше фанатично налаштованих християн, намагалася стерти з лиця Землі будь-які джерела, крім християнських. Про це можна дізнатися з посібника по всесвітній історії шкільної програми. Християнські поняття духовного життя походять від древніх, від юдейських, а юдейські – від асирійських, а асирійські – від індійських.

Всім відома теорія арійського вторгнення в Індію приблизно сім тисяч років назад має як багато прихильників, так і супротивників. Але сама теорія має права на існування. Порівняння слов'яно-арійських та індійських Вед схиляє до висновку про те, що теорія арійського вторгнення в Індію дуже схожа на правду. Багато філософів, таких як Кант, Гегель, Ганді, Лев Толстой признавали Веди джерелом широкого кола знань.

Ведична філософія та культура – це не якесь абстрактне поклоніння атману або духу, не сліпе поклоніння богам, не гончарство зі слонами та списками, хоча і ці явища описані в ведичній філософії. В ведичній філософії можна знайти описи зоряних війн, описи міжгалактичних кораблів та надсучасні технології. Про це свідчать Віманіка-шаstra, Пурани, та Слов'яно-Арійські Веди.

Дослідники ведичної культури схиляються до думки про те, що ведична культура в Київській Русі до християнізації була не просто в книгах, а була віросповіданням всіх і кожного, адже не дарма так схожі загальні культура та мова країн премодерну, де була поширена ведична культура [4, 6 с]. Всі стародавні книги та манускрипти говорять про те, що ведична філософія та культура були поширені по всій земній кулі [5].

Не є секретом той факт, що в зв'язку з політичним тиском з боку транснаціональних корпорацій та з боку міжнародного тиску в цілому, в Україні постають проблемні питання, такі як: проблеми інституту сім'ї, проблеми самоідентифікації, проблеми в економіці. Мовою санскриту в Україні болючими є питання дхарми, тобто самоусвідомлення, мокши, тобто духовного та душевного зростання, артхи та ками, тобто вміння правильно проводити вільний час, правильно насолоджуватися, проблеми в економіці.

В ведичній культурі камою були наступні мистецтва: вміння грати на музичних інструментах, танці, співи, арт-терапія в цілому. Дослідники ведичної культури не беруть до уваги сцени та меморіали камасутри, які можна зустріти в Індії, бо це є якраз є відхиленням від ведичної філософії, є роздуванням ками за межі дозволеного, подібно до того, як є відхиленням кабала, яку євреї, вірогідно, взяли в ведичній філософії, та додали туди свої доробки.

Самоідентифікація особистості в Україні є дуже складною на фоні десятка релігій, націй і етносів, на фоні класової боротьби. Етнічні українці втрачають власну ідентичність, втрачають власне визначення себе. Фактично Україна сьогодні є об'єднанням різних релігій, націй, різних генетичних груп, чого не можна сказати про державу Ізраїль, де воедино сплетені історія виникнення, нація, етнос, мова. Ортодоксальним євреям заборонено змішуватися генетично з іншими народами, заборонено сповідувати інші релігії.

Інститут сім'ї в Україні майже в мертвому стані. Сімейний кодекс не забезпечує виховання добродійного населення, тому що це виховання потребує традиції, в якій виховується добродісна людина. Сьогодні ця традиція втрачена на фоні проблеми самоідентифікації. Сімейний

кодекс не вчить в повній мірі обов'язкам батька та матері, чоловіка та дружини, сина та доньки. Ведична філософія може зміцнити інститут сім'ї, тому що в ведичній філософії значно ширше описана наука виховання добродійного потомства та обов'язки членів сім'ї. Про це нам розкажуть чакра-відйя, аюрведа, заповіді Богів, ведична етика, обов'язки варн та каст. «Ваша взаємна любов є необхідною умовою, але недостатньою» [2, с. 11].

Ведична філософія може позитивно вплинути на сучасну економіку, тому що за основу артхи взята істинна економічна незалежність, яка базується на виробництві всіх технічних потреб та матеріальних цінностей. Неважко помітити, що міжнародний політичний тиск прагне перетворити Україну в сировинний придаток та поставити Україну в залежність в матеріальних цінностях від іноземних держав.

Ведичні філософські системи дбають про такі якості характеру, як цнотливість, вірність чоловіка та дружини один одному, тримання в вузді своїх пристрастей, почуттів та емоцій, шанування батьків, старших; піклування про молодших в цьому дусі.

Сучасна освітня філософська система, нажаль, працює на користь технічних наук, але не на користь гуманітарних. Це можна виправити за допомогою наукового експерименту, запровадивши ведичні філософські системи в освітню програму. Цей експеримент підтвердить той факт, що сучасній освітній системі необхідне не дистанційне навчання, а привнесення давно забутих істинних предметів.

Разом з фізикою та хімією варто ввести такі предмети, як кулінарія. Разом з алгеброю та геометрією – науку взаємин, стосунків та відносин, етику та естетику, обов'язки майбутніх чоловіка та жінки, обов'язки майбутніх матері та батька. Тих, кого зацікавлять технічні науки, підуть навчатись в технічні ВУЗи. Тих, кого гуманітарні – в гуманітарні. Ведичні філософські системи є гуманітарними науками, хоча деколи в них зустрічаються відблиски хімії, фізики, математика в випадку з астрологією.

Ведичні філософські системи, не дивлячись на те, що вони змагаються одна з одною за авторитет, в будь-якому варіанті, чи то слов'янські Веди, чи Індійські, значно покращать морально-етичні засади студентів (учнів), покращать їх здоров'я та дух. Інтелект та сучасні технології без етико-моральних засад призводить до пагубних соціально-політичних наслідків, таких як війни, епідемії, катаклізми, дефіцити, і т. д.

Ведична астрологія відрізняється від сучасної "сухої" астрономії тим, що не просто рахує зірки та їх відстань одна від одної, а допомагає людині в виборі сприятливого часу для тієї чи іншої справи, допомагає в виборі партнера, попереджає негативні події, допомагає в визначенні професійної орієнтації.

Оскільки Україна та український корінний народ є переважно слов'янським, було б правильним провести науковий експеримент з застосуванням саме слов'янських ведичних систем, не відкидаючи при цьому такі індійські науки, як аюрведа, астрологія, та наука стосунків [6, с. 181].

Стаття проливає світло на можливість збереження самоідентичності білошкірих народів дохристиянського Родобожжя (не плутати з язичництвом). Якщо в Старому Заповіті Біблії йде мова про те, щоб знищити кумири, скоріш за все арійських та слов'янських Богів, то частковою метою статті є відновлення цих кумирів задля прояснення цілісної картини ведичної епохи, що охоплювала цілі континенти.

Але метою статті не є знищення будь-кого або будь-чого, а лише збереження українського корінного слов'янського та арійського родів, слов'янської релігії, слов'янської генетичної ідентичності і унікальності, яка має право на існування, і яку незабаром потрібно буде занести до «Червоної книги». Жодною мірою стаття не має не меті протистояння жодній існуючій релігії, расі, народу, етносу, нації, крім випадків, зазначених Законом України.

Ведична філософія та культура може значно зміцнити інститут сім'ї та зупинити мультикультуралізм, який під диктатом транснаціональних корпорацій нівелює самоідентифікацію, змішує людство на расовому або на генетичному рівні в один вид, цифровізує свідомість, нівелює сімейні цінності, та спонукає людину до життя в метавсесвіті, або в штучному цифровому світі, щось на зразок фільму «Матриця» з головним героєм Нео [11, с. 10].

Дослідники ведичної філософії вважають, що Веди повинні зіграти рятівну роль у житті нашого суспільства. Адже зараз ніде в школах і інститутах не вивчають науку створення благополучної сім'ї, науку виховання добродійного потомства, науку взаємин. Замість цього робиться акцент на фізико-технічних науках, на нанотехнології, та на програмування ТЗ, які без належного виховання можуть забезпечити створення засобів для самознищення, але не більше того.

Ведична філософія, не дивлячись не всеосяжність знань, що говорить про те, що ми не можемо нічого вигадати нового, тим не менше, не відкидає творчість людини, признаючи творчість цілком здоровим актом, який може бути використаний на користь та задля насолоди людства, будь то музика, художня література, кіно, живопис, вірші, архітектура, моделювання машин, інше. Тому людям завжди є чим займатися.

Людство своїм втручанням в вигадування чогось нового лише показало, що воно псує екологію, навколишнє середовище. В природі все досконало, і ведична філософія вчить нас жити в гармонії з природою. Головне – щоб наша творчість спонукала до росту особистості в її гармонії духовного, душевного та тілесного.

Ведична філософія являє собою цілісну картину, де є синтез науки і релігії, де духовність і розум поєднані між собою в досконалій гармонії. Нажаль сьогодні в українському суспільстві не так багато видатних діячів науки, чиє знання охоплювало б і математику, і медицину, і юриспруденцію, і історію, і знання з філософії в тому вигляді, який ми маємо зараз. Людина сьогодні поставлена в жорсткі рамки, які їй диктує наш швидкоплинний час, який змінює за десять років докорінно наш побут, і наші уявлення про світ. Кожні десять років на ринок виходить нова техніка в усіх галузях, особливо комп'ютерна техніка.

Ми звикаємо до потужних смартфонів, і з роками ризикуємо втратити власний самоконтроль, пам'ять, та самодисципліну, оскільки зараз за нас все вирішують програми. Ми записуємо інформацію на електронні носії замість того, щоб намагатись вивчити її напам'ять. Сучасні відкриття в біонанотехнологіях дозволяють зробити біокіборгів, обладнаних штучним інтелектом з інтегрованою людською свідомістю.

Незабаром ми можемо вийти на вулицю, і нам складно буде розрізнити хто перед нами – біомашина-кіборг, чи справжня людина. Якщо дослідникам в індустрії нанобіотехнологій вдасться транслювати людську свідомість на електронний носій, то фільми «Матриця», та «Термінатор» незабаром можуть стати нашою реальністю.

Якщо людина з буденною свідомістю сьогодні не замислюється про сенс свого існування, не рефлексує до духовних питань про свої духовні витоки, то, прокинувшись або опинившись в комп'ютерній реальності, коли в фізичному світі їй на голову одягнуть електронний шолом, а тіло під'єднають до автономного забезпечення фізичного існування, то в штучній реальності буденна свідомість навряд чи буде рефлексувати про питання свого духовного коріння.

Ми маємо на конвеєрі постмодернізму дітей з пробірки, свідомість яких з самих малих років можуть під'єднати до віртуального світу, але ми маємо альтернативу «світлому майбутньому». Нанобіотехнології, генна інженерія – це науки, які треба тримати в строгому контролі, щоб ці знання не потрапили в руки покидьків, бо інакше людству загрожуватиме колапс, що ми сьогодні й маємо.

Можна говорити про унікальність і універсальність Ведичної культури. Проаналізувавши першоджерела індійської ведичної філософії та слов'янської ведичної філософії можна прийти до висновку про те, що в минулому ведична культура була розповсюджена по всій Землі. Питання про те, з яких причин знання почало спотворюватися і дробитися на сьогодні не так важливо, як питання збереження знання сьогодні, поширення його в надійні руки та передача в неспотвореному вигляді майбутнім поколінням.

Річард Томсон в своїй книзі під назвою «Невідома історія людства» зазначає: «В кінцевому рахунку, важливі не причини, що спонукали дослідників зайнятися пошуком свідомості певного спрямування, а результати цих пошуків, гідні ознайомлення з ними широкої публіки і серйозного до них ставлення з боку наукової громадськості». З ним важко не погодитись.

Ведична філософія не відкидає матеріальний прогрес. Так склалося, що більшість індусів зробили акцент на зреченості та моральності, залишивши позаду матеріальний добробут, а весь західний світ зробив акцент на матеріальному прогресі, залишаючи позаду дхарму та мокшу. Істина полягає в гармонійному розвитку матеріального та духовного.

Ведична філософія в своїй основі вчить гармонії, вчить гармонійному розвитку кожної людини і суспільства в цілому в чотирьох напрямках: дхарма, артха, кама, мокша.

На превеликий жаль багато представників сучасної офіційної науки досі схилиються до загальноприйнятої історії, де йдеться про те, що наші з вами предки були варварами, людожебрами, мавпоподібними і т. п. Багато вчених досі притримується теорії Чарльза Дарвіна. Сьогодні ми маємо багато очевидних артефактів, які показують наявність надзвичайних технологій будівництва, приклад тому – ті ж самі піраміди в Єгипті та в інших частинах світу.

За межами розуміння сучасної емпіричної науки залишаються інтервали часу від тридцятидвохтисячної частки секунди – часу з'єднання двох атомів до 311 трильйонів 400 мільярдів земних років – часу існування матеріального Всесвіту згідно з Ведами. Хоча ці цифри не вкладаються в нашої голові, наочне існування гігантських стародавніх храмів, чий вік обчислюється багатьма тисячоліттями, практично демонструє можливості ведичних знань, і змушує серйозніше поставитися до їх розділів.

Семиметрова колона в Делі, зроблена з чистого заліза, яке сучасні вчені можуть отримати лише в незначних кількостях, також говорить про це. Ці факти, на які неможливо закрити очі, в черговий раз показують обмеженість сучасних методів пізнання.

Ведична астрологія (джйотіш) допомагає людині в виборі сприятливого часу для тієї чи іншої справи; у визначенні сумісності в партнерстві; допомагає розібратися в сильних і слабких сторонах; попереджає негативні події. У багатьох країнах ведична аюрведа вже є державною наукою.

В деяких клініках України аюрведа вже теж починає активно використовуватись в зв'язку з поширенням ведичних знань, або просто знань, бо слово «веда» або «віда» перекладається як знання. Звідси маємо слова «відати», «повідати», та ін. Астрологія, аюрведа – це древні ведичні науки, які можуть принести велику користь для суспільства. Фактично вони мають врятувати наше суспільство, бо аюрведа – це не лише медицина, це ще й етика, якої нам всім з вами так не вистачає. Астрологія – це не лише дивитися зірочки в комп'ютерній програмі, це ще й хіромантия (санскрит – надігрантха), все видно на долоні. Це ще й психологія, якої багатьом також не вистачає.

Для того, щоб мати можливість насолоджуватися життям (кама), потрібно прикладати зусилля (артха). Щоб правильно прикладати зусилля, потрібні знання про те, як, де і коли, що можна, а що не можна (дхарма). І щоб не занурюватися в рутину матеріального існування, існує мокша як вихід особистості на новий рівень розвитку в її відносинах з вищими силами. Ці сфери докладно описані в Ведах. Згідно з Ведичною філософією, кожна особистість, кожна сім'я, та суспільство в цілому повинні вміти гармонійно приділяти увагу всім цим чотирьом сторонам людського буття.

Ідеологія ведизму не суперечить будь-якій релігії. Ведична культура не заперечує використання технологій для створення комфорту, але вона не підтримує те насильство, яке здійснюється людьми, що мають продукти технократії, але не мають якостей характеру, що підтримують мир в суспільстві та зберігають екологію та життя на Землі в чистоті. Тому, було б непогано, щоб поруч з тими предметами, які зараз вивчаються в школі, діти вивчали в першу чергу етику, аюрведу, і в цілому Веди.

Висновки. Відповідно до мети і завдань дослідження можна зробити наступні висновки. Отже, ведична філософія може використовуватися в якості психотерапії на основі співчуття та філософської терапії, що полягає в корекції та в гармонізації етичних конструктів особистості, в розвиненні інтелекту та творчих здібностей, в знаходженні сильних сторін особистості, в знаходженні свого життєвого шляху.

Сучасна людина прагне жити в місті. Але що таке місто сьогодні? Це багатоповерхові коробки з відсутньою архітектурою, та загазовані дороги. Якщо людина не спілкується з живою природою, в неї виникає депресія. Отже, обов'язок свідомого громадянина – заохочувати людей до децентралізації та прищеплювати любов до природи. Коли людина полюбить природу, тоді вона зможе полюбити людей. І лише після цього людина зможе полюбити Всевишнього, але не навпаки.

Завдяки гармонії між дхармою, артхою, камою, мокшою, Україна може значно швидше перетворитися в одну з найбагатших, успішних, процвітаючих країн світу. І ведична філософія та культура вчить цій гармонії. Потрібно мати лише принцип прозорості влади з поясненнями того, на що була витрачена кожна гривня державного бюджету та активний контроль влади журналістами та активістами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мюллер Ф.М. Шесть систем индийской философии. Москва : Академический проект; Альма Матер, 2009. 432 с.
2. Клеверин А. Ей о нем. Узнать, понять и стать счастливой. Київ : Форс Україна, 2019. 368 с. ISBN: 978-617-7808-74-8.
3. Веда Прави. Покон Рода Всевышнего. Суть 1-2. Ведические сказания славян : 3-е изд., доп. и уточн. Москва : ООО ИД «Роса», 2013. 320 с.
4. Довгич В. Космос древньої України. Трипілля – Троянь: Мітологія. Філосо. Етногенез VI тис. до н.е. – I тис. н.е. Київ : Книга, 1992. 303 с.
5. Про українську мову і санскрит. *spadok.org.ua* : веб-сайт. URL: <https://spadok.org.ua/mova-i-pysemnist/pro-ukrayinsku-movu-i-sanskryt> (дата звернення: 21.08.2022).
6. Матвеев В. О. Крішнаїти в Україні. Проблеми і тенденції культурно-релігійного діалогу. Київ : Міленіум, 2005. 230 с.
7. Наливайко С. І. Крішна й Україна. *Український світ*. 1994. № 1-2. С. 34-37.
8. Хиневич А. Славяно-Арийские Веда. Книга 3. Омск : Аркор, 2000. 252 с.
9. Українська мова і санскрит. *Українська грамота* : веб-сайт. URL: <https://ukrgramota.kievpereklad.com.ua/ukrainska-sanskrit/> (дата звернення: 21.08.2022).
10. Bostrom N. How Long Before Superintelligence? *International Journal of Futures Studies*. Vol. 2. 1998.
11. Kurzweil R. The age of spiritual machines. New York : Viking, 1999. 400 p.
12. The Santies Perun Vedas (The Book of Wisdom of Perun). Internet Archive URL: <https://archive.org/details/119676154AryanVedasBookOfWisdomOfPerunENG>
13. Hindus Solve South America's Greatest Mystery-2 (Post No.8850). *Tamil and Vedas : A blog exploring themes in Tamil and vedic literature* : веб-сайт. URL: <https://tamilandvedas.com/tag/peru/> (дата звернення: 21.08.2022).
14. The Vedas. *World History Encyclopedia* : веб-сайт. URL: https://www.ancient.eu/The_Vedas/ (дата звернення: 21.08.2022).
15. Read online Vedas Slavs. What is the Slavic-Aryan Vedas. *Onemagic* : веб-сайт. URL: <https://onemagic.ru/en/charms/read-the-online-vedas-of-the-slavs-what-is-the-slavonicaryan-vedas.html> (дата звернення: 21.08.2022).

REFERENCES

1. Müller, F.M. (2009). Shest sistem indiiskoi filosofii [The six systems of Indian philosophy]. Moscow : Akademicheskii proekt; Alma Mater [in Russian].
2. Kleverin, A. (2019). Ei o nem. Uznat, poniat i stat schastlivoi [For her about him. Learn, understand and become happy]. Kyiv : Fors Ukraina [in Russian].
3. Veda Pravi. Pokon Roda Vsevyshnego. Sut 1-2. Vedicheskie skazaniia slavian [Veda Pravi. Pocon of the Lord. Essence 1-2. Vedic legends of the Slavs]. (2013). 3rd ed. Moscow : ООО ID «Rosa» [in Russian].
4. Dovhych, V. (1992). Kosmos drevnoi Ukrainy. Trypillia – Troian: Mitolohiia. Filos. Etnohenez VI tys. do n.e. – I tys. n.e. [Cosmos of ancient Ukraine. Tripillia – Troyan: Mythology. Philos. Ethnogenesis of the 6th millennium BC – 1st millennium AD]. Kyiv : Knyha [in Ukrainian].

5. Pro ukrainsku movu i sanskryt [About the Ukrainian language and Sanskrit]. spadok.org.ua. URL: <https://spadok.org.ua/mova-i-pysemnist/pro-ukrayinsku-movu-i-sanskryt> [in Ukrainian].
6. Matvieiev, V. O. (2005). Krishnaity v Ukraini. Problemy i tendentsii kulturno-relihiinoho diaholu [Krishnaites in Ukraine. Problems and trends of cultural and religious dialogue]. Kyiv : Millennium [in Ukrainian].
7. Nalyvaiko, S. I. (1994). Krishna y Ukraina [Krishna and Ukraine]. Ukrainian world. Vol. 1-2. P. 34-37.
8. Khinevich, A. (2000). Slaviano-Ariiskie Vedy. Kniga 3 [Slavic-Aryan Vedas. Book 3]. Omsk : Arkor [in Russian].
9. Ukrainska mova i sanskryt [Ukrainian language and Sanskrit]. ukrgramota.kievpereklad.com.ua. URL: <https://ukrgramota.kievpereklad.com.ua/ukrainska-sanskrit/> [in Ukrainian].
10. Bostrom, N. (1998). How Long Before Superintelligence? International Journal of Futures Studies. Vol. 2.
11. Kurzweil, R. (1999). The age of spiritual machines. New York: Viking.
12. The Santies Perun Vedas (The Book of Wisdom of Perun). archive.org. URL: <https://archive.org/details/119676154AryanVedasBookOfWisdomOfPerunENG>.
13. Hindus Solve South America's Greatest Mystery-2 (Post No.8850). tamilandvedas.com.URL: <https://tamilandvedas.com/tag/peru/>.
14. The Vedas. www.ancient.eu. URL: https://www.ancient.eu/The_Vedas/.
15. Read online Vedas Slavs. What is the Slavic-Aryan Vedas. URL: <https://onemagic.ru/en/charms/read-the-online-vedas-of-the-slavs-what-is-the-slavonicaryan-vedas.html>.

Klymenko Andriy Serhiyovych

Postgraduate Student at the department of theology,
religious studies and historical-philosophical cultural studies
National Pedagogical Dragomanov University
9, Pyrohova str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0577-5492

METHODS OF OVERCOMING MODERN PROBLEMS WITH THE HELP OF VEDIC PHILOSOPHY AND CULTURE

The Vedas are the object of careful study, and considerable attention is paid to them in the scientific literature, however, this article is a reason for the statement that the Vedic culture as a phenomenon is not yet sufficiently studied and deserves the close attention not only of oriental studies, but also of philosophy in general. Vedic culture has preserved its foundation, on which Vedic traditions are superimposed, which have reached our time and acquired new shades and nuances that confirm the high morality of the East, determine its vitality and the simultaneous combination of originality and innovation.

The hypothesis that the secret of the continuity of Indian culture, as well as its paradoxes, such as: unity and diversity, universality and locality, traditionalism and innovation, lie in its Vedic basis, demanded a significant expansion and deepening of the concept of «Vedic culture», defining a much broader its temporal limits. The Vedas are seen as a rod on which many components are strung over thousands of years.

The Vedas, or as they are called now, the «Indian Vedas» are the oldest and most voluminous scriptures on Earth. They contain 10 billion verses. The Vedas contain information about the structure of the cosmos and about all areas of human life, starting with the rules of nutrition, the family code, and ending with the construction of space planes. It is known that scientists took the structure of modern airplanes from the Vimanika Shastra preserved in India. The Vedas are instructions for using this world from the Manufacturer.

The beginning of the metaphysical philosophy of the four Vedas was continued and developed in the later Vedic literature. Today, the shocking discovery of the strangely forgotten Aryan-slavic Vedas is sensational. All together, the Indian and Slavic Vedas reveal to us the interesting, instructive, amazing, fantastic world of the Vedic civilization, which covered the earth's continents during antiquity and premodern times. Some of the material knowledge of the Vedas is not available these

days. The reason for this is that with our consciousness we use knowledge for harm, not for good. It is known that A. Hitler sent expeditions to India and Tibet in search of the collection of the Atharva Veda, because he knew that it contained information about extraordinary types of weapons. But what is available to us can definitely help us change our lives for the better.

Problem. Vedic philosophy has always around considerable interest and interest not only from the side of scientists, but also among the average population. After all, this philosophy is not just myths, legends, tales, but it is, first of all, a living life experience, a practical philosophy that is relevant and useful for every generation. Analyzing the philosophical foundations of the Vedic worldview, most scientists came to the following conclusion: there is a direct connection between non-observance of Vedic philosophy is extremely relevant and useful. After all, the practical application of the foundations of Vedic philosophy, their implementation and development on the territory of Ukraine can help improve mutual relations, open the way to self-knowledge, help better communication and mutual understanding.

Purpose. To find out the possibilities of using the Vedic methodology to find ways to overcome crisis phenomena today. Define the main concepts of Vedic philosophy. To make a comparative analysis of the Indian Vedas with the Slavic Vedas. To find out the possibilities of using the Vedic methodology to find ways to overcome crisis phenomena in Ukraine today.

Methods. Phenomenological, dialectical, analysis, synthesis, comparative methods. The phenomenological method consists in highlighting the main concepts of the study – "Vedic philosophy", "Vedic culture", "phenomenon of the Slavic Vedas", "Indian Vedas", in the study of ancient texts, and in their comparison. The dialectical method consists in the study of Vedic philosophy, its historical excursion, in revealing the relationship between the loss of Vedic values and cultural degradation in society.

The dialectical method determines the limits and means of transformation of contradictions, the transition of cultural phenomena from one state of being to another. The work also uses a systemic approach, in particular a polysystemic approach, where the phenomenon of Vedic culture is considered as a component of various systems: sociological, psychological, aesthetic, artistic, everyday, household affairs, etc.

Results.

- Formulated methods for actualizing family relations with the help of Vedic culture in the context of philosophical anthropology, formulated practical advice.

- It has been proven that the departure from traditional adherence to established Vedic family traditions leads to the degradation of the ethical and moral principles of an individual, ultimately to the destruction of the family, to the destruction of the institution of the family, which ultimately leads to the degradation of the country or society.

- A scientific and teaching base of Vedic knowledge has been developed, which can be verified and introduced into the modern educational system.

- It has been proven that the adoption of draft laws at the state level, which in one way or another form young people's initiatives to introduce new rules of life, which destroy traditional ancestral family cultural values, spoils the personal, and ultimately public life of the country.

- The degradation of youth due to the destruction or careless attitude of the state to the ancient ancestral family values rooted in Vedic culture is shown on the example of a number of European and American countries.

Key words: vedas, education, etiquette, ethnos, nation, self-identification.

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

УДК 81-13:81'243

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.15>

Олейник Анастасія Олександрівна

аспірантка кафедри філософії та політології

Національної металургійної академії України

просп. Гагаріна, 4, Дніпро, Україна

orcid.org/0000-0002-9969-3593

РОЛЬ СИМВОЛІВ ЕМОДЗІ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У СПІЛКУВАННІ ОНЛАЙН

Актуальність проблеми. Основною дилемою, з якою стикається людина у мережі – відсутність невербальної мови, за допомогою якої людина виражає власні емоції та її можуть зрозуміти інші. У повідомленнях можна часто зустріти емодзі. Емодзі вже стали частиною спілкування у соціальних мережах і ми не можемо уявити собі текст без їхнього супроводження. У користувача виникає певна «залежність» використання емодзі, адже таким чином він виражає емоції та має змогу привернути до себе увагу, що не можливо було б зробити, використовуючи лише текст.

Мета дослідження полягає у висвітленні етичної проблеми при використанні емодзі у соціальних мережах, а також висвітлення питання яку роль вони займають у висловлюванні емоцій.

Методи. Було застосовано методи аналізу фреймів (наочного матеріалу), методи компаративного аналізу, візуального контент-аналізу. Дослідження прикладів застосування емодзі здійснено на матеріалах соціальних мереж Facebook, Twitter, Instagram.

Результати дослідження. Емодзі, використання яких залежить від емоційних факторів і приналежності у багатьох випадках дійсно одну з проблем – відсутність невербального спілкування. Тож, розуміння між людьми спрощується, є можливість відчувати емоцію людини поза екраном та знайти з нею спільну мову. Але з іншого боку, неможливо прив'язати та виразити власні емоції завдяки лише символу у тексті, адже емоції людини це складна структура у якій залучено багато факторів. У вираженні емоцій залучені нервова, ендокринна система; наш психічний стан, міміка, виховання та ін. Тому, вираження емоцій у повній мірі це набагато складніше ніж відправка символу у мережі і вони не виражають у повній мірі весь спектр людських відчуттів. Емодзі можуть також виражати несправжні емоції та почуття до інших людей. Характерне використання великої кількості емодзі може казати про хибні емоції, які людина хоче нав'язати іншій.

Ключові слова: емодзі, смайл, невербальне спілкування, месенджер, соціальні мережі.

Вступ. Свобода, яку дають нам соціальні мережі для спілкування не обмежується вибором співрозмовника або цілої групи. У соціальних мережах об'єднується велика кількість людей, які можуть бути між собою несхожі. Різне виховання, різна мова, країна, релігія та етнічна приналежність не відіграє ролі при спілкуванні між людьми у мережі онлайн. Спілкуючись, людина може пізнавати нову інформацію, отримувати досвід та знання.

Частіше за все, настільки різні співрозмовники обирають доступну мову, яку розуміють та починають процес спілкування. Та чи можливо зрозуміти повністю людину у мережі онлайн, не відчувачи контакту, який відбувається при спілкуванні офлайн?

Важливість людського спілкування була доведена вченими і воно вважається частину та рушійної силу прогресу, завдяки якому розвивається увесь світ. Спілкування у мережі з'явилося завдяки розвитку технологій та виходу їх на значно новий рівень, але наразі соціальні мережі та мережі займають у нашому житті значну роль. Особливо це стало показовим

у період карантину під час пандемії COVID-19. Саме у цей час, опинившись у ізоляції спілкування онлайн було чи не єдиним способом підтримувати відносини між людьми.

Основною дилемою з якою стикається людина у мережі – відсутність невербальної мови, за допомогою якої людина виражає власні емоції та її можуть зрозуміти інші. Саме тому, у повідомленнях можна часто зустріти емодзі. Протягом років емодзі вже стали частиною спілкування у соціальних мережах і ми не можемо уявити собі текст без їхнього супроводження. Тим самим, у людини виникає певна «залежність» використання емодзі, адже таким чином вона виражає емоції та має змогу привернути до себе увагу, що не можливо було б зробити, використовуючи лише текст.

Мета та завдання. Мета дослідження полягає у висвітленні етичної проблеми при використанні емодзі у соціальних мережах, а також висвітлення питання яку роль вони займають у висловлюванні емоцій. Об'єктом дослідження є використання емодзі як допоміжний засіб при висловлюванні емоцій у спілкуванні онлайн. Предметом є соціальні мережі та месенджери.

Методи дослідження. Нами було застосовано методи аналізу фреймів (наочного матеріалу), методи компаративного аналізу, візуального контент-аналізу. Дослідження прикладів застосування емодзі здійснено на матеріалах соціальних мереж Facebook, Twitter, Instagram.

Результати дослідження. Розглянемо те, як відбувається спілкування між людьми у месенджерах та соціальних мережах. Простий текст, який людина надсилає у повідомленнях частіше за все не може відображати її емоційний стан, не має можливості передати настрій, інтонацію, виключаючи наявність невербальної комунікації. Не маючи можливості висловлювати свої емоції при невербальному спілкуванні людині стає досить складно отримати бажаний результат під час спілкування [15]. Ці комунікативні проблеми можуть знизити якість соціальних взаємодій та призвести до непорозуміння та зниження формування фундаментальних соціальних зв'язків [4]. Тому, текст доповнюють додаткові символи, а саме емодзі. При їхньому використанні, емодзі допомагають відобразити почуття людини, які вона відчуває у момент написання тексту будь то радість, сум, гнів, сміх, захоплення, кохання, ненависть і т. д. Цікаво, що вони є єдиним засобом спілкування, який можуть зрозуміти всі користувачі з різними мовами з різним соціальним і культурним походженням і можуть дозволити людям спілкуватися та взаємодіяти один з одним демографічними групами [5].

Емодзі або «Еможі» – японське слово, яке означає зображення або піктограму, що слугує для вираження ідеї, емоції або почуття. Перші емодзі були запропоновані у 1982 році американським вченим Скоттом Фальманом, який запровадив використання символів «:-)» для коментування жарту.

Перші емодзі були створені наприкінці 1990-х років Шигетакою Курітою, членом команди, яка працювала над платформою мобільного Інтернету, що належить DoCoMo, мобільному оператору NTT. Досвід був позитивний. Символ серця було додано до пейджерів у 1995 році і тоді вчені розглянули можливість розширення пропозиції. У 1999 році оригінальний набір смайлів включав погоду, дорожній рух, технології та час.

Наразі, користувач ідентифікує себе та свої емоції за допомогою емодзі. Це дає можливість сказати «більше ніж є» і той самий час надає змогу економити час, використовуючи емодзі замість тексту, що також трапляється у багатьох випадках користування емодзі при спілкуванні онлайн. Так, емодзі набувають сенс так само як і текст, а у деяких випадках навіть більше, повністю змінюючи структуру спілкування у соціальних мережах або месенджерах онлайн.

Емодзі, завдяки швидкості написання та передавання, стають все більше інформативними, адже використовуючи їх, можна замінювати слова, що й пояснює наразі їх актуальність. У такому випадку не втрачається сенс написаного, передається емоція (настрій або почуття), а час, який був витрачений не збільшується, а навпаки зменшується у своїй прогресії. У соціальних мережах емодзі стають подібні мові. Цікаво те, що цей набір емодзі є однаковим, тобто графічне зображення залишається незмінним. Ці символи пройшли свій короткий шлях «еволюції» і зараз посіли певну нішу, стаючи одним із компонентів мови у соціальних мережах.

Деякі дослідження показують, що емодзі утворюють самостійну мову. Вони мають семантичну функцію та функцію візуальної риторики, можуть передавати значення як незалежний спосіб вираження [10], а через поєднання різних смайлів вони можуть виражати тоншу семантику [13]. Порівняно зі звичайним текстом, емодзі багатші на семантичне і мають семантичну подібність у різних мовах [1]. На прикладному рівні Хандекар розробив додаток для соціальних мереж під назвою Орісо, щоб дослідити можливість спілкування «спочатку емодзі», яке довело, що їх можна використовувати незалежно в спілкуванні без потреби в тексті. Однак деякі дослідники вважають, що емодзі не можна використовувати як самостійну мову. На думку Лі емодзі схожі на радикали китайських ієрогліфів. [11]. Крім того, емодзі, як правило, пов'язані з текстом і рідко використовуються окремо. емодзі необхідно інтегрувати з текстом, щоб сформувати повне значення допомагаючи підвищити ясність і достовірність тексту [18]. На практиці користувачі зазвичай використовують емодзі як доповнення до тексту, що також вказує на те, що вони є парамовою [7].

Специфіка спілкування у соціальних мережах має не тільки емодзі для вираження емоцій, а також і скорочення слів, такі як «LOL», «ІМНО», «ОМГ». Ці аббревіатури або акроніми також частина спілкування в інтернеті, як сленг, що з онлайн зміг перейти у спілкування офлайн. Цікаво те, що наша мова наповнюється та збагачується подібними словами; деякі з них залишаються у лексиконі надовго, а деякі з них зникають повністю. Але у той самий час, використання цих слів це теж ознака емоційності людини, яку вона виражає у такий спосіб.

Розвиток емодзі значно прискорився з появою смартфонів. Наразі вони є невід'ємною частиною девайсу, налаштованою під користувача і незалежно від того, якою мовою він спілкується та який менталітет має. Велика кількість емодзі, а саме ті, що мають відображати людські емоції або відносини відрізняються один від одного зображенням, емоціями, статтю, кольором шкіри. Велика кількість емодзі відносяться також для зображення предметів, тварин, природи, їжі, символів, флагів та ін.

Цікавим залишається те, з якою інтенсивністю ті чи інші емодзі набирають популярність та стають актуальними і від чого це залежить. Певно, що це залежить від популярності слів, які ми використовуємо у повідомленнях. Так, наприклад, спілкуючись про коронавірус, автоматично нам пропонують емодзі, який це зображує, даючи змогу одразу з простого контексту зрозуміти про ще йде мова (див. рис. 1).

Рис. 1. Приклади зв'язку емодзі та їх найменувань

Як ми бачимо, мова смайлів підлаштовується під текст, знаходячи необхідне зображення, пропонуючи вибір та спрощуючи текст. Ця можливість виражати власні емоції за допомогою не тільки тексту, а й символів, дає уявлення повноцінного спілкування між людьми та відчуття розуміння людини по ту сторону екрану. Зауважимо, емодзі, як будь-який комунікативний засіб, не завжди відображає те, що відбувається всередині. Вони миттєво передають емоції користувачів і говорять більше, ніж слова, у такому разі необхідно було дуже довго друкувати повідомлення.

Але специфічні мовні середовища також впливають на використання смайлів. Вони демонструють високий ступінь чутливості до контексту в міжмовному спілкуванні, що означає, що

вони надзвичайно залежні від свого мовного та текстового середовища [17]. Наприклад, дослідження показують сильну подібність у використанні смайлів між Британією та Америкою через те, що ці дві країни розмовляють англійською, але було менше подібності, коли порівнювали інші мови, такі як італійська та іспанська [2].

Були проведені дослідження, які показують, що на використання емодзі впливають індивідуальні психологічні відмінності. Це було показано в дослідженні, яке демонструє позитивний зв'язок між частотою використання емодзі серед користувачів Facebook та їх екстраверсією і рисами самоконтролю [9], а також негативний зв'язок між використанням позитивних емодзі та емоційним стресом користувачів [14]. Тест особистості на основі емодзі показав, що оцінка схожості між емодзі та самим собою походила з емоційною стабільністю, екстравертністю та приємністю з рис особистості «великої п'ятірки», але не пов'язувалася з сумлінністю та відкритістю [12].

Емодзі та аббревіатури можна вважати особливостями мови, які дають їй можливість розвиватися безпосередньо завдяки розвитку соціальних мереж, їх вдосконалення та популяризації. Ряд проблем, які виникають при досяганні розуміння у переписці через соціальні мережі тісно пов'язані з відчуттями та намірами людини поза екраном. Саме неможливість доступно розуміти людину при спілкуванні породжують морально-етичні дилеми таких як незахищеність персональних даних у діалозі з іншою людиною.

На індивідуальне використання емодзі впливає багато факторів. Існуючі дослідження можна розділити на три категорії: індивідуальні характеристики, культурне походження та платформа системи. По-перше, на використання емодзі сильно впливають демографічні характеристики, такі як стать і вік користувачів. Жінки вживають їх частіше ніж чоловіки [16]. Жінки більше використовують емодзі в публічному спілкуванні, але менше в приватному відкритості [12].

З точки зору соціального пізнання, емодзі з більш сильним емоційним значенням вважаються доречнішим та привабливішим для жінок, ніж для чоловіків, у той час як емодзі з слабшим емоційним значенням, але більш дружнім значенням вважаються більш доречними для чоловіків [6]. По-друге, використання емодзі тісно пов'язане з культурним походженням користувача. Користувачі в різних країнах використовують емодзі з певним національним чи етнічним значенням [8]. Користувачі в різних країнах по-різному використовують емодзі. Китайці використовують емодзі та смайли частіше, ніж іспанці [12]. Емодзі демонструють високий ступінь контекстуальної чутливості, а різні типи мови впливають на використання емодзі. Нарешті, різні системні платформи також призводять до відмінностей у використанні емодзі. Незважаючи на те, що емодзі має Unicode на платформі операційної системи, користувачі показують емодзі по-різному в операційних системах IOS, Android і Microsoft через обмеження сумісності цих програм для розробки [3]. Різні платформи соціальних мереж, такі як Twitter, Facebook та Instagram, також мають свої особливості використання емодзі. Наприклад, користувачі частіше використовують емодзі в Twitter, ніж у Facebook [9].

Висновки. Розглянувши специфіку спілкування у соціальних мережах ми виявили, що, по-перше, спілкування онлайн та офлайн значно відрізняється. Відмітними факторами спілкування онлайн є: повна відсутність невербального спілкування, у разі чого виникає необхідність використовувати додаткові символи, що повинні виражати емоції. Нemoжливість розпізнавати наміри іншої людини при спілкуванні у соціальних мережах, тому ризик незахищеності зростає. Різність та відчуженість емоцій онлайн при спілкуванні онлайн та офлайн. Мова швидко розвивається та спрощується, наповнюючись аббревіатурами від декількох слів та акронімами.

По-друге, спілкування онлайн торкається глобальних філософських проблем, які досліджує комп'ютерна етика. Серед цих проблем ми виділяємо безпеку приватних даних, залежність від соціальних мереж, власна індивідуальність у мережі.

Таким чином, емодзі, використання яких залежить від емоційних факторів і приналежності у багатьох випадках дійсно одну з проблем – відсутність невербального спілкування. Тож, розуміння між людьми спрощується, є можливість відчути емоцію людини поза екраном та знайти з нею спільну мову. Але з іншого боку, неможливо прив'язати та виразити власні емоції завдяки

лише символу у тексті, адже емоції людини це складна структура у якій залучено багато факторів. У вираженні емоцій залучені нервова, ендокринна система; наш психічний стан, міміка, виховання та ін. Тому, вираження емоцій у повній мірі це набагато складніше ніж відправка символу у мережі і вони не виражають у повній мірі весь спектр людських відчуттів.

Емодзі можуть також виражати несправжні емоції та почуття до інших людей. Характерне використання великої кількості емодзі може казати про хибні емоції, які людина хоче нав'язати іншій. Помилкова думка про те, що інша людина поводить себе у мережах добродійно обертається негативними наслідками. А справжність того, що ховається за символами ставиться під питання.

Отже, споріднення емодзі та емоцій неможливо дослідити у середовищі як онлайн так і офлайн, тому емодзі все ще можна вважати доповненням до тексту, але не занадто емоційним. Емодзі лише передають настрій, який несе у собі текст і завдяки швидкості набору та власній простоті не вимагають багато часу для опису, якби то був текст. Тобто, емодзі можна вважати індикатором того, з яким посилом має бути розпізнаний отримуваний або відправлений текст у соціальних мережах. Фактично, емодзі необхідно сприймати на тому самому рівні як і той самий час, коли вони були винайдені у 1982 році.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. How Cosmopolitan Are Emojis? / F. Barbieri et al. *MM '16: ACM Multimedia Conference*, Amsterdam The Netherlands. New York, NY, USA, 2016. URL: <https://doi.org/10.1145/2964284.2967278> (date of access: 12.08.2022).
2. Barbieri, F., Ronzano, F., Saggion, H. What does this emoji mean? A vector space skip-gram model for Twitter emojis. *Calzolari N, Choukri K, Declerck T, et al, editors. Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2016); 2016 May 23-28; Portorož, Slovenia. Paris: European Language Resources Association (ELRA)*. European Language Resources Association, 2016. P. 3967–3972.
3. Cramer H., de Juan P., Tetreault J. Sender-intended functions of emojis in US messaging. *Mobile-HCI '16: 18th International Conference on Human-Computer Interaction with Mobile Devices and Services*, Florence Italy. New York, NY, USA, 2016. URL: <https://doi.org/10.1145/2935334.2935370> (date of access: 12.08.2022).
4. Culnan M. J. Designing information systems to support customer feedback. *the tenth international conference*, Boston, Massachusetts, United States. New York, New York, USA, 1989. URL: <https://doi.org/10.1145/75034.75060> (date of access: 12.08.2022).
5. Kerslake L., Wegerif R. The Semiotics of Emoji: The Rise of Visual Language in the Age of the Internet. *Media and Communication*. 2017. Vol. 5, no. 4. P. 75–78. URL: <https://doi.org/10.17645/mac.v5i4.1041> (date of access: 12.08.2022).
6. Derks D., Bos A. E. R., von Grumbkow J. Emoticons and Online Message Interpretation. *Social Science Computer Review*. 2007. Vol. 26, no. 3. P. 379–388. URL: <https://doi.org/10.1177/0894439307311611> (date of access: 12.08.2022).
7. Donato G., Paggio P. Investigating Redundancy in Emoji Use: Study on a Twitter Based Corpus. *Proceedings of the 8th Workshop on Computational Approaches to Subjectivity, Sentiment and Social Media Analysis*, Copenhagen, Denmark. Stroudsburg, PA, USA, 2017. URL: <https://doi.org/10.18653/v1/w17-5216> (date of access: 12.08.2022).
8. Beyond positive or negative: Qualitative sentiment analysis of social media reactions to unexpected stressful events / R. Gaspar et al. *Computers in Human Behavior*. 2016. Vol. 56. P. 179–191. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.11.040> (date of access: 12.08.2022).
9. Hall J. A., Pennington N. Self-monitoring, honesty, and cue use on Facebook: The relationship with user extraversion and conscientiousness. *Computers in Human Behavior*. 2013. Vol. 29, no. 4. P. 1556–1564. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.01.001> (date of access: 12.08.2022).
10. Jibril T. A., Abdullah M. H. Relevance of Emoticons in Computer-Mediated Communication Contexts: An Overview. *Asian Social Science*. 2013. Vol. 9, no. 4. URL: <https://doi.org/10.5539/ass.v9n4p201> (date of access: 12.08.2022).
11. Lee J., Li J., Mina A. X. Hanmoji: What Chinese Characters and Emoji Reveal About Each Other. *WWW '19: The Web Conference*, San Francisco USA. New York, NY, USA, 2019. URL: <https://doi.org/10.1145/3308560.3316543> (date of access: 12.08.2022).

12. Li, W., Chen, Y., Hu, T., & Luo, J. (2018, June). Mining the relationship between emoji usage patterns and personality. In *Proceedings of the international AAAI conference on web and social media*. Vol. 12. No. 1. <https://ojs.aaai.org/index.php/ICWSM/article/view/15054>
13. Padilla López R., Cap F. Did you ever read about Frogs drinking Coffee? Investigating the Compositionality of Multi-Emoji Expressions. *Proceedings of the 8th Workshop on Computational Approaches to Subjectivity, Sentiment and Social Media Analysis*, Copenhagen, Denmark. Stroudsburg, PA, USA, 2017. URL: <https://doi.org/10.18653/v1/w17-5215> (date of access: 12.08.2022).
14. Settanni M., Marengo D. Sharing feelings online: studying emotional well-being via automated text analysis of Facebook posts. *Frontiers in Psychology*. 2015. Vol. 6. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01045> (date of access: 12.08.2022).
15. Simon A. F. Computer-Mediated Communication: Task Performance and Satisfaction. *The Journal of Social Psychology*. 2006. Vol. 146, no. 3. P. 349–379. URL: <https://doi.org/10.3200/socp.146.3.349-379> (date of access: 12.08.2022).
16. A longitudinal study of emoticon use in text messaging from smartphones / C. C. Tossell et al. *Computers in Human Behavior*. 2012. Vol. 28, no. 2. P. 659–663. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.11.012> (date of access: 12.08.2022).
17. Vandergriff I. Emotive communication online: A contextual analysis of computer-mediated communication (CMC) cues. *Journal of Pragmatics*. 2013. Vol. 51. P. 1–12. URL: <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2013.02.008> (date of access: 12.08.2022).
18. Zhou R., Hentschel J., Kumar N. Goodbye Text, Hello Emoji. *CHI '17: CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, Denver Colorado USA. New York, NY, USA, 2017. URL: <https://doi.org/10.1145/3025453.3025800> (date of access: 12.08.2022).

REFERENCES

1. How Cosmopolitan Are Emojis? / F. Barbieri et al. *MM '16: ACM Multimedia Conference*, Amsterdam The Netherlands. New York, NY, USA, 2016. URL: <https://doi.org/10.1145/2964284.2967278> (date of access: 12.08.2022).
2. Barbieri, F., Ronzano, F., Saggion, H. (2016) What does this emoji mean? A vector space skip-gram model for Twitter emojis. *Calzolari N, Choukri K, Declerck T, et al, editors. Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2016); 2016 May 23-28; Portorož, Slovenia. Paris: European Language Resources Association (ELRA)*. European Language Resources Association, 2016. P. 3967–3972.
3. Cramer H., de Juan P., Tetreault J. (2016) Sender-intended functions of emojis in US messaging. *MobileHCI '16: 18th International Conference on Human-Computer Interaction with Mobile Devices and Services*, Florence Italy. New York, NY, USA. URL: <https://doi.org/10.1145/2935334.2935370> (date of access: 12.08.2022).
4. Culnan, M. J. (1989) Designing information systems to support customer feedback. *the tenth international conference*, Boston, Massachusetts, United States. New York, New York, USA. URL: <https://doi.org/10.1145/75034.75060> (date of access: 12.08.2022).
5. Kerslake L., Wegerif R. (2017) The Semiotics of Emoji: The Rise of Visual Language in the Age of the Internet. *Media and Communication*. Vol. 5, no. 4. P. 75–78. URL: <https://doi.org/10.17645/mac.v5i4.1041> (date of access: 12.08.2022).
6. Derks D., Bos A. E. R., von Grumbkow J. (2007) Emoticons and Online Message Interpretation. *Social Science Computer Review*. Vol. 26, no. 3. P. 379–388. URL: <https://doi.org/10.1177/0894439307311611> (date of access: 12.08.2022).
7. Donato G., Paggio P. (2017) Investigating Redundancy in Emoji Use: Study on a Twitter Based Corpus. *Proceedings of the 8th Workshop on Computational Approaches to Subjectivity, Sentiment and Social Media Analysis*, Copenhagen, Denmark. Stroudsburg, PA, USA. URL: <https://doi.org/10.18653/v1/w17-5216> (date of access: 12.08.2022).
8. Beyond positive or negative: Qualitative sentiment analysis of social media reactions to unexpected stressful events / R. Gaspar et al. *Computers in Human Behavior*. 2016. Vol. 56. P. 179–191. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.11.040> (date of access: 12.08.2022).
9. Hall J. A., Pennington N. (2013) Self-monitoring, honesty, and cue use on Facebook: The relationship with user extraversion and conscientiousness. *Computers in Human Behavior*. Vol. 29, no. 4. P. 1556–1564. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.01.001> (date of access: 12.08.2022).
10. Jibril T. A., Abdullah M. H. (2013) Relevance of Emoticons in Computer-Mediated Communication Contexts: An Overview. *Asian Social Science*. Vol. 9, no. 4. URL: <https://doi.org/10.5539/ass.v9n4p201> (date of access: 12.08.2022).

11. Lee J., Li J., Mina A. X. (2019) Hanmoji: What Chinese Characters and Emoji Reveal About Each Other. *WWW '19: The Web Conference*, San Francisco USA. New York, NY, USA. URL: <https://doi.org/10.1145/3308560.3316543> (date of access: 12.08.2022).
12. Li, W., Chen, Y., Hu, T., & Luo, J. (2018, June). Mining the relationship between emoji usage patterns and personality. In *Proceedings of the international AAAI conference on web and social media*. Vol. 12. No. 1. <https://ojs.aaai.org/index.php/ICWSM/article/view/15054>
13. Padilla López R., Cap F. (2017) Did you ever read about Frogs drinking Coffee? Investigating the Compositionality of Multi-Emoji Expressions. *Proceedings of the 8th Workshop on Computational Approaches to Subjectivity, Sentiment and Social Media Analysis*, Copenhagen, Denmark. Stroudsburg, PA, USA. URL: <https://doi.org/10.18653/v1/w17-5215> (date of access: 12.08.2022).
14. Settanni M., Marengo D. (2015) Sharing feelings online: studying emotional well-being via automated text analysis of Facebook posts. *Frontiers in Psychology*. Vol. 6. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01045> (date of access: 12.08.2022).
15. Simon A. F. Computer-Mediated Communication: Task Performance and Satisfaction. *The Journal of Social Psychology*. 2006. Vol. 146, no. 3. P. 349–379. URL: <https://doi.org/10.3200/socp.146.3.349-379> (date of access: 12.08.2022).
16. A longitudinal study of emoticon use in text messaging from smartphones / C. C. Tossell et al. *Computers in Human Behavior*. 2012. Vol. 28, no. 2. P. 659–663. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.11.012> (date of access: 12.08.2022).
17. Vandergriff I. (2013) Emotive communication online: A contextual analysis of computer-mediated communication (CMC) cues. *Journal of Pragmatics*. Vol. 51. P. 1–12. URL: <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2013.02.008> (date of access: 12.08.2022).
18. Zhou R., Hentschel J., Kumar N. (2017) Goodbye Text, Hello Emoji. *CHI '17: CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, Denver Colorado USA. New York, NY, USA. URL: <https://doi.org/10.1145/3025453.3025800> (date of access: 12.08.2022).

Oleinyk Anastasiia Oleksandrivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy and Political Science
National Metallurgical Academy of Ukraine
4, Gagarina Ave., Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9969-3593

ROLE OF EMOJI SYMBOLS AND THEIR VALUE IN ON-LINE COMMUNICATION

Introduction. By a basic dilemma, into that a man runs in networks – absence of un verbal language, by means of that a man expresses own emotions and her other can understand. In reports it is possible often to meet emoji. Emoji already became part of communication in social networks and we cannot imagine to the soba text without their accompaniment. An user has certain «dependence» of the use of emoji, in fact thus he expresses emotions and has the opportunity to pay attention on itself, that it not maybe to do, using text only.

Research aim consists in illumination of ethic problem at the use of emoji in social networks, and also illuminates a question what role they occupy in expression of emotions.

Methods. The methods of analysis of frames (evident material), methods of comparative analysis, visual analysis of content, were applied. Research of examples of application of emoji is carried out on materials of social networks of Facebook, Twitter, Instagram.

Results. Emoji, the use of that depends on emotional factors and belonging in many cases really one of problems is absence of un verbal communication. Therefore, understanding between people is simplified, there is possibility to feel the emotion of man out of screen and find a common language with her. But on the other hand, it is impossible to tie and express own emotions due to an only symbol in text, in fact the emotions of man it a difficult structure many factors are attracted in that. In expression of emotions attracted nervous, endocrine system; our mental condition, mimicry, education and other to Tom, expression of emotions it is far more difficult in a complete measure, than sending of symbol in a network and they do not express all spectrum of the human feeling in a complete measure. Emoji can also express unreal emotions and feelings to other people. The characteristic use of plenty of emoji can talk about erroneous emotions that a man wants to stick to other.

Key words: emoji, smile, un verbal communication, messenger, social networks.

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

УДК 100.7+121

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.16>**Шостак Віктор Михайлович**

кандидат історичних наук, доцент

кафедри культурології,

Волинського національного університету

імені Лесі Українки

просп. Воли, 13, м. Луцьк, Україна

orcid.org/0000-0002-4837-9633**МОРАЛЬНА СВІДОМОСТЬ ОСОБИСТОСТІ В ЕТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ
КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ**

Вступ. Питання формування, розвитку і функціонування моральних цінностей в українському суспільстві завжди були актуальними в нашій історії. Всі етапи розвитку українського народу у великій мірі пов'язані з моральною діяльністю його провідної верстви, з цінностями і світоглядними уявленнями громадянського суспільства. Сучасні соціально-економічні та культурно-політичні проблеми розвитку України в своїй основі мають морально-ціннісну основу. У формуванні етичних основ велике значення має діяльність церковно-релігійних структур. В цьому контексті теоретична та інтелектуальна спадщина католицької церкви потребує свого вивчення і аналізу. Особливо актуальними залишаються теоретичні положення катехизму церкви про моральне сумління і чесноти людини. Тому на часі проаналізувати оригінальні науково-теоретичні висновки католицької церкви щодо морального сумління, діяльності і відповідальності людини, значення моральної свідомості в соціокультурному розвитку суспільства і держави.

Розглянуті офіційні погляди християнських теологів на взаємозв'язок внутрішнього зосередження, досконалості морального сумління і відповідальності за минулі, сучасні і майбутні вчинки. Проаналізовано феномен моральної відповідальності і ролі церкви в духовному розвитку людини. Простежуються особливості головних моральних чеснот людини. Зокрема аналізуються сутнісні характеристики розсудливості, справедливості, мужності і стриманості. Прослідковується взаємодія Божих чеснот з моральними якостями особистості. Аналізується роль виховання, свідомості і волі в процесі становлення морально гармонійної особи. Описуються головні Божі чесноти та значення дарів Святого Духа в досконалому житті людини. Результати дослідження можуть використовуватись в багатьох сферах життя українського суспільства. Головні теоретичні положення роботи будуть цікавими для науковців, громадських діячів, державних службовців, всіх хто вивчає морально-теоретичну спадщину церкви та аналізує актуальні проблеми духовного становлення людини.

Ключові слова: катехизм, моральні чесноти, сумління, Бог, дари Святого Духа, свобода, відповідальність, духовні цінності.

Мета статті: визначити головні світоглядно-релігійні координати катехизму католицької церкви у трактування сутності моральної свідомості та сумління людини. Серед головних завдань слід вказати на необхідність аналізу Катехизму католицької церкви щодо формування християнських чеснот. Зокрема привертають увагу артикули 6 і 7 названої теоретико-теологічної праці, які безпосередньо стосуються розкриття механізмів формування моральної свідомості особистості.

Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні філософсько-теоретичних і загально-наукових методів. Зокрема використані аналітично-описовий метод, синтез і абстрагування, метод порівняння і систематизації джерела.

Результати. Питання моральної свідомості і внутрішнього духовного світу людини найбільш чітко розглядаються в 6 Артикулі Катехизму католицької церкви. Автори пов'язують моральну свідомість особистості із її сумлінням, яке у світській етичній науковій думці більшість дослідників відносять до категорій моральної самосвідомості. Католицькі теологи вказують на те, що людина проводить морально досконале життя, коли воно переживається нею як життя у Христі. Головним фактором співпричетності до духовних цінностей Христа є можливість і обов'язок людини пізнати та відчутти присутність Святого Духа. В цьому – головне покликання особи, що намагається зрозуміти моральну досконалість божої присутності.

Катехизм вводить поняття гідності людської особи. Підкреслюється, що лише особа може набути відчуття гідності. Для цього людина повинна заглибитись у свій внутрішній світ, проаналізувати власні внутрішні координати і пріоритети, тобто пізнати себе і відкрити для себе ті внутрішні закони розвитку своєї душі, які стануть дороговказами на її життєвому шляху. У пункті 1776 наводиться визначення II Ватиканського Собору про сутність морального сумління в людині: «Це – закон, записаний Богом у серці людини. Сумління є найінтимнішим і найпотаємнішим центром людини, святилищем, у якому вона є сама з Богом і де Його голос промовляє» [1, с. 423]. Тобто сумління надає людині можливість залишитись наодинці з Богом і почути Його голос. В цьому проявляється дивовижна здатність християнина спілкуватись із сакральним світом. Кожній людині надається шанс почути і бути почутою Богом.

Одночасно підкреслюється конкретне практичне значення морального сумління, яке немов би постійно спостерігає за поведінкою людини, оцінює її вчинки і думки, що спонукають людину приймати те чи інше рішення у своїй практичній діяльності. Суд сумління згідно із офіційним вченням церкви перебуває у серці людини і не тільки підказує, але й наказує чинити і діяти згідно із власною совістю. Часто, веління цього внутрішнього морального ока людини розвиненій особистості набагато важче не виконати, ніж вимоги суспільних норм чи соціальної дійсності. Тобто сумління є потужним регулятором життєдіяльності людини, яка згідно з теоретичними положеннями християнської теології завжди перебуває у ситуації морального вибору. Через сумління Бог промовляє до людини і тому вона не може не виконати поради чи веління Бога. Людина відчуває свою приналежність до Найвищого Добра і визнає авторитет правди. Таким найвищим добром в Катехизмі постає Бог, якого вона приймає і розуміє через Його заповіді.

Показово, що пункт 1777, роз'яснюючи механізм дії морального осуду, вказує на розсудливість людини як важливу християнську чесноту. Розсудлива людина, коли слухає своє моральне сумління, може почути як Бог говорить з нею. Моральне сумління є судом розуму, через який людина пізнає моральну якість конкретного вчинку, що його виконуватиме, виконує зараз чи виконала в минулому часі. У всьому, що людина робить і говорить, вона повинна йти за тим, про що вона знає, що воно є правдивим і чесним. Релігійні мислителі вказують, що саме через суд своєї совісті людина сприймає й пізнає накази Божого Закону.

Разом з тим у вченні католицької церкви наголошується на тому, що сумління є певною матрицею розвитку людської духовності і завжди пере-вершує саме себе, визначає нові обрії розвитку людської особистості. Воно вимагає від людини певних зусиль і глибокого усвідомлення своєї відповідальності та виконання певних зобов'язань перед оточуючим світом і собою.

Чимало положень католицької церкви співзвучні з головними постулатами православної церкви, яка згідно із звичними стереотипами більш схиляється до містичного самозаглиблення у внутрішній світ віруючого. І навпаки, звично вважати, що католицькі теологи закликають максимально використовувати раціональний аналіз і зовнішні фактори для доведення буття Бога та його присутності у світі. Виявляється, що Катехизм католицької релігії також ґрунтується на фундаментальних принципах християнської системи цінностей і загальнохристиянських практиках, які заклали Отці Церкви задовго до офіційного церковного розколу. Більш ніж переконливо про це говорить пункт 1779 католицького Катехизму, який закликає кожного християнина максимально заглибитись у внутрішній світ власної душі, ввійти у себе, щоб почути голос своєї совісті та сумління. Вимагається ретельна внутрішня зосередженість для того аби зрозуміти всі процеси і явища зовнішнього світу та виробити правильну лінію поведінки. Теологи

попереджають, що часто життєві ситуації та постійно виникаючі реальні проблеми спонукають людину не задумуватись над моральністю своїх дій, відкинути будь-які роздуми на етичні теми. Сучасні процеси в українському суспільстві демонструють велику кількість саме таких прикладів. В кризових умовах нашого сьогодення люди не мають ні часу, ні можливостей займатися самоаналізом власної душі чи спостереженням над власними морально-етичними витоками. Дійсність немов би спокушає людину відмовитись від голосу власного сумління і використовувати будь-які засоби для досягнення поставлених цілей чи мети. Саме про таку небезпеку цілком слушно попереджають аналітики церковного вчення, коли наводять слова Святого Августина у його трактаті на Послання Івана до Парфян: «Повернись до свого сумління, розпитай його. Верніться, брати, до вашого внутрішнього світу і в усьому, що чините, дивіться на Бога, що є свідком» (Св. Августин, Трактат на Послання Івана до Парфян, 8, 9).

Важливо зазначити, що Катехизм розрізняє поняття мораль як абсолютну ідеальну вимогу і певний взірець повелінки людини в реальному житті. Одночасно рекомендується застосовувати ідеальні моральні вимоги в залежності від конкретних життєвих ситуацій, що складаються. Від людини вимагається дуже відповідальне ставлення при аналізі дійсних мотивів, якими керується вона у своїх діях і думках. Пункт 1780 говорить про необхідність адекватного судження людини для визначення реального блага і набутих духовних цінностей чи переваг. Передбачається, що людина порівнює свої вчинки, які вона уже здійснила із діями, які вона задумує зробити. На думку авторів правда про моральне добро виражається в законі розуму. Тобто розум трактується як інструмент, який допомагає людині виробити практичне і конкретне розсудливе судження власного морального сумління.

Через сумління особа приймає на себе відповідальність за свою поведінку і конкретні дії. Через совість здійснюється самооцінка і визначається присутність або відсутність Божої благодаті. Вирок суду совісті залишається запорукою надії і милосердя. Засвідчуючи вчинену провину, він нагадує про прощення, якого треба просити, про добро, яке ще треба чинити, і чесноти, які треба безперервно розвивати з Божою благодаттю. «Бог більший, ніж наше серце, і Він усе знає» (1 Ів. 3,19-20).

Важливо нагадати ще один висновок церкви про те, що людина має право діяти згідно з сумлінням і володіє свободою, щоб особисто приймати моральні рішення. Таким чином наголошується на фундаментальному принципі свободи, яка є природним станом становлення і розвитку людини як моральної особистості. Лише в умовах свободи людина може здійснювати справжній моральний вибір і досягати нових висот у власному духовному становленні.

Сумління не надається людині саме по собі. Задум Бога полягає у тому, щоб людина в умовах відповідальної свободи доклала певні зусилля для вивчення власним розумом правдивого добра. В Катехизисі підкреслюється, що виховання сумління необхідне для людей, тому що вони зазнають негативних впливів і їх гріх спокушає, щоб надавати перевагу своїм власним судженням і відкидати авторитетне вчення. Отже запорукою правильного розуміння людиною мотивів власного сумління є досконале знання і визнання вчення церкви. Співпричетність до його істин дає можливість християнину розрізнити справжні моральні цінності від тих, які здаються людині такими. Пізнання цих істин відбувається у людській душі впродовж всього її життя. Пункт 1784 Катехизису наголошує, що виховання сумління є завданням цілого життя. Від перших років це виховання збуджує в дитини пізнання й практикування внутрішнього закону, який пізнається сумлінням. Розсудливе виховання навчає чеснот; воно охороняє або звільняє від страху, самолюбства й гордості, від фальшивого почуття провини і схильності до поблажливості до себе, що виникають з людської немочі і вад. Виховання сумління гарантує свободу й породжує душевний спокій. Суспільні інститути, батьки передусім, повинні забезпечити гармонійний і ефективний процес розсудливого виховання чеснот при формуванні молоді людини. Результатом цього стає звільнення людини від надмірної гордості і самолюбства. Людина набуває душевної рівноваги та спокійного ставлення до життя, звільняється від непотрібних штучних стереотипів поведінки і фальшивих переживань, отримує здатність вибирати лінію поведінки згідно із голосом совісті, розсудливості і позитивного морального досвіду.

Вона аналізує попередні життєві ситуації, слухає порад мудрих людей, яких автори Катехизму називають обачливими людьми. Ставиться завдання розуміти специфіку соціальних обставин і відчувати специфіку розгортання часу у світі. Теологи інтерпретують цей фактор як знаки часу, які символізують фундаментальні зміни. Але головним залишається визначальна мета – здобути допомогу Святого Духа і відчутти Його дари.

Катехизм дає досить прості практичні поради і правила для поведінки людини в координатах позитивної моральної культури, які «застосовуються в усіх випадках:

- Ніколи не дозволено чинити зло, щоб із нього вийшло добро.

- «Золоте правило»: «Все, отже, що бажали б ви, щоб люди вам чинили, те ви чиніть їм» (Мт. 7,12, 2.с.13; Пор. Лк. 6,31, 2.с.91).

- Любов завжди має в собі пошану до ближнього і його сумління: «Згрішивши так проти братів і ранивши їхнє немичне сумління, ви грішите проти Христа» (1 Кор. 8,12,2.с.232). «Добре не робити того, через що твій брат спотикнувся б, або спокусився, або знесилився» [1, с. 426]. Отже, офіційна католицька теологія дає відповідь на одне з найбільш фундаментальних питань етичної науки і практики : чи можна використовувати не зовсім етичні засоби для досягнення моральних цілей, тобто чи можна поганими засобами досягати доброї мети? Відповідь однозначна. Не можна чинити зло, щоб воно посприяло розвитку добра. Сучасна світська етика дещо інакше трактує цю категоричну вимогу. Передбачається, що можна певним чином порушувати моральні норми заради вищих смисложиттєвих цінностей. Разом з тим слід пам'ятати, що кожна конкретна людина робить свій моральний вибір в конкретних життєвих обставинах.

Цей вибір за порадою церкви повинен ґрунтуватися на золотому правилу моральності. Його суть – не роби людям того, що не бажаєш собі. Катехизм підкреслює, що запорукою правильних рішень та дій людини є християнська любов до ближнього, яка не дозволяє вибудовувати свою поведінку, що приносить моральну шкоду оточуючим людям.

Мета розвинутої людської особистості – добра і чиста совість освітлена правдивою вірою. Бо любов виходить водночас «із щирого серця, з доброго сумління та невдаваної віри» (1 Тим. 1, 5, 2, с. 278). Отже, витоками і підґрунтям досягнення людиною стану християнської любові є сумління, яке є духовним центром людини, де віруючий зустрічається з Богом і слухає його порад. Передбачається, що людина повинна не імітувати і замінити щиру віру зовнішніми ознаками релігійності, а власними зусиллями волі, розуму і почуття досягати єднання з Божою присутністю у світі, долучатися до позитивних енергетичних потоків сакрального світу. Для цього Катехизм вказує на необхідність максимально прагнути всім серцем до щирої розмови з Богом.

Катехизм дає чітке визначення моральних чеснот людини: «Чеснота – постійна і тверда схильність робити добро. Вона дозволяє людині не лише робити добрі вчинки, а й також давати від себе те, що є найкраще. Усіма своїми чуттєвими і духовними силами чеснотлива людина прямує до добра; вона живе ним і обирає його у своїх конкретних учинках» [1, с. 427-428]. Теологи наводять слова Григорія Нісського, який у своїй Проповіді на Заповіді Блаженства визначав, що метою духовного розвитку людини є намагання досягти моральної досконалості Бога, стати співпричетним до його безмежної мудрості і моральної величі.

Отже, людські чесноти – це міцні позиції, сталі схильності, постійне вдосконалення розуму й волі, які керують нашими вчинками, впорядковують наші пристрасті й спрямовують нашу поведінку згідно з розумом і вірою. Вони дають легкість, самовладання і радість, щоб вести морально добре життя. Чеснотлива людина – це така людина, яка добровільно чинить добро. Таким чином, в пункті 1804 підкреслюється, що моральні чесноти людини є втіленням твердих переконань, що досягаються постійною роботою раціонального мислення людини і вольовими зусиллями. «Моральні чесноти набуваються зусиллями людини. Вони є плодами і паростками морально добрих вчинків. Вони схиляють усі сили людської особи до єднання з Божою любов'ю» [1, с. 428]. Отже моральний рівень суспільства не надається сам по собі. Він є результатом певних зусиль передусім окремої людини та суспільних структур, які впливають на ці процеси. Саме тоді можна побачити наслідки морально добрих вчинків,

або ж прямо протилежні наслідки, коли моральні чесноти не засвоюються і не сприймаються в суспільстві. Саме такі процеси часто спостерігаємо в українському суспільстві і в діяльності багатьох його структур.

Катехизм вказує на чотири головні чесноти, які мають фундаментальне значення в моральній свідомості людини. Це: розсудливість, справедливість, мужність, стриманість. Правильне відчуття справедливості породжує і є основою для формування у внутрішньому світі людини поміркованості, розсудливості і мужності. Про ці чесноти постійно згадується в Святому Письмі та багатьох богословських працях західної і східної християнської церкви.

Розсудливість дозволяє людині розпізнати в багатьох проявах навколишнього світу істинне, моральне добро та визначити оптимальні шляхи і дії для його примноження. Згідно Томи Аквінського саме розсудливість є істинним правилом діяння і направляє розвиток нашої моральної самосвідомості на шлях досконалості і правильного судження сумління. Катехизм наголошує, що через розсудливість людина втілює в життя свої моральні принципи та вибудовує систему координат, в якій можна добрими діями чинити добрі вчинки та, відповідно, уникати зла. Протистояння злу у більшій мірі трактується як його уникнення. Пригадується теза, що коли зі злом боротися його методами, то добрі наміри часто виливаються в свою протилежність і мимоволі стають частинкою і навіть примножують зло у світі.

В цьому контексті наголошується на чесноті поміркованості, яка впорядковує прагнення людини до задоволень. Крім того, ця чеснота призначена як протизавага бездумному споживанню людиною надмірної кількості матеріальних благ і послуг, які створені суспільством. Поміркованість забезпечує панування волі над інстинктами і втримує прагнення у межах чеснотності. Поміркована особа скеровує до добра свої чуттєві бажання, дотримується здорової стриманості. Ця теза закликає усвідомити необхідність усвідомлення людством важливості добровільної відмови від надмірного споживання і зрозуміти назрілі проблеми людства і людини. Вказується на стриманість як головну передумову природного розвитку гармонійної людської особистості, яка керує власними пристрастями і бажаннями.

Важливо зазначити, що згідно з церковним вченням моральні якості людини не надаються їй визначально і самі по собі від народження. Від людини вимагається свідоме бажання їх набути через власну практичну діяльність. Всі вчинки особистості повинні ставити за мету бути морально досконалими. Лише постійні і свідомі зусилля людини будуть помічені Богом, який допоможе очистити їх від негативних проявів і через Божу благодать піднесе на новий рівень моральної досконалості. Церква передбачає, що людина може досягти щастя, коли вся сукупність правових, економічних і соціальних координат дозволяє їй бути моральною. Важливо, щоб реальна практика відносин у суспільстві дозволяла людині вибирати діяльність відповідно до християнських чеснот. Адже нелегко людині, пораненій гріхом, зберігати моральну рівновагу [1, с. 410].

Людські чесноти співвідносяться з Божими чеснотами. Через людські здібності людина може прилучитися до правдивих основ Божих чеснот, стати їх втіленням та продовженням. Божі чесноти є початком моральної поведінки християнина. Вони оживляють його приховані прагнення до духовно гармонійного життя. Через ці чесноти Бог присутній у людських відносинах і почуттях. Саме їхня присутність є свідченням розгортання Святого Духу у душі людини.

Віра займає одне з головних місць в координатах Божих чеснот, які подаровані людині. Адже Бог є Правдою. Тому через правдиву і щиру віру людина цілковито довіряється Богові, робить все для того, щоб дізнатися Його волю і задуми у видимому світі. Як наслідок, віруючий християнин прагне спочатку зрозуміти шляхи і форми розповсюдження Божої присутності у світі, а потім виконати Божу волю і стати частинкою всезагального впорядкування світу згідно його задумів. В цьому контексті пункт 1815 попереджає, що Дар віри залишається в тому, хто не згрішив проти неї. Але «віра без діл мертва». Віра, позбавлена надії і любові, цілком не єднає вірного з Христом і не робить його живим учасником розповсюдження Божої волі у світі.

Катехизм трактує Любов як одну з основних заповідей Ісуса, через якого Бог промовляє до людей. Ми любимо Бога понад усе задля Нього Самого, а наших ближніх – як самих себе задля

любові до Бога. У пункті 1825 згадують слова апостола Павла щодо правильного і глибокого розуміння глибини християнської Любові, як головної духовної здатності людини: «Любов – довготерпелива, любов – лагідна, вона не заздрить, любов не чваниться, не надимається, не бешкетує, не шукає свого, не поривається до гніву, не задумує зла; не тішиться, коли хтось чинить кривду, радіє правдою, все зносить, в усе вірить, усього надіється, все перетерпить» [2, с. 236-237]. Катехизм говорить про абсолютну свободу і добру волю, яку дарує Бог людині для усвідомлення і досягнення такого рівня осягнення світу та призначення християнина. Сутність визначає Василій Великий у своїх Правилах: «Або ми відвертаємося від зла через страх покарання і перебуваємо у стані раба, або ми йдемо за плодом винагороди – і ми подібні до наймитів, або, врешті, ми послухні задля самого добра і з любові до того, хто наказує, – і тоді ми є як діти» [1, с. 434]. Українська дійсність все менше показує приклади моральної свідомості двох перших шляхів, а останній залишається більше бажаним ніж втіленим у реальні соціально-економічні і релігійно-церковні відносини. Адже плодами любові є радість, мир і милосердя; любов вимагає доброчинності і братньої настанови; вона є доброзичливою; викликає взаємність; залишається безкорисливою і щедрою; вона є дружбою і співпричастям.

Моральні якості християн у трактуванні Катехизму католицької церкви співпадають з розумінням моралі усіма християнськими церквами. Наголошується, що духовне життя віруючої людини підтримується і оживляється дарами Святого Духа. Їх нараховується сім. Це мудрість, розум, рада, сила, знання, побожність і страх Божий. Через ці дари в людині формуються дванадцять досконалостей: любов, радість, мир, довготерпіння, лагідність, доброта, милосердя, тихість, вірність, скромність, стриманість, цнотливість.

Висновки. Головним фактором співпричетності до духовних цінностей Христа є можливість і обов'язок людини пізнати та відчуті присутність Святого Духа. Головне покликання особи – намагатися зрозуміти моральну досконалість божої присутності. Моральне сумління надає людині можливість залишитись наодинці з Богом і почути Його голос. Кожній людині надається шанс почути і бути почутою Богом.

Суд сумління перебуває у серці людини і не тільки підказує, але й наказує чинити і діяти згідно із власною совістю. Через сумління Бог промовляє до людини і радить як правильно чинити. Катехизм закликає кожного почути голос своєї совісті та сумління через ретельну внутрішню зосередженість. Теологи рекомендують застосовувати ідеальні моральні вимоги в залежності від конкретних життєвих ситуацій, що складаються. Від людини вимагається дуже відповідальне ставлення при аналізі дійсних мотивів своїх дій і думок. Катехизм дає досить прості практичні поради і правила для поведінки людини в координатах позитивної моральної культури, які застосовуються в усіх випадках: 1) ніколи не дозволено чинити зло, щоб із нього вийшло добро; 2) все, що бажали б ви, щоб люди вам чинили, те ви чиніть їм; 3) любов завжди має в собі пошану до ближнього і його сумління.

Моральні чесноти людини є втіленням твердих переконань, що досягаються постійною роботою раціонального мислення людини і вольовими зусиллями. Цей процес може відбуватися лише в умовах свободи, простір якої особистість наповнює моральним змістом і розширює горизонти добра. Людина добровільно бере на себе тягар і відповідальність за координати розвитку власного сумління та життєдіяльності.

Чеснота є постійним і твердим нахилом робити добро. Катехизм вказує на чотири головні чесноти в моральній свідомості людини: розсудливість, справедливість, мужність, стриманість.

Розсудливість робить здатним практичний розум розпізнавати за будь-яких обставин наше правдиве добро і вибирати необхідні засоби для його досягнення. Справедливість полягає в постійному й сильному бажанні віддати Богові й ближньому те, що їм належить. Мужність забезпечує у труднощах твердість і витривалість у прямованні до добра. Поміркованість приборкує потяг до чуттєвих задоволень і запевняє рівновагу в користуванні створеними благами.

Моральні чесноти зростають через виховання, свідомі вчинки і витривалість у зусиллях. Божі чесноти роблять християн здатними до життя зі Святою Трійцею. Існують три Божі чесноти: віра, надія, любов. Вони формують та оживляють усі моральні чесноти.

Моральні якості християн у трактуванні католицької церкви співпадають з розумінням моралі усіма християнськими церквами. Наголошується, що духовне життя віруючої людини підтримується і оживляється дарами Святого Духа. Їх нараховується сім : мудрість, розум, рада, сила, знання, побожність і страх Божий.

Катехизм трактує Любов як одну з основних заповідей Ісуса, через якого Бог промовляє до людей. Любов є найвищим ступенем досконалості і формою всіх чеснот.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Катехизм Католицької Церкви. Жовква. 2002. 772 с.
2. Новий Заповіт і Книга Псалмів. 988-1988. Ювілейне видання. Гедеонові браття. К. 462 с.

REFERENCES

1. Katekhyzm Katolytskoi Tserkvy [Cattism of the Catholic Church] (2002) Zhovkva. 772 s.
2. Novyy Zapovit i Knyha Psalmiv [NEW TEACH AND PSALMO Book]. 988-1988. Yuvileynе vydannya.Hedeeonovi brattyа. K. 462 s.

Shostak Viktor Mikhailovich

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies
Volyn National University them. Lesya Ukrainka
13, Voli Ave., Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4837-9633

THE MORAL CONSCIOUSNESS OF THE INDIVIDUAL IN THE ETHICAL CONCEPT OF THE CATHOLIC CHURCH

Introduction. *The issues of formation, development and functioning of moral values in Ukrainian society have always been relevant in our history. All stages of development of the Ukrainian people are largely related to the moral activity of its leading classes, with the values and ideological ideas of civil society, modern socio-economic and cultural and political problems of Ukraine's development of Ukraine have a moral and value basis. In the formation of ethical bases, the activity of church and religious structures is of great importance. In this context, the theoretical and intellectual heritage of the Catholic Church needs its study and analysis. Particularly relevant are the theoretical provisions of the Catechism of the Church about the moral conscience and virtues of man. Therefore, to analyze the original scientific and theoretical conclusions of the Catholic Church on the moral conscience, activity and responsibility of man, the importance of moral consciousness in the socio-cultural development of society and the state. The official views of Christian theologians on the interconnection of internal concentration, perfection of moral conscience and responsibility for past, present and future actions are considered. The phenomenon of moral responsibility and the role of the church in the spiritual development of man is analyzed. Features of the main moral virtues of man are traced. In particular, the essential characteristics of prudence, justice, courage and restraint are analyzed. The interaction of God's virtues with the moral qualities of the individual is traced. The role of education, consciousness and will in the process of becoming a morally harmonious person is analyzed. The main virtues of God and the importance of the gifts of the Holy Spirit in the perfect life of man are described. The results of the study can be used in many spheres of life of Ukrainian society. The main theoretical provisions of the work will be interesting for scientists, public figures, civil servants, all who study the moral and theoretical heritage of the church and analyze the actual problems of human spiritual formation.*

Key words: catechism, moral virtues, conscience, God, the gifts of the Holy Spirit, freedom, responsibility, spiritual values.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 316.4:355

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.17>**Криворучко Максим Геннадійович**

аспірант кафедри соціології і публічного управління

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

вул. Кирпичова, 2, Харків, Україна

orcid.org/0000-0002-3067-3244

КОНФЛІКТНІ ПОДІЇ 2014 РОКУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ В ОЦІНКАХ ЕКСПЕРТІВ ТА УЧАСНИКІВ

У статті розглядаються події початку активної фази російсько-української гібридної війни (перша половина 2014 року), які відбувалися у регіонах Сходу та Півдня України. Агресор протягом щонайменше 10 років до початку активної фази проводив масштабні підготовчі заходи для подальшого використання методу штучного розпалення громадянського конфлікту. Заздалегідь створювалися та підтримувалися політичні сил, громадянські організації, які у час Ч мали стати інструментом реалізації соціально-деструктивної технології. Які сприяли досягненню військово-політичних цілей агресора. Окрім підготовлених суб'єктів, до реалізації активної фази гібридної війни, агресор намагався долучити місцеве населення та завозив велику так званих політичних туристів з власної території. **Метою статті** є дослідження основних акторів, яких агресор використовував в якості інструменту для реалізації методу штучного розпалення громадянського конфлікту. Для вирішення цього завдання використано метод глибинного інтерв'ю. До вибірки за принципом «снігової лавини» увійшли 30 респондентів, серед яких є громадські активісти, працівники ЗМІ, держслужбовці та рядові учасники подій на вулицях. Проведене дослідження дозволило виділити наступні категорії акторів, з боку проросійських сил: 1) Прихильники проросійських політичних партій та організації. 2) Проросійські спортивні об'єднання. 3) Стихійні симпатичники руського миру і противники Євромайдану 4) Закордонні політичні туристи та групи місцевих жителів які організовано завозилися з метою підтримки проросійських акцій. 5) Завезені на постійну основу професійні гастролери. Участь цих акторів у подіях розглянута через призму досвіду інформантів, учасників дослідження. Виділено фактори, які об'єктивно заважали агресорам досягти поставлені цілі, у тому числі: недостатній рівень проросійських настроїв серед населення, віддаленість певних регіонів від кордонів з РФ та так званої ПМР, особливості менталітету мешканців регіонів, здатність українців до самоорганізації, низький рівень вмотивованості завербованих суб'єктів підривної компанії, неготовність основної маси місцевих, що долучалися до антимайданів, чітко слідувати плану агресора.

Ключові слова: війна, гібридна війна, громадянський конфлікт, зловмисне управління громадянським конфліктом, методи ведення гібридної війни.

Вступ. Актуальність теми обумовлена постійною загрозою зовнішнього зловмисного втручання у громадянські конфлікти з метою їх поглиблення та використання агресором для досягнення своїх політичних та військових цілей як в Україні, так і на території держав-союзників. Цей метод вже був неодноразово використаний Росією у різних частинах світу з метою дестабілізації та послаблення країн-жертв. Окремі елементи цього методу були реалізовані під час протестів французьких «жовтих жилетів», BLM протестів, Брекзиту, протестах у Каталонії. Але найбільш повно цей метод розкрив свій руйнівний потенціал в Україні під час активної фази російсько-української війни у 2014 році. Для використання цього методу, агресор

використовує певний набір акторів, силами яких реалізуються поставлені задачі. Ці групи акторів мають різне походження та свої, специфічні задачі.

Метою статті є дослідження основних акторів, яких агресор використовував в якості інструменту для реалізації методу штучного розпалення громадянського конфлікту.

Ці актори та їх роль у реалізації методу використання громадянського конфлікту можуть бути досліджені за допомогою використання методу глибинних інтерв'ю. Люди які були учасниками подій 2014 року, мають власне бачення подій того періоду. До вибірки за принципом «снігової лавини» увійшли 30 респондентів, серед яких є громадські активісти, працівники ЗМІ, держслужбовці та рядові учасники подій на вулицях. Метод глибинних інтерв'ю є якісним методом, який дозволяє розкрити неочікувані деталі, які могли до цього пройти повз увагу дослідника.

Проблематиці гібридної війни та зокрема російсько-української гібридної війни присвячені роботи як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, які активізувалися у цьому напрямі з початком активної фази гібридної війни у 2014 році. Першими фундаментальними роботами, присвяченими російсько-українській гібридній війні стали І. П. Руценка [7,6] та Є. В. Магди [4], за останні 7 років у рамках цієї теми плідно працювали Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська [5], М.П. Требін [3], В. П. Горбулін [10] та багато інших науковців.

Виклад основного матеріалу. Конфлікт це зіткнення протилежних інтересів чи поглядів, крайнє загострення суперечностей, що призводить до ускладнень або гострої боротьби [11].

Громадянський конфлікт – форма вирішення накопичених соціальних протиріч всередині держави.

Зловмисне зовнішнє управління громадянським конфліктом – комплекс заходів з боку третьої сторони, спрямованих на поглиблення та радикалізацію існуючого громадянського конфлікту, або його штучне створення з метою досягнення своїх корисних цілей.

Аналіз громадянських конфліктів доречно проводити використовуючи концепцію соціальних акторів, яка з'явилася у Франції у другій половині двадцятого століття у рамках теорії управління.

Актор – діючий суб'єкт (індивідуальний чи колективний); індивід, соціальна група, організація, інститут, спільність людей, які вчиняють дії, спрямовані на інших [2].

За думкою М. Крозьє, соціальні актори колективними чи індивідуальними силами впливають на об'єкти чи інших суб'єктів і є «точками відліку» соціальних систем та аналізу соціальних феноменів [1].

Проведене емпіричне дослідження, оцінки інформантів дають нам можливість виділити кілька типів акторів, які були використані агресором та відрізнялися між собою як способом долучення до подій так і цілями:

Прихильники проросійських політичних партій та організації, які становили ядро та лице акцій антимайдану, перш за все, різного роду комуністи, імперці та масовка, яку правляча на той момент партія збирала на початку подій.

Протягом десяти років перед початком активної фази у 14му році, колосальні ресурси були вкладені у розвиток фондів та організацій, які мали консолідувати навколо себе осередки проросійськи настроєних громадян на території України, розвивати та направляти їх. Найбільш значущими з них, є ГО «Фонд Русский мир» який займався популяризацією російської мови, культури та фінансував майже дві сотні проросійських організацій громадсько-політичної, інформаційної, освітньо-наукової, релігійної, культурної спрямованості [8]. Протягом багатьох років ці організації знаходилися на прямому чи опосередкованому фінансуванні з РФ та фактично являли собою мережу агентів та «руки» Кремля, якщо треба було втрутитися у ту чи іншу ситуацію в українському суспільстві. На фінансування російських кураторів вдалося завербувати безліч різного роду русофілів та просто зацікавлених в радикальних змінах громадян, які у час Х почали активно діяти виконуючи поставлені ним задачі. **Інформант № 16, чоловік, громадський діяч із Запоріжжя характеризує склад місцевого антимайдану наступним чином:** «То були маргінали, маргінали комуністичного толку, класичні ліваки. Це були імперці, люди які вірили у російську монархію і звичайний дрібний кримінал.

Була така дрібна структура РНЕ русское национальное единство». **Також акцентує увагу на організації**, яку активно використовували у більшості акцій антимайдану: «Союз советських офіцерів, який очолював виживший із ума Петровский і з перших днів антимайдану вони були авангардом, їми прикривалися, їх виставляли перед собою, саме вони кидалися на людей, які мали демонтувати Леніна на площі». **Інформант № 15 з Дніпра, жінка, представник ЗМІ, відмічає**, що відверто проросійські організації почали з'являтися у місті після підписання Харківських угод: «Перші організації, що заходили з проросійським наративом, розповідали про неосталінізм, генерала Петрова, в них там своя секта була, приїжджали з лекціями, розповідали який Сталін крутий, що радянський союз це непогано і саме у цьому середовищі почали з'являтися люди, з якими я пробував спілкуватися намагаючись з'ясувати що вони з себе представляють, які вони несуть цінності, ці люди казали що вони відставні офіцери, не просто якихось там збройних сил РФ а федеральної служби контррозвідки. І вони приїжджали, казали у нас є знання, ми готові їх передавати молоді, яка готова боротися за слов'янське єдинство. Називали себе Комитет общественной безопасности».

Комуністична партія, яка користувалася особливою популярністю у старшого покоління, так само стала серйозним політичним інструментом агресора та базою для підготовки людських ресурсів. Цікавим приладом такої підготовки є так звані кімнати Леніна, які існували у Харкові, про що згадує **інформант № 10, жінка, громадський діяч**: «У нас на майдан ходила одна пенсіонерка, яка стала потім шпигункою у тилу ворога. Вона нас привела в Ленінську кімнату, це було на Олексіївці, в середині нинішнього центру адмінпослуг, і серед інших приміщень там реально була Ленінська кімната, Ленин висів. Було написано, що то організація ветеранів Дзержинського району. Дама, дуже приємна, попросила диктофон, і записала на нього збори у цій організації, як це проходило, потім ми передали це куди треба, на підставі цього посадили одного з керівників компартії Харківської». Завішані радянською символікою, портретами вождя та розташовані по місту, вони активно функціонували на початку 2014 року. Роками там збиралися пенсіонери, спілкувалися та весело проводили час, але з початком подій на майданах їх керівництво стало видавати інструкції та долучати до акцій проросійських сил. **Інформант № 10** розповідає, як проходили ці зібрання під час активної фази подій: «Приходять пенсіонерки, їм робити нічого, є куди прийти, на тому конкретному записі було «вот вам надо поехать в автобусе и говорить такие слова громко, привлекая к себе внимание, а теперь всё это записали, и всё это должны выучить на память, а лист этот самый сжечь!»».

Особлива увага приділялася проросійським спортивним об'єднанням, які з началом активної фази становили «бойову» компоненту антимайдану та займалися провокаціями, нападами на активістів та мітинги, вандалізмом, тощо. Саме вони мали стати основною рушійною силою при захопленні стратегічних об'єктів та придушенню спротиву проукраїнського руху. Інформанти згадують такі організації майже у кожному регіоні, на найбільш активних з яких слід зупинитися окремо.

- У Харкові це Оплот, бійцівський спортивний клуб, створений у листопаді 2011 року. **Як відмічає інформант № 2, чоловік, громадський діяч**, у період Євромайдану Оплот активно приймав участь у антимайдані, скоював напади на активістів і пресу, займався підпалами транспорту автомайданівців як в Києві так і у Харкові. Щодо силового потенціалу антимайдану, **інформант № 10 згадує**: «Організації з яких формувався антимайдан просто розбігалися при якихось можливостях силового протистояння, фактично, силове крило їм забезпечував Оплот».

- У Дніпрі у цій ролі активно себе проявила створена місцевою адміністрацією федерація дзюдо, членство у якій мали багато представників влади, та ціла мережа інших спортивних організацій, через які проросійські сили швидко могли мобілізувати людський ресурс для проведення акцій, нападів, чи виконання інших завдань. **Інформант № 15 з Дніпра розповіла**, як ця федерація використовувалася ще до активної фази подій: «Ми побачили цих людей у активній боротьбі, коли 8 травня 13 року, деś близько 50 людей вирішили провести вперше в Дніпрі

таку яскраву акцію про вшанування жертв 2 світової війни. І ще не встигла колонна рушити як напали ці дзюдоїсти на людей, порвали плакати, було видно, що це спортивно підготовлені люди. Дивилися по фотографіях, вичисляли, що це саме ті люди, що входять у цю федерацію дзюдо. Їх було близько 20 і їх прикривала охоронна структура Леон". **Інформант № 19, чоловік, громадський активіст, також з Дніпра, розповідає про іншу організацію**, яка приймала активну участь у Євромайдані: «у нас з'являється в Дніпрі така людина як Єгор Смородін це така організація Сопротивление. Вони заходили у Дніпро на дуже класній ноті, спорт пробіжки, невживання алкоголю. Для одних розповідали про неосталінізм, комунізм а комусь розповідали про імперію, російську імперію, що треба об'єднуватись йшов агресивний молодіжний рух. І оце сопротивление почало збирати навколо себе активну молодь, яка вже в 14 році захищала адміністрацію від майданівців. Частина з них поїхала воювати на Донбас, частина виявилася помічникам Царьова в Дніпрі і вже мали зареєстровану зброю і могли її використовувати. Це була дійсно агресивна молодіжна структура бойова, вони займалися спортом, стрільбою».

- У Запоріжжі такого роду організацій завчасно створено не було, а тому «бойові» завдання виконували переважно спеціально найняті тітушки. **Інформант № 16 згадує**, що людські ресурси для цих задач збиралися по спортивним секціям: «Перші тітушки з'явилися 26 січня, самбісти, боксери, важкоатлети, з різних клубів, навіть з області їх стягували, трохи охоронних структур, яких просто перевділи та сказали захищати обладміністрацію».

- У Одесі, **за словами інформанта № 17, жінки, представника ЗМІ**, цю роль взяла на себе Одеська дружина, яка мала здебільшого імперську орієнтацію, їй на підтримку з-за кордону завозилися «бойові» активісти, які потім також взяли участь у подіях 2 травня.

Наступною групою акторів, які брали участь у подіях на стороні антимайданів були стихійні симпатичні руського миру і противники Євромайдану. Передбачалося, що саме вони стануть основною масою проросійських акцій, забезпечать прикриття від правоохоронних органів та ілюзію легітимності дій по захопленню адміністративних споруд. Звичайні мешканці, яких вдалося долучити до антимайданів могли охоче приймати участь у традиційних акціях, але у насильницьких діях участі майже не приймали. **Коментуючи успішність залучення сепаратистами місцевого населення у Запоріжжі, інформант № 16 наполягає на тому**, що звичайні люди приймали участь переважно тільки у мирних акціях: «Акції антимайдану треба розрізняти, такі акції, як шествіє на 8 березня, в якому участь приймало близько 3000, то мабуть вдавалося, адже вдало маніпулювали настроями населення, що в них хочуть відібрати 8 марта, насадити своє. А що стосовно бойових акцій, таких як спроби захоплення ОДА, захист пам'ятника Леніна, в них був провал. Був чіткий кількісний недокомплект». У Харкові, за словами усіх інформантів, силам сепаратистів банально не вдалося залучити до дій хоч приблизно достатню кількість населення, **як відмічає інформант № 11, жінка, представник ЗМІ**: «Харків – це дуже гарна візуалізація прислів'я моя хата з краю, інертне місто, і це нас врятувало». На відміну від керованих спецслужбами агресора організацій, звичайні люди та стихійні об'єднання іноді охоче йшли на контакт для конструктивного вирішення конфлікту. Окремі фракції одеського антимайдану мали домовленості з євромайданівцями щодо обміну інформацією по провокаторах, підтримували ідею збереження порядку та спроби конструктивного діалогу. Ситуація 2 травня дуже яскраво продемонструвала «хто є хто», коли Одеська дружин по команді кремлівських кураторів включилися у протистояння попри рішення місцевого антимайдану, **що підтверджує інформант № 17 з Одеси**: «В якийсь момент одеська дружина по команді побігла у бік Гречької, і там почала закидувати камінням майдан. Це була дуже велика ілюзія, що ми можемо домовитися та чогось уникнути, того що ми всі такі молодці і все вийде. Зайшли російські гроші і всі домовленості пішли до біса». У Харкові також можна було спостерігати очевидну неоднорідність складу антимайдану Як відмічає **інформант № 14, жінка, громадський діяч, певні люди і керівники охоче йшли на діалог з євромайданівцями**, навіть було здійснено спроби організації публічних перемовин, які у останній момент були відмінені під тиском російських кураторів.

Через те, що у більшості регіонів готових до рішучих дій прихильників відділення від України виявилось критично недостатньо, для вирішення важливих оперативних завдань, на зразок захоплень адміністрацій і масштабних провокацій використовувалися закордонні політичні туристи та групи місцевих жителів які організовано завозилися з метою підтримки проросійських акцій. Вони переважно доставлялися на чисельних автобусах під конкретні події. Фактично, цими людьми була заміщена нестача місцевих жителів. Одних і тих самих людей могли використовувати декілька разів в різних містах.

- У Харкові, наймасштабніший випадки завезення активістів відбулися 1 березня та 6 квітня, коли у центрі міста можна було побачити десятки автобусів на російських номерах. Ціллю долучення такої кількості масовки в обох випадках була допомога проросійським у захопленні будівлі обласної ради, адже робити це лише наявними у Харкові силами не виявлялося можливим. Менш масштабний, але більш спеціалізований випадок завезення активістів із РФ відбувся 11 січня, коли проходив всеукраїнський форум Євромайданів. **Інформант № 3, жінка місцева жителька, згадує, як бачила автобуси**, на яких були завезені ці люди: «Ми тоді не уявляли, що може бути таке, прогулювалися у центрі, дивилися автобус, автобус, автобус, потім на Ярослава Мудрого зрозуміли, що й номери то не українські були, що то була підтримка для антиукраїнських сил». Завезені хлопці спортивної статури скоїли на учасників форуму напад, після якого чисельні очевидці відмічали не місцеве походження нападників, які після виконання своїх завдань розбрілися по найближчим кафе. Окрім випадків масового та централізованого завезення масовки, очевидці відмічають наявність специфічно виглядаючих груп немісцевих, які знаходилися у Харкові на постійній основі ще з кінця 2013 року.

- У Одесу людські ресурси завозили переважно з так званої Придністровської республіки та Молдови, з якими в області є спільний кордон. В умовах майже відсутнього прикордонного контролю доставка активістів автобусами була налагоджена для їх участі у маршах і акціях кожного тижня, **про що розповідає інформант № 17**: «Здебільшого це були Ікаруси та Неоплани на невідомих номерах, з боку Придністров'я. Це були бойові люди, актив, який виступив 2 травня. Це повністю проросійські сили. Саме багато людей було з Бессарабії, їх розміщували у санаторіях. Людей завозили кожного тижня перед маршами. По неділям паралельно – майдан-антимайдан, в один день з нами. О 5 ранку завозили, ми знали місця куди їх завозять. На марші завозили цивільних, бабусек. Комендантом Куликового поля був Льоша з Ростову – «ми приїхали поміч». А ось у квітні почали завозити бойових». При цьому керування діями проросійських сил Куликового поля відбувалося гастролерами з РФ

- У Запоріжжі, із завезенням масовки агресор мав певні труднощі. По-перше, в силу відсутності спільного кордону з РФ, масовку здебільшого намагались збирати в області, чого було вочевидь недостатньо. По-друге, дуже швидко рух автобусів з масовкою було узято під контроль активістами Євромайдану, що ще більше ускладнило експорт руського миру у **Запоріжжя, про цю протидію детально розповів інформант № 16**: «Далеко їхати їм до нас, вони пробували збирати в області, не завжди їм це вдавалося. Силами Євромайдану була налагоджена певна розвідка, і коли вони намагалися виїхати з того ж Мілітополя, агентура у обличчі кримських татар швидко казала які автобуси, з якими номерами вирушили. І вони просто не доїжджали до Запоріжжя. Отже значну кількість завезти не вдавалося, вдавалося просочитися 2-3 автобусам, завезти особистим автомобільним транспортом до 200 чоловік».

- У Дніпрі людські ресурси також переважно збиралися у своїй області, **але інформант № 19 відмічає, що для координування подій** були завезені спеціальні люди: «Коли почалися активні події, то ми почали бачити в місті людей які не є місцевими, тобто якісь приїжджі люди, які керували процесами, у натовпі вони вирізнялися, якимось координували натовп».

Є велика кількість свідчень очевидців, щодо поведінки таких завезених протестувальників, котрі зовсім не орієнтувалися на місцевості. Одні шукали «где у вас тут Дума» в Харкові, інші намагалися захопити театр Шевченка спутавши його з ОДА. Окрім незнання місцевості, гастролерів сильно видавав акцент, з яким вони балакали, про що згадує **інформант № 10**: «Вже після закінчення Форуму Євромайданів 12 січня, біля Ярослава мудрого, зайшли

ми в ресторан, сидимо а поруч сидять два чоловіки, такі характерні топтуни можна сказати, повністю в чорному з однаковими сумочками, до них підходить офіціантка, мол візьміть що небудь, а вони відкривають меню і замовляють пиво Оболонь (з наголосом на О). Окрім того, було видно, що вони не знають місцевість, не орієнтуються в просторі». «Особливо при другому захопленні ОДА ми бачили людей, які метро не знали як користуватися абсолютно, або дуже характерний приклад, в саду Шевченка є туалет, і якісь хлопці мочилися за вуглом університету, не дійшовши 2 кроки до туалету, причому коли їх хтось питав за туалет, вони не розуміли де він і було чітко видно, що вони не місцеві». У регіонах, більш віддалених від кордонів, людський ресурс доводилося шукати в своїй або сусідній області, що багато в чому обмежило руйнівний потенціал і можливості контролю ситуації ворогом.

Окремою під категорією можна також виділити бюджетників, яких активно використовували для імітації підтримки населення на перших етапах. Партія Регіонів, яка у 2010 році прийшла до влади, швидко збільшила свій вплив та проникнення у суспільство, в тому числі завдяки обов'язковому залученню до своїх лав працівників чисельних комунальних підприємств, яких за необхідності можна було залучити як адмінресурс для масовки. Станом на липень 2013 року [8] членами Партії регіонів були 1 400 956 осіб, найбільше – у Донецькій (287 714), Харківській (152 796), Луганській (142 885) та Дніпровській (110 094) областях. Інформант № 19, чоловік, громадянський активіст із Дніпра розповідає, як після Революції Гідності спілкувався з людьми, які мали відношення до бюджетного сектору: «Директора шкіл, вчителя, кондуктора, усе що могло роботати на комунальному господарстві, всі мали членський квиток партії регіонів, бо якщо ті не хотів брати членський квиток то звісно ти не міг просуватися по цій ієрархії, або не отримував премію, вони як комуністи записували всіх в партію регіонів. Пощастило поговорити з одним з працівників, хто працював в районній раді у той момент. Сказали, що прийшла разнарядка що всі завтра виходять будуть стояти на мітинзі проти майданутих. Бюджетників виганяли на мітинги проти революції гідності, більшість в Дніпрі із представників комунальних служб, шкіл, районних адміністрацій, міських адміністрацій, міських рад, усі структури виконавчої влади, вони були постійними антимайданчиками і охороняли їх спортивні і проросійські сили». Інформант № 10 згадує: «Під час проходження форуму Євромайданів 11-12 січня 2014 року у Харкові можна було спостерігати як на вулиці вивели вчительок та викладачів ХІСІ стояти з плакатами Ми за Януковича». Комунальників, яких добровільно-примусово виводили на вулиці для створення зручної для агресора картини у інформаційному просторі та маніпулювання настроями населення, використовували як масовку під час з'їзду у Палаці спорту, на чисельних мітингах, у тому числі перед захопленнями ОДА.

Людський ресурс для постійного перебування:

У ще одну групу акторів слід виділити також завезених на постійній основі професійних гастролерів, які працювали над створенням у місті необхідної атмосфери хаосу, розповсюджували слухи, збирали інформацію, приймали участь у створенні режисованих інфоприводів та виконували багато інших завдань. До цієї категорії могли входити як працівники російських спецслужб, так і просто більш-менш кваліфіковані кадри.

Інформант № 3 з Харкова також згадує підозрілі групи людей, які ходили по центру: «Такі дивні люди ходили у нас по Гагаріна, після анексії Криму і питали, а де у вас тут міліція, а де ще щось, і такий акцент в них, одразу зрозуміло що не український. Питали в людей де у вас тут Дума, використовували взагалі не типові для нас слова. Багато було таких випадків, що було зрозуміло, що люди приїхали з якимись конкретними завданнями». **Інформант № 11 також пам'ятає у центрі Харкова підозрілих людей:** «Незвичайні групи по кілька чоловіків можна було часто зустріти на Сумській у центрі, вони часто ще дорогу питали. Як я розумію, вони займалися вербуванням людей для акцій, вони тут розгортали друкарні, скільки СБУ верстатів друкованих вилучило, створювали міні штаби, де координувалися люди».

Також слід окремо зупинитися на питанні силових структур, зокрема міліції, позиція якої повністю залежала від позиції керівництва регіону. У більшості випадків міліція самоусунулась чи не приймала активної участі, у деяких випадках сприяла діяльності тітушок та антимайдану,

а у деяких завдяки чіткій позиції керівництва виконала свої обов'язки та попередила подальшу ескалацію. **Інформант № 17 з Одеси згадує невдалі спроби комунікації з місцевими правоохоронними органами:** «Ми сказали «головному менту області» що хочемо ставити блок-пости разом. Фуціджи здививувався ініціативі і замовк, але ж все-таки ми ставили їх самостійно. Правоохоронці були, але вони спали неподалік». «На куліковому полі весь час стояла машина правоохоронців. Міліція просто стояла курила, на всі прохання допомогти, нічого не було. Просто перевірили прописку».

У випадку Дніпра, як розповідає інформант № 15, місцеві силові структури або не втручалися, або навіть допомагали антимайдану: «Наприклад, 23 листопада, коли тітушкам була команда забити людей, які знаходяться на Євромайдані, поліція на той момент, коли треба було зробити напад відійшла, вони зробили вигляд що в них якийсь виклик. Поліція відійшла, тітушки напали побили людей погромили майданчик».

Інформант № 3 з Харкова згадує епізод, коли на Євромайдан під пам'ятником Шевченку було скоєно напад тітушок і вона намагалася звернутися до міліції: «Ми вже йдемо у сторону метро, і чуємо якісь петарди і ми так прискорилися, біля метро зібрався ланцюжок міліціантів, сумську перекирили, а за нами вже з арматурами біжуть, каміння кидали, я підхожу до них, кажу зробіть що небудь, нічого поганого ми не робили. А нам кажуть, а що ми можемо зробити, у нас такий наказ».

Отже, серед основних акторів, які приймали участь у подіях на стороні антимайданів можна виділити наступні групи:

- Прихильники проросійських політичних партій та організації, які становили ядро та лице акцій антимайдану, перш за все, різного роду комуністи та імперці.
- Проросійські спортивні об'єднання, які становили «бойову» компоненту антимайдану та займалися провокаціями, нападами на активістів та мітинги, вандалізмом, тощо.
- Закордонні політичні туристи та групи місцевих жителів які організовано завозилися з метою підтримки проросійських акцій. Переважно доставлялися на чисельних автобусах під конкретні події. Фактично, цими людьми була заміщена нестача місцевих жителів. Одних і тих самих людей могли використовувати декілька разів в різних містах. Окремою під категорією можна також виділити бюджетників, яких активно використовували для імітації підтримки населення на перших етапах.
- Стихійні симпатки руського миру і противники Євромайдану. Передбачалося, що саме вони стануть основною масою проросійських акцій, забезпечать прикриття від правоохоронних органів та ілюзію легітимності дій по захопленню адміністративних споруд.
- Окремо слід виділити також завезених на постійній основі професійних гастролерів, які працювали над створенням у місті необхідної атмосфери хаосу, розповсюджували слухи, збирали інформацію, приймали участь у створенні режисованих інфоприводів та виконували багато інших завдань. До цієї категорії могли входити як працівники російських спецслужб, так і просто більш-менш кваліфіковані кадри.

Основною стратегією протидії прихильникам Євромайдану, які вже включилися у конфлікт та вийшли на вулиці агресор вибрав залякування. Активно застосовувалося насилля, регулярні напади тітушок на місця зборів та марші Євромайданівців, які дуже швидко стали буденністю і призвели до створення загонів самооборони.

Інформант № 15 розповів про напад тітушок 26 січня у Дніпрі: «Коли розганяли активістів біля облдержадміністрації, це були задіяні місцеві спортклуби, в тому числі з області, з Кам'янську, Кривого Рогу, а також криміналітет. Ми зловили одну людину 26 січня, він сказав що його випустили з СІЗО, попросили поїхати тут постояти і його звільнили би з ув'язнення». Активно тітушками, а іноді навіть і місцевими силовиками переслідувалися незручні журналісти та телеканали. Ще одним методом боротьби з особливо проблемними активістами були неправомірні затримання по сфабрикованих, іноді зовсім абсурдних справах. Наприклад, звинувачення активіста у спробі підризу атомної електростанції у Дніпрі та його подальше затримання. Не цуралися сепаратисти і відвертого терору. Для тиску на активістів часто

використовувалися підпали машин та подібного роду погрози. У деяких випадках доходило до викрадень людей, особливо у Донецькій та Луганській областях а пізніше навіть до організації справжніх терактів. **Інформант № 3 з Харкова відмічає, що після нападу** тітушок під пам'ятником Шевченку боялася знову виходити на майдан: «У той день людині голову пробили. Після цього ми вже не ходили на майдани, бо це було небезпечно для життя». **Інформант з Харкова під номером 11 згадує ситуацію** 23 січня, коли перший раз пролунав заклик бити журналістів «Це було на проспекті правди, була мирна хода майдану від солдата до Шевченка і на проспекті на колону почали кидатися люди в масках, закидали шматками льоду і тоді я почула крик бийте камери, бийте журналістів! Цікаво те, що серед людей у масках бачили Костянтина Ананченка, який зараз є головою департаменту у справах фізкультури та спорту у ХОДА». **Про велику бійку перед ОДА 1 березня Інформант № 10 каже наступне:** «Тоді, коли 106 людей попали з пораненнями у лікарні, навіть наймали місцеву гопоту за 200 гривень просто побити морди, там не було ні не що ніякої ідеології, просто підемо поб'ємо морди».

З метою впливу на настрої населення у місті активно велася робота в полі, спеціально навчені люди в громадських місцях і транспорті влаштовували дискусії і просували проросійські тези, одночасно створюючи видимість лояльності до РФ серед населення. Активно поширювалися чутки, переважно для підігріву конфлікту та мобілізації проросійської аудиторії. Про перспективи «звільнення регіону» військами РФ, про автобуси з бандерівцями, які виїхали з Києва Львова для захоплення їх міста та пригнічення російськомовного населення, про чудове та безтурботне життя по ту сторону кордону з РФ та катастрофічні для економіки та населення наслідки подій у Києві. **Інформант № 16 розповів про активну роботу у цьому напрямку у Запоріжжі** «Фейки розповсюджувалися не тільки в інтернеті, а й такою технологією, яка називається Гнус, по ринкам, по транспорту, бабусі, жінки, шептали, їздили, розповідали, що з Росією треба дружити, бо вона війська введе, закінчуючи темою бандерівців, які вже виїхали та різати всіх будуть. Чіпляються до оточуючих, привертають до себе увагу та ведуть провокаційні розмови, вкидаючи фейки по темникам та пробують включити якомога більше учасників. Темніки мінялися, але суть була одна». **У Харкові цей аспект діяльності агресора попав у поле зору інформанта № 11:** «Це польова технологія, голос з телевізора, який має менше впливу, ніж голос сусіда дяді Васі. З людиною говорять на його ж рівні, не зверху а на його площині, ти будеш їхати в автобусі, поряд з тобою їхатиме такий ось дядечко і всю дорогу бухтітиме, що я хочу жити в Росії, там такі дороги, пенсії, і ти собі це на підкірку відкладеши, бо цю думку протранслявала така ж людина, як ти. Під кожен прошарок населення є свої бігунки, вони дуже чітко були заточені, розраховані. Це технологія, яка чудово себе зарекомендувала на виборах. Ще однією польовою політтехнологією тоді було гречкосійство, була історія, коли антимайданівці почали ходити допомагати пенсіонерам, створили молодіжну групу, розповідали бабусям, що ми хочемо тут збудувати ХНР, носили продуктові пакети».

Багато зусиль агресора було направлено на те, щоб спровокувати прихильників євромайдану в регіонах на насильство, радикалізувати конфлікт і закріпити в інформаційному просторі образ хаосу та назріваючої громадянської війни. У місцях зборів євромайданівців, де переважно усі один одного вже знали, час від часу можна було спостерігати невідомих, котрі серед натовпу підбурювали оточуючих до нападів на представників антимайдану та в цілому насильницькі дії. **Інформант № 17, яка була активним учасником подій в Одесі згадує, чисельні спроби штучного створення конфліктних ситуацій:** «Коли вже був антимайдан, ми почали спілкуватися з березня. Я вийшла з ними на контакт, ми намагалися розрулювати самостійно. Ідеологічні супротивники, ми сходилися що не хочемо крові, розуміли що є третя сила. Ми розуміли, комусь не подобається такий розклад, тому що у нас була добра комунікація (проукраїнські силовики та проросійські силовики). Коли щось тряплося, наприклад хтось вночі обкидав їх табір взривпакетами, вони мали думати на нас, але передзвонювали, ми казали що не ми і там заспокоювалися. Чи навпаки, все здебільшого стосувалося машин. І такі ситуації були акурат перед якимось подіями на кшталт маршів, і це виглядало що хтось намагається накалити ситуацію. Маршами ми ходили в один і той самий день, у неділю здається, і узгоджували маршрут.

Ми йшли паралельними вулицями і в ці моменти хтось з нашого, та хтось з іншого боку намагалися звести ці два марші. Основна функція самооборони була спрямовувати своїх та тримати кордон». «Провокації ще часто стосувалися розгону антимайдану. Самооборону підбурювали розганяти Куликове поле, розганяти сепарів. І ось ці всі спроби ми сильно гасили». **Інформант № 11 з Харкова приводить приклад**, коли провокаторів використовували для створення сюжетів пропаганди: «На майдані приходили, починали розкачувати ситуацію, раптом з'являється камера, камера це знімає, зникає камера, зникає провокатор. Призиви були громити поліцію, яка не захищає, призиви йти битися з антимайданом, але люди тут були розумні та просто не вилися на це все, але камера усе фіксувала». «Коридор ганьби був тим моментом, коли вдалося реально розсердити майдан, але вся ця історія згорнулася, бо в нас на жаль, чи на щастя Харківський майдан це було про поговорити, а не про дії, все було дуже красиво, інтелігентно, але ніхто не був готовий, крім невеликого відсотка, до силових дій».

Агресор готувався до цієї операції більше 10 років та використав у ній широкий спектр технологій, які були застосовані до 8 українських областей. Серед факторів, які не були враховані агресором або були враховані недостатньо та суттєво вплинули на результат протистояння, можна виділити наступне:

- Рівень проросійських настроїв серед населення, який був значно переоцінений і у деяких регіонах виявився критично недостатнім для набору необхідної маси людського ресурсу, як серед завербованих організацій, так і серед місцевого населення, що могло створювати цю масу на зборах та акціях.

- Віддаленість певних регіонів від кордонів з РФ та так званої ПМР, що в значній мірі ускладнило підвоз масовки і посилило проблему недостатньої підтримки серед місцевого населення. У регіонах, що були віддалені від кордонів агресор був вимушений збирати актив з області або везти через інші області, що у значній мірі було припинено силами самооборони областей, які встановлювали блокпости та зупиняли підозрілі автобуси.

- Особливості менталітету мешканців регіонів. Притаманна пострадянським країнам пасивність та аполітичність населення також внесла свої корективи у плани агресора. У деяких випадках, як наприклад у Харкові, ситуацію не вдалося достатньо розгойдати саме через банальне ігнорування більшою частиною населення подій, які відбувалися на площі. **Інформант № 11 коментує цю особливість харків'ян так:** «Я іноді дуже злюся, що Харків таке дуже інертне місто, де нікому нічого ніде не потрібно. Майдан у Харкові б не розпочався ніколи, у нас так заведено, і зараз я дуже цьому рада, бо намагалися спровокувати, щоб люди вийшли на вулицю, щоб почали кричати Путін прийди! Повторити Донбаський сценарій. Вони не змогли розгойдати ситуацію, Харків дуже інертне місто. При цьому були випадки, коли виконавці брали гроші та збігали». Спроби використання адміністративного ресурсу, щоби хоч якось створити видимість народної підтримки проросійських акцій на початку активної фази не дали достатнього ефекту. Організація захоплення регіону досить малочисельними місцевими проросійськими силами виявилася неможливою.

- Здатність українців до самоорганізації яка раптово виявилася значно більшою, ніж це можна було очікувати на пострадянському просторі. Масштабність майданів, створення незалежних загонів самооборони у областях а потім їх координація між собою, активна участь у конфлікті футбольних вболівальників у Харкові, Одесі та Херсоні, які раніше за всіх змогли мобілізуватися для протистояння сепаратистам, усе це стало істотною противагою штучному проросійському руху.

- Низький рівень вмотивованості завербованих суб'єктів підривної компанії став серйозною проблемою для реалізації плану. Далеко не усі завербовані та підкуплені люди щиро розділяли ідеї створення республік, приєднання до РФ та були готові йти до кінця. У найбільш відповідальні моменти багато хто з ключових фігур, як наприклад Костянтин Долгов, який мав створювати ХНР та отримав на цю задачу великі кошти, банально втікали за кордон. Багато хто взявши на себе роль організаторів, та відігравши свою роль отримував гонорар і також виїздив до РФ не маючи намірів пов'язувати себе з подальшими подіями. Пересічні виконавці

хоч і могли створювати хаос за гроші, але час від часу відмовлялися від виконання завдань які на них були покладені, усвідомлюючи можливі наслідки. **Інформант № 17 з Одеси коментує цю ситуацію наступним чином:** «Мене дуже тішить та думка, що якби всі гроші що були витрачені на Руську весну були витрачені за напрямком, то розклад сил був би геть не таким. А так – це одні і ті самі люди, які протягом останніх десяти років на перших шпальтах якихось Весників Новоросії, всі вони благополучно повтікали, хто живий залишився». **Інформант № 10 з Харкова тримається приблизно такої ж позиції,** щодо подій у місті: «Сам цей анти-майдан і організації проросійські виявилися просто пожирателями бабла які малювали якісь великі звіти, у них було керівництво яке їло ті гроші і вони не змогли зробити ніякої серйозної мобілізації, що нас власне і врятувало».

- Неготовність основної маси місцевих, що долучалися до антимайданів, чітко слідувати плану агресора, які він ставив завчасно завербованим та контрольованим учасникам. Не маючи прямих наказів від кураторів, окремі фракції антимайданів, як це відбувалося в Одесі та Харкові, слідували загальнолюдським принципам і не йшли на безглуздий конфлікт, намагалися не довести ситуацію до хаосу, активно йшли на комунікацію з представниками майдану, укладали з ними угоди щодо ненападу. Подібні епізоди значним чином знижували градус конфлікту, адже демонізувати противника, який намагається мирно до чогось домовитися значно складніше.

Озираючись на події 2014 року, можна зробити декілька висновків, щодо передумов успішності реалізації плану агресора та можливості подальшої реалізації цієї стратегії у сучасній Україні або інших державах.

Незважаючи на тривалу фазу підготовки, під час якої було закладено основу для розколу суспільства, завербовано масштабну мережу виконавців як на рівні громадських організацій так і політиків, вкладені колосальні ресурси та підготовлені чисельні соціально-деструктивні технології, початковий план був реалізований вкрай грубо і в багатьох частинах повністю провалився. Ресурси, виділені на організацію заворушень і пропаганду, були розкрадені і як результат, агресор зіткнувся з критичною нестачею людських ресурсів. Попередньо підкуплені люди, коли прийшов час діяти, просто зникли або відмовилися брати участь в плані усвідомивши можливі наслідки. Місцеві, які долучилися до антимайданів виявилися неготовими до активних дій, а завезти людський ресурс ззовні регіону вдалося не всюди. Іншим вирішальним та непередбачуваним для агресора фактором стала висока здатність українців до самоорганізації, що дозволило поставити крапку на проросійському русі у ряду регіонів, навіть без втручання держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Crozier M., Frieberg E. L'Acteur et le Systeme: les contraintes de l' action collective. Paris : Editions du Seuil, 1977.
2. Л. Нагорна. Актор політичний. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). К. : Парламентське видавництво, 2011. С. 21.
3. М. Требін. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум* (№ 3). 2014; Idem, Сучасний світ і його війни. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»* № 2 (29). 2016 URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/view/70967/66158> (дата звернення: 18.05.2022)
4. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Х. : Віват, 2015. 304 с.
5. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія гібридної війни: гра прихованих смислів / Б. О. Парахонський, Г.М. Яворська // *Стратегічна панорама*. 2017. № 1. С. 7-16.
6. Рущенко І. П. Війна цивілізацій : анатомія російсько-українського конфлікту / Ігор Рущенко ; худож.-оформ. П. В. Гальченко. Київ : Києво-Могилянська академія, 2020. 436 с.
7. Рущенко І. П., Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога, монографія. Харків, 2015. 268 с.
8. С. Савченко. Загрози внутрішнього втручання на досвіді російсько-української гібридної війни. Доповідь на Четвертому Харківському Міжнародному Безпековому Форумі 03.02.21 https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=664517024931706

9. Сайт Партії Регіонів <https://web.archive.org/web/20130905083407/http://partyofregions.ua/ua/regions/Kharkiv>.
10. Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2017. 496 с.
11. Українська радянська енциклопедія (УРЕ) : в 12 томах. 1974–1985. URL: <http://leksika.com.ua/ure>.

REFERENCES

1. Crozier M., Friedberg E. *L'Acteur et le Systeme: les contraintes de l'action collective*. Paris: Editions du Seuil, 1977.
2. L. Nahorna. Aktor politychnyi [Political actor]. *Politychna entsyklopediia* / redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy). K. : Parlamentske vydavnytstvo, 2011. S. 21.
3. M. Trebin. «Hibrydna» viina yak nova ukrainska realnist ["Hybrid" war as a new Ukrainian reality. Ukrainian society] *Ukrainskyi sotsium* (№ 3). 2014; Idem, Suchasnyi svit i yoho viiny. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»* № 2 (29). 2016. URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/view/70967/66158>
4. Mahda Ye. V. Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty [Hybrid war: survive and win] / Kh. : Vivat, 2015. 304 s.
5. Parakhonskyi B. O., Yavorska H. M. Ontolohiia hibrydnoi viiny: hra prykhovanykh smysliv [Ontology of hybrid war: a game of hidden meanings] / *Stratehichna panorama*. 2017. № 1. S. 7-16.
6. Rushchenko I. P. / Viina tsyvilizatsii : anatomiia rosiisko-ukrainskoho konfliktu [War of Civilizations: Anatomy of the Russian-Ukrainian conflict] / Ihor Rushchenko ; khudozh.-oform. P. V. Halchenko. Kyiv : Kyievo-Mohylianska akademiia, 2020. 436 s.
7. Rushchenko I. P., Rosiisko-ukrainska hibrydna viina: pohliad sotsiologa, monohrafiia [Russian-Ukrainian hybrid war: the opinion of a sociologist, monograph]. Xarkiv, 2015, 268 s.
8. S. Savchenko. Zahrozy vnutrishnoho vtruchannia na dosvidi rosiisko-ukrainskoi hibrydnoi viiny [Threats of internal interference in the experience of the Russian-Ukrainian hybrid war]. Dopovid na Chetvertomu Kharkivskomu Mizhnarodnomu Bezpekovomu Forumi. URL: https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=664517024931706
9. Website of the Party of Regions. URL: <https://web.archive.org/web/20130905083407/http://partyofregions.ua/ua/regions/Kharki>.
10. Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front [World hybrid war: the Ukrainian front] / Za zah. red. V. P. Horbulina. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. K. : NISD, 2017. 496 s.
11. Ukrainska radianska entsyklopediia [Ukrainian Soviet Encyclopedia] v 12 tomakh – 1974–1985. URL: <http://leksika.com.ua/ure>.

Kryvoruchko Maksym Gennadiievich

Postgraduate student at the Department of Sociology and Public Administration
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
2, Kyrpychova Str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3067-3244

2014 CONFLICT EVENTS IN THE UKRAINIAN REGIONS IN THE ASSESSMENTS OF EXPERTS AND PARTICIPANTS

The article considers the events of the beginning of the active phase of the Russian-Ukrainian hybrid war (the first half of 2014), which took place in the regions of the East and South of Ukraine. For at least 10 years before the active phase, the aggressor made extensive preparations for the further use of the method of artificial fuelling of civil conflict. Political forces and civil organizations were created and supported in advance. During the day X, they were to become a tool for the realization of social-destructive technology, helping to achieve the military and political goals of the aggressor. In addition to the prepared subjects, to the implementation of the active phase of the hybrid war, the aggressor tried to involve the local population and imported many so-called political tourists from their own territory. The article is aimed at studying the main actors, which the aggressor used as a tool for implementing the method of artificial incitement of civil conflict. The in-depth

interview method was used to solve this problem. The sample included 30 respondents, including social activists, media workers, civil servants and ordinary participants of events on the streets. The study identified the following categories of actors from the pro-Russian forces: 1) Supporters of pro-Russian political parties and organizations. 2) Pro-Russian sports associations. 3) Spontaneous sympathizers of the Russian world and opponents of Euromaidan 4) Foreign political tourists and groups of local residents who were organized to be imported to support pro-Russian actions. 5) Imported professionals. The participation of these actors in the events is considered in the light of the experience of informants, participants of the study. The factors that objectively prevented the aggressor from achieving the goals, including: insufficient level of pro-Russian sentiment among the population, remoteness of certain regions from the borders with Russia and the so-called TMR, features of the mentality of the inhabitants of the regions, The ability of Ukrainians to organize themselves, the low level of motivation of the subjects of the subversive company, the unwillingness of the bulk of local people who have joined the anti-Maidan, clearly follow the aggressor's plan.

Key words: war, hybrid war, civil conflict, malicious management of civil conflict, methods of conducting hybrid war.

УДК 316.485.26:37.01.09(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.18>**Марусяк Тетяна Сергіївна**

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна

orcid.org/0000-0003-2699-3154

ОСВІТА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Однією із сфер, що зазнала значних втрат та змін в період воєнного стану є освіта. Це стосується як самого процесу навчання, так і матеріально-технічної бази закладів вищої, середньої та дошкільної освіти. Багато з учнів, студентів, педагогів змушені були покинути свої домівки та переїхати, в тому числі за кордон. У статті окреслено основні виклики, які постали перед системою освіти в умовах війни, а також проаналізовано соціальні аспекти (можливості та загрози) її функціонування та розвитку в цей час.

Психологічний стан стресу, обмеженість комунікації з однолітками, тривале перебування вдома біля комп'ютера стали викликами для усіх дітей під час війни. Відсутність достатньої кількості цифрових пристроїв була і залишається однією з найсерйозніших перешкод на шляху організації онлайн-освіти. Одним із гострих питань, що ще більше актуалізувалось під час збройної агресії є мовне. Зроблено висновок про високий рівень мотивації та бажання використовувати державну мову у освітньому середовищі, незважаючи на звичку вживати російську у побуті.

Визначено практики, які запровадили уряди країн Європи, до яких мігрували українці для того, щоб створити сприятливі умови для продовження освітнього процесу учнями. Зокрема, діти могли відвідувати школу чи дитячий садок безкоштовно. Звісно були і певні труднощі, такі як мовний бар'єр, психологічні особливості, відмінності у освітніх програмах і інші.

Складним залишається питання відновлення навчання з початком навчального року. У соціальних мережах, медіапросторі точаться дискусії щодо цього питання, що подекуди набувають ознаки соціального конфлікту. Найбільшим викликом для системи вищої освіти стала організація вступної кампанії до ВНЗ.

У статті визначено можливості та загрози як потенційні напрями (сценарії) розвитку сучасної української освіти. Звісно найбільш негативним є довготривале затягування війни, яка руйнує та завдає значних збитків.

Ключові слова: освіта, соціологія освіти, війна, емпіричні дослідження, організація навчання.

Вступ. Однією із сфер, що зазнала значних втрат та змін в період воєнного стану є освіта. Це стосується як самого процесу навчання, так і матеріально-технічної бази закладів вищої, середньої та дошкільної освіти. Багато з учнів, студентів, педагогів змушені були покинути свої домівки та переїхати, в тому числі за кордон. За даними ЮНІСЕФ (станом на 24.03.2022 р.) лише один місяць війни в Україні спричинив переміщення 4,3 мільйона дітей, що складає понад половину дитячого населення країни (7,5 мільйона). В ці дані входить більше ніж 1,8 мільйона дітей, які переїхали в сусідні країни як біженці, і 2,5 мільйона тих, хто стали внутрішньо переміщеними особами всередині України. Окрім цього функціонує інтерактивна карта зі зруйнованими та пошкодженими внаслідок дій росії закладами освіти в Україні. За даними цього ресурсу станом на 15 липня 2022 року 1900 закладів є пошкодженими і 216 – зруйновано повністю¹. Проте, варто зазначити, що незважаючи на усі перешкоди навчання у закладах тривало та навчальний рік було завершено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема реформування та трансформації освіти була і залишається актуальною. Після початку повномасштабного вторгнення росії сучасні

¹ Детально на сайті <https://saveschools.in.ua>.

науковці змінили фокус своїх праць для вивчення подальших перспектив у цій сфері. Зокрема, Локшина, О., Глушко, О., Джурило, А., Кравченко, С., Максименко, О., Нікольська, Н., & Шпарик, О вивчають організацію освіти в умовах війни з позиції рекомендації міжнародних організацій. Н.Родінова, М.Червоний, Н. Глебова досліджують особливості дистанційного навчання студентів і учнів в умовах воєнного стану. В.Ананьїн та О.Уваркіна аналізують мейнстріми військової освіти.

Мета і завдання дослідження: окреслити основні виклики, які постали перед системою освіти в умовах війни, а також проаналізувати соціальні аспекти (можливості та загрози) її функціонування та розвитку в цей час.

Виклад основного матеріалу. Після повномасштабного нападу росії на всій території було оголошено канікули, заклади освіти усіх рівнів перестали функціонувати. З 14 березня освітній процес в областях, де безпекова ситуація це дозволила, почав відновлюватися. Було створено сприятливі умови на інституційному рівні (до прикладу можливість викладати без втрати заробітної плати та місця праці чи учням і студентам вчитись онлайн зі своїм класом/групою, навіть будучи за кордоном). В цей час також було організовано проект «Навчання без меж» за підтримки Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури та інформаційної політики, українських телеканалів, який передбачав трансляцію відеоуроків для школярів 5-11 класів.

Як тільки розпочалась хвиля внутрішньої міграції більшість шкіл, дитячих садочків на Західній території України (і не тільки) стали місцем перебування та житла для вимушених переселенців. Місцевими громадами, адміністраціями закладів та волонтерами було організовано збір теплих речей, гуманітарної допомоги для облаштування спальних місць, побуту, харчування. За даними звіту МОН близько 3500 закладів освіти зараз використовуються в гуманітарних цілях як притулки для ВПО (внутрішньо переміщених осіб), центри збору та розподілу гуманітарної допомоги, приготування їжі для ВПО тощо [1]. Також зазначається, що до 25 % педагогічного персоналу виконує додаткові гуманітарні обов'язки, проте у деяких місцях ця частка становить від 76 до 100 % для вчителів дошкільної й загальної середньої освіти. Це також загострювало й без того складний освітній контекст, коли багато вчителів евакуюувались, а ті, хто залишався на робочому місці, крім навчання змушені були виконувати додаткові обов'язки.

Дошкільна освіта

Перші місяці війни дитячі садочки по всій території були зачиненими. Деякі з них стали прихистком для переселенців, деякі місцем приготування їжі та збору речей на фронт. Пізніше, з врахуванням особливостей регіонів, було прийнято рішення про те, що з травня дошкільні заклади зможуть приймати дітей за певних умов, основною з яких є офіційне працевлаштування батьків. Окрім цього вони мали бути обладнані бомбосховищами чи укриттями. Для тих, хто не мав змоги відвідувати садочок за підтримки фонду ЮНІСЕФ було організовано онлайн-садочок НУМО.

Станом на середину травня в Україні працювало у звичному форматі 1400 дитячих садків, ще стільки ж відкрили лише чергові групи [2]. За оперативною інформацією департаментів освіти обласних військових адміністрацій станом на 22.07.2022 731 заклад дошкільної освіти пошкоджено; 57 – зруйновано; 1386 ЗДО перебувають на тимчасово окупованій території [3].

Середня освіта

Починаючи з середини березня учні та студенти навчались у онлайн форматі. Позитивним було те, що у зв'язку із карантинними обмеженнями, що тривали вже майже два роки, ця система була налагодженою. Учасниками освітнього процесу було освоєно різні платформи для проведення занять, контролю і оцінювання знань. Звісно, війна внесла свої корективи і створила нові виклики для тих осіб, які знаходились у регіонах із нестабільним зв'язком чи непостійним доступом до технічних засобів. Відсутність достатньої кількості цифрових пристроїв була і залишається однією з найсерйозніших перешкод на шляху організації онлайн-освіти. Окрім цього, в усіх регіонах був ризик того, що чергова повітряна тривога перерве заняття та усі змушені будуть іти в укриття. Така стресова ситуація негативно позначилась на мотивації до навчання і засвоєнні знань.

Психологічний стан стресу, обмеженість комунікації з однолітками, тривале перебування вдома біля комп'ютера стали викликами для усіх дітей під час війни. За даними опитування Gradus Research, проведеного серед містян 18-64 років, які мають дітей до 18 років, 75% батьків говорить, що їхні діти демонструють ті чи інші симптоми травматизації психіки. Найрозповсюдженіший симптом – так звані «емоційні гойдалки», коли настрій швидко і без зовнішніх причин коливається від дуже гарного до надзвичайного поганого і навпаки. Також кожна п'ята дитина має порушення сну, кожна десята – зменшення бажання спілкуватися, нічні кошмари та погіршення пам'яті [4]. Отже, розпізнавання психологічних травм у дітей та їх корекція стане одним із викликів для українських педагогів.

Одним із гострих питань, що ще більше актуалізувалось під час збройної агресії є мовне. На урядовому порталі розміщені дані опитування, проведеного протягом 1-6 червня 2022 року щодо дотримання мовного законодавства в закладах загальної середньої освіти. Участь у ньому взяли 58 228 учасників освітнього процесу (вчителів, учнів/учениць та їхніх батьків) з різних областей України, крім тимчасово окупованих. За його результатами переважна більшість респондентів (89% вчителів і 82% батьків та дітей) зазначили, що вважають рідною мовою українську і використовують її в усіх сферах життя (спілкування у родинному колі, навчальна діяльність, культурні практики тощо). 94% вчителів зазначили, що проводять уроки лише українською, з них 82% використовують україномовні навчальні матеріали. Водночас учні зазначили, що 73% вчителів під час уроку та 63% під час перерви розмовляють державною мовою. Про недостатній рівень володіння українською мовою заявили 13% учнів [5]. Отже, можна зробити висновок про високий рівень мотивації та бажання використовувати державну мову у освітньому середовищі, незважаючи на звичку вживати російську у побуті. На нашу думку, варто приділяти значну увагу саме цьому питанню, адже соціалізація та формування в тому числі національної ідентичності відбувається саме в шкільні роки.

Уряди країн Європи, до яких мігрували українці, створили сприятливі умови для продовження освітнього процесу учнями. Зокрема, діти могли відвідувати школу чи дитячий садок безкоштовно. Звісно були і певні труднощі, такі як мовний бар'єр, психологічні особливості, відмінності у освітніх програмах і інші. Багато хто навчався паралельно у зарубіжній школі та доєднувався до онлайн уроків, які проводили вчителі в Україні, що також мало наслідком подвійне навантаження для дітей.

Було запропоновано кілька варіантів організації навчання українських дітей у школах за кордоном: а) навчання разом із місцевими дітьми; б) навчання у класі з дітьми-біженцями з різних країн; в) у деяких країнах для українців створили окремі класи.

Державна служба якості освіти провела опитування педагогічних працівників, які вимушено перебувають за кордоном у зв'язку зі збройною агресією росії проти України. Питання стосувалися: намірів повернутися в Україну; бажання продовжувати педагогічну кар'єру в Україні; організації дистанційного навчання; підвищення кваліфікації в країнах тимчасового перебування. Індивідуальні інтерв'ю протягом червня 2022 року пройшли 315 педагогічних працівників з 29-ти країн перебування. За їх результатами 87% вчителів зазначили, що планують повернутися в Україну, зокрема 14% – до початку 2022/2023 навчального року, якщо буде відновлене очне навчання в закладі освіти, де вони працюють [8].

Складним залишається питання відновлення навчання з початком навчального року. Наразі урядом було анонсовано що за сприятливих умов у певних регіонах учні зможуть повернутись у школу офлайн. Зокрема, Кабінет Міністрів ухвалив постанову «Про початок навчального року під час дії воєнного стану в Україні», згідно з якою навчальний рік 2022/2023 у закладах загальної середньої освіти розпочнеться 1 вересня [7]. Звісно, що обов'язковим є організація навчання з евакуації учнів до сховищ, влаштування у сховищах всіх необхідних умов. Рішення про навчання офлайн викликало неоднозначну реакцію у громадськості. Було ініційовано петицію до Президента України про заборону очного навчання у закладах освіти до закінчення воєнного стану і військових дій в Україні, яка набрала більше 26000 голосів. У соціальних мережах, медіапросторі точаться дискусії щодо цього питання, що подекуди набувають ознаки соціального конфлікту.

Вища освіта

Університети, як і інші навчальні заклади, після двотижневих канікул відновили свою роботу там, де це було можливо. Заняття відбувались у дистанційному форматі з метою убезпечити учасників процесу. Заклади вищої освіти гнучко реагували на виклики в рамках війни та намагались створити сприятливі умови для студентів і працівників. Особливістю освітнього процесу в умовах війни стало те, що для здобувачів освіти, які перебували у лавах Збройних сил України, забезпечили надання академічної відпустки. Натомість для здобувачів освіти, які перебували у підрозділах територіальної оборони або займалися волонтерською діяльністю при наявності підтверджуючих документів, а також які перебували у зоні ведення активних військових дій, забезпечили особливі умови навчання.

Колосальну підтримку для студентів здійснюють міжнародні платформи та додатки. Як приклад, компанія Elsevier зробила безкоштовний доступ до кількох своїх інструментів і медичних освітніх платформ для підтримки студентів-медиків, надавши довідкові матеріали та навчальні відео про можливості використання інформаційних ресурсів у науковій діяльності та навчанні, а також для потреб лікування пацієнтів. Також глобальна онлайн-платформа для навчання Coursera пропонує безкоштовні курси для українських університетів і коледжів. Ресурс Prometheus пропонує доступ до безкоштовних україномовних онлайн-курсів на різні теми.

Дослідники Терещенко Г.М., Пронь Н.Б., Анісімова О.Ю. проаналізували основні напрями, механізми та перепони у сфері надання фінансової допомоги українській освіті. Вони зазначають наявність безпрецедентної практики підтримки організації освітнього процесу в Україні з боку міжнародної спільноти. Зокрема, 19.04.2022 р. Україна отримала від Світового банку транш на 88,6 млн дол. США на відшкодування витрат на виплату академічних і соціальних стипендій. Ці кошти було надано банком у межах проекту «Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів», що виконується Міністерством освіти і науки України [9]. Ці кошти є необхідними для підтримки освітян, проте достатньо високими залишаються ризики того, що частина із вимушених переселенців не зможуть чи не захочуть повернутись в Україну через зруйнований житловий фонд і освітню інфраструктуру. Студенти та абітурієнти обиратимуть навчання у закордонних вишах, що спричинить «відтік мізків», які могли б стати фахівцями та відновлювати економіку України.

Найбільшим викликом для системи вищої освіти стала організація вступної кампанії до ВНЗ. За ініціатииви міністра освіти С. Шкарлета було скасовано зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) як певний комплекс організаційних процедур (передусім – тестування), спрямований на визначення рівня навчальних досягнень випускників середніх навчальних закладів при їхньому вступі до закладів вищої освіти. Натомість було запроваджено Національний мультипредметний тест (НМТ), що включає завдання із української мови, математики та історії України.

Незважаючи на те, що у багатьох університетах світу звичною практикою є написання мотиваційного листа, він став ще однією інновацією для українських абітурієнтів. Вступникові потрібно довільно у письмовій формі подати інформацію про власну зацікавленість у вступі на певну освітню програму, а також вказати свої досягнення в навчанні та інших видах діяльності. Враховуючи певну суб'єктивність у оцінюванні таких листів, можна відзначити ризики нерівного доступу до вищої освіти та можливості для прояву корупційних практик.

Загалом до пріоритетних завдань вступної кампанії 2022 було віднесено:

- максимально безпечний і цифровізований вступ;
 - рівний доступ і прозорі вступні випробування;
 - об'єктивність та мінімізація корупційних ризиків
- Преперенції для військових і правоохоронних закладів освіти;
- максимальне сприяння набору до закладів професійної та фахової передвищої освіти [10].

Висновки. Отже, стан освітньої сфери є неоднозначним та нестійким, враховуючи сучасні умови. Ми можемо визначити можливості та загрози як потенційні напрями (сценарії) розвитку сучасної української освіти. Звісно найбільш негативним є довготривале затягування війни, яка руйнує та завдає значних збитків.

Серед загроз варто виділити:

- нестабільність умов навчання; психологічний стрес, що позначається на мотивації учнів, студентів і педагогів;
- міграція з регіонів, де складна безпекова ситуація або ведуться активні бойові дії призводить до перенасичення великих міст, в тому числі переповнення дитячих садочків та шкіл.
- не усі навчальні заклади, а також студентські гуртожитки обладнані укриттями, що становить загрозу здоров'ю та життю;
- недостатнє оснащення технологічними засобами, інтернетом та потреба в підвищенні рівня цифрової грамотності;
- продовження навчання у дистанційному форматі веде до звуження кола соціальних контактів, замкненості, ізолюваності, відсутності можливостей повноцінної командної роботи та комунікації віч-на-віч з однолітками і педагогами, що має негативні наслідки в процесі соціалізації.

До позитивних перспектив можна віднести:

- відновлення навчальних закладів у новому, більш сучасному, модернізованому форматі;
- вдосконалення безпекових можливостей закладів освіти (обладнання укриттів, тренінги персоналу та учнів у разі загрози);
- діджиталізація процесу навчання, розширення можливостей використання різного роду онлайн платформ, курсів програм для викладання, отримання та оцінювання знань; розробка онлайн підручників;
- співпраця з іноземними закладами освіти, обмін досвідом, посилення навчальної мобільності;
- підтримка міжнародних організацій та урядів інших країн на шляху до покращення якості освіти. До прикладу, зараз МОН розглядає британські програми catch-up (надолуження освітніх втрат) та можливості їх реалізації в Україні;
- підсилення національної, культурної, громадянської складової навчальних програм з метою формування української ідентичності (як приклад заборона вивчення творів російських авторів у школах)

Незважаючи на усі труднощі, за даними досліджень Інституту соціології НАН України, в українському суспільстві залишається незмінною думка про важливість високого рівня освіти, що свідчить про усталеність цінності людського розвитку в масовій свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Підсумковий звіт оцінювання потреб України у сфері освіти (6 травня – 24 червня 2022). URL: <https://mon.gov.ua>.
2. Робота дитсадків під час воєнного стану: скільки установ відкрито зараз. *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua>.
3. Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (за 11 – 23 липня 2022). URL: <https://mon.gov.ua>.
4. Як війна змінила життя українських дітей: дані опитування Gradus Research. URL: <https://gradus.app/documents/213>.
5. Дотримання мовного законодавства серед учасників освітнього процесу: результати опитування. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dotrymannia-movnoho-zakonodavstva-sered-uchasnykiv-osvitnoho-protsesu-rezultaty-opytuvannia> (дата звернення 18.07.2022)
6. Освіта українських біжен_ок за кордоном (24 лютого – 20 червня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/researches>.
7. Наказ № 290 від 01.04.2022 року «Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року».
8. Дані інтерв'ю в рамках моніторингу якості освіти. Сайт державної служби якості освіти. URL: <https://sqe.gov.ua/perevazhna-bilshist-uchiteliv-planuyu/> (дата звернення 28.07.2022)

9. Терещенко Г.М., Пронь Н.Б., Анісімова О.Ю. Міжнародна фінансова підтримка організації освітнього процесу в умовах запровадження воєнного стану в Україні. *Український соціум*. № 8(21), 2022. С. 169-180.

10. Вступна кампанія у 2022 році в умовах війни та подолання її наслідків. URL: <https://mon.gov.ua>.

11. Локшина, О., Глушко, О., Джурило, А., Кравченко, С., Максименко, О., Нікольська, Н., & Шпарик, О. (2022). Організація освіти в умовах війни: рекомендації міжнародних організацій. *Український Педагогічний журнал*, (2), 5–18.

REFERENCES

1. Pidsumkovyi zvit otsiniuvannya potreb Ukrainy u sferi osvity (6 travnia – 24 chervnia 2022) [Final report on the assessment of Ukraine's needs in the field of education]. [in Ukrainian]

2. Robota dytsadkiv pid chas voiennoho stanu: skilky ustanov vidkryto zaraz (2022). [Work of kindergartens during martial law: how many institutions are open now] Slovo i dilo. URL: <https://www.slovoidilo.ua>. [in Ukrainian]

3. Ohliad potочноho stanu sfery osvity i nauky Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii (za 11–23 lytnia 2022) [Review of the current state of education and science in Ukraine under conditions of Russian aggression]. URL: <https://mon.gov.ua/>. [in Ukrainian]

4. Iak viina zminyla zhyttia ukraïnskyykh ditei: dani opytuvannya Gradus Research (2022). [How the war has changed the lives of Ukrainian children: Gradus Research survey data] URL: <https://gradus.app/documents/213>. [in Ukrainian]

5. Dotrymannia movnoho zakonodavstva sered uchashnykiv osvithnoho protsesu: rezultaty opytuvannya (2022). [Compliance with language legislation among participants in the educational process: survey results]. Uriadovyi portal. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dotrymannia-movnoho-zakonodavstva-sered-uchashnykiv-osvithnoho-protsesu-rezultaty-opytuvannya> (data zvernennia 18.07.2022). [in Ukrainian]

6. Osvita ukraïnskyykh bizhen ok za kordonom (24 liutoho – 20 chervnia 2022). [Education of Ukrainian refugees abroad] URL: <https://cedos.org.ua/researches/>. [in Ukrainian]

7. Nakaz № 290 vid 01.04.2022 roku Pro zatverdzhennia metodychnykh rekomendatsii shchodo okremykh pytan zavershennia 2021/2022 navchalnoho roku [Order No. 290 dated 01.04.2022 "Approval of methodical recommendations on certain issues end of the 2021/2022 academic year"]. [in Ukrainian]

8. Dani interv'iu v ramkakh monitorynhu yakosti osvity. Sait derzhavnoi sluzhby yakosti osvity (2022). [Interview data as part of education quality monitoring. The website of the State Education Quality Service] URL: <https://sqe.gov.ua/perevazhna-bilshist-uchiteliv-planuyu/> (data zvernennia 28.07.2022). [in Ukrainian]

9. Tereshchenko H.M., Pron N.B., Anisimova O.Iu. (2022) Mizhnarodna finansova pidtrymka orhanizatsii osvithnoho protsesu v umovakh zaprovadzhennia voiennoho stanu v Ukraini. [International financial support for the organization of the educational process in the conditions of the introduction of martial law in Ukraine] *Ukrainskyi sotsium*. №8(21), 2022. S.169-180 [in Ukrainian]

10. Vstupna kampaniia u 2022 rotsi v umovakh viiny ta podolannia yii naslidkiv (2022). [The introductory campaign of 2022 in the conditions of war and overcoming its consequences]. URL: <https://mon.gov.ua/> [in Ukrainian]

11. Lokshyna, O., Hlushko, O., Dzhurylo, A., Kravchenko, S., Maksymenko, O., Nikolska, N., Shparyk, O. (2022). Orhanizatsiia osvity v umovakh viiny: rekomendatsii mizhnarodnykh orhanizatsii. [Organization of education in conditions of war: recommendations of international organizations] *Ukrainskyi Pedagogichnyi zhurnal*, (2), 5–18. [in Ukrainian]

Marusiak Tetiana Serhiivna

Candidate of Sociological Sciences,

Associate Professor at the Department of Sociology

Ivan Franko Lviv National University

Lviv, 1, Universitetska st., Lviv, Ukraine

EDUCATION IN UKRAINE DURING THE WAR: STATE AND PROSPECTS

One of the spheres that suffered significant losses and changes during the period of war is education. This concerns both the learning process itself and the material and technical base of higher, secondary and preschool education institutions. Many pupils, students, and teachers were forced to leave their homes and move, including abroad. The article outlines the main challenges faced by the education system during the war, and also analyzes the social aspects (opportunities and threats) of its functioning and development at this time.

The psychological state of stress, limited communication with peers, a long stay at home at the computer became challenges for all children during the war. The lack of a sufficient number of digital devices was and remains one of the most serious obstacles to the organization of online education. One of the acute issues that became even more relevant during the armed aggression is language. A conclusion was made about the high level of motivation and desire to use the state language in the educational environment, despite the habit of using Russian in everyday life.

The practices introduced by the governments of the European countries to which Ukrainians migrated in order to create favorable conditions for the continuation of the educational process by students have been identified. In particular, children could attend school or kindergarten for free. Of course, there were certain difficulties, such as the language barrier, psychological characteristics, differences in educational programs, and others.

The issue of resuming education at the beginning of the academic year remains difficult. In social networks, media space, there are discussions about this issue, which in some places acquire signs of social conflict. The biggest challenge for the higher education system was the organization of the admissions campaign to higher education institutions.

The article identifies opportunities and threats as potential directions (scenarios) of the development of modern Ukrainian education. Of course, the most negative thing is the long-term prolongation of the war, which destroys and causes significant losses.

Key words: education, sociology of education, war, empirical research, organization of education.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Nesterenko P. O.

THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY
IN THE TEACHINGS OF H. SKOVORODA IN THE CONTEXT
OF MODERN UKRAINIAN PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY.....4

Рубан О. В.

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ БЕЗПЕКИ У БУТТІ ЛЮДИНИ
В УМОВАХ ВІЙНИ, ГЕНДЕРНА СКЛАДОВА.....12

Соболевський Я. А.

ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ АМЕРИКАНСЬКОГО ПРОСВІТНИКА
БЕНДЖАМІНА РАША.....18

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

Аксьонова В. І.

ГУМАНІТАРНА ОСВІТА В УКРАЇНІ ЯК ФАКТОР АНТРОПОЛОГІЗАЦІЇ
СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ.....24

Агаманюк З. М.

СВОБОДА ЯК ОСНОВА ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК
З ФЕНОМЕНОМ ДУХОВНОСТІ.....30

Баннікова К. Б.

ВИРІШЕННЯ ЕТИЧНИХ ДИЛЕМ І ЗАВОЮВАННЯ ДОВІРИ
КЛЮЧОВИХ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН У МІЖКУЛЬТУРНИХ УМОВАХ.....37

Ворніков В. І.

СЕМІОТИКА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА:
СТРУКТУРА КОНВЕНЦІОНАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....45

Гольд О. Ф.

ПОЛІКОНФЕСІЙНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОСТІ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ.....55

Манойло Н. Г.

НОТАРІАТ ЯК СТРУКТУРНИЙ ФЕНОМЕН СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ,
СВІТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС.....61

Прокопович Л. В.

ЗВОРОТНИЙ БІК «ЕФЕКТУ ФРАНКЕНШТЕЙНА».....69

Сюй Шіші

РОЗВИТОК ІДЕЇ АКТИВНОГО ГРОМАДЯНСТВА В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ.....74

Фарафонова І. А.

ІМІДЖ ЯК АСПЕКТ, ЯКИЙ ВПЛИВАЄ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНУ ПОВЕДІНКУ.....82

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Карпова С. Г., Солоділова О. В.

ФІЛОСОФСЬКІ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ
«ФІЛОСОФІЇ НАУКИ» В ДДАЕУ.....88

Клименко А. С.

МЕТОДИ ПОДОЛАННЯ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ ЗА ДОПОМОГОЮ
ВЕДИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА КУЛЬТУРИ..... 99

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

Олейник А. О.

РОЛЬ СИМВОЛІВ ЕМОДЗІ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У СПІЛКУВАННІ ОНЛАЙН.....108

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

Шостак В. М.

МОРАЛЬНА СВІДОМОСТЬ ОСОБИСТОСТІ
В ЕТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ.....115

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Криворучко М. Г.

КОНФЛІКТНІ ПОДІЇ 2014 РОКУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ
В ОЦІНКАХ ЕКСПЕРТІВ ТА УЧАСНИКІВ..... 122

Марусяк Т. С.

ОСВІТА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....134

CONTENTS

PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

Nesterenko P. O.

THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY
IN THE TEACHINGS OF H. SKOVORODA IN THE CONTEXT
OF MODERN UKRAINIAN PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY.....4

Ruban O. V.

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF SECURITY
IN HUMAN EXISTENCE IN WAR CONDITIONS, GENDER COMPONENT.....12

Sobolievskiy Ya. A.

PHILOSOPHICAL VIEWS OF THE AMERICAN EDUCATOR BENJAMIN RUSH.....18

SOCIAL PHILOSOPHY

Aksonova V. I.

HUMANITARIAN EDUCATION IN UKRAINE AS A FACTOR
OF ANTHROPOLOGIZING THE FORMATION OF EUROPEAN VALUES.....24

Atamaniuk Z. M.

FREEDOM AS A PERSON'S BASIS AND HIS CONNECTION WITH
THE PHENOMENON OF SPIRITUALITY.....30

Bannikova K. B.

RESOLVING ETHICAL DILEMMA AND GAINING THE TRUST
OF KEY STAKEHOLDERS IN A CROSS-CULTURAL SETTING.....37

Vornikov V. I.

SEMIOTICS OF THE INFORMATION SOCIETY:
THE STRUCTURE OF CONVENTIONAL COMMUNICATION.....45

Gold O. F.

POLYCONFESSIONALISM AS A PHENOMENON OF MODERNITY:
SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT.....55

Manoylo N. H.

NOTARY AS A STRUCTURAL PHENOMENON
OF THE STATE ADMINISTRATION SYSTEM,
WORLD VIEW AND PHILOSOPHICAL DISCOURSE.....61

Prokopovych L. V.

THE REVERSE SIDE OF THE "FRANKENSTEIN EFFECT".....69

Xu Shishi

THE DEVELOPMENT OF THE IDEA OF ACTIVE CITIZENSHIP
IN THE HISTORY OF PHILOSOPHY.....74

Farafonova I. A.

IMAGE AS AN ASPECT THAT INFLUENCES ELECTORAL BEHAVIOR.....82

PHILOSOPHY OF EDUCATION

Karpova S. G., Solodilova O.V .

PHILOSOPHICAL AND CULTURAL ASPECTS
OF TEACHING «PHILOSOPHY OF SCIENCE» AT DSAEU.....88

Klymenko A. S.

METHODS OF OVERCOMING MODERN PROBLEMS WITH THE HELP
OF VEDIC PHILOSOPHY AND CULTURE.....99

ETHICS AND AESTHETICS

Oleinyk A. O.

ROLE OF EMOJI SYMBOLS AND THEIR VALUE
IN ON-LINE COMMUNICATION.....108

PHILOSOPHY OF RELIGION

Shostak V. M.

THE MORAL CONSCIOUSNESS OF THE INDIVIDUAL
IN THE ETHICAL CONCEPT OF THE CATHOLIC CHURCH.....115

SOCIAL STRUCTURE, SOCIAL INSTITUTE AND PROCESSES

Kryvoruchko M. G.

2014 CONFLICT EVENTS IN THE UKRAINIAN REGIONS
IN THE ASSESSMENTS OF EXPERTS AND PARTICIPANTS.....122

Marusiak T. S.

EDUCATION IN UKRAINE DURING THE WAR: STATE AND PROSPECTS.....134

НОТАТКИ

Наукове видання

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК № 3, 2022

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.

Обл. вид. арк. 16,94. Ум. друк. арк. 16,97. Зам. № 0922/395

Підписано до друку 30.09.2022. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.